

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY MATEJA BELA
V BANSKEJ BYSTRICI

NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE

ČASOPIS O SÚČASNEJ LINGVISTIKE, LITERÁRNEJ VEDE, TRANSLATOLÓGII A KULTUROLÓGII

ROČNÍK X, ČÍSLO 1, JÚN 2018

ISSN 1338-0583

Predseda Vedeckej rady

doc. Mgr. Vladimír Biloveský, PhD.
(vladimir.bilovesky@umb.sk)

Podpredseda Vedeckej rady

doc. PhDr. Ivan Šuša, PhD.
(ivan.susa@umb.sk)

Predseda Redakčnej rady

doc. Mgr. Vladimír Biloveský, PhD.
(vladimir.bilovesky@umb.sk)

Podpredseda Redakčnej rady

doc. PhDr. Ivan Šuša, PhD.
(ivan.susa@umb.sk)

Členovia a členky Vedeckej rady

doc. PhDr. Zuzana Bohušová, PhD.
Doc. PaedDr. Zdenko Dobřík, PhD.
prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.
Prof. Dr. Michal Harpáň
PhDr. Anita Huťková, PhD.
univ. doc. Kegyesné dr. Szekeres Erika
doc. PhDr. Alojz Keníž, CSc.
Dr. Dušan Kováč Petrovský, PhD.
doc. PhDr. Marta Kováčová, PhD.
prof. PhDr. Mária Kusá, CSc.
doc. Mgr. Patrik Mitter, Ph.D.
prof. PhDr. Jozef Sipko, CSc.
prof. Larisa Sugay, DrSc.
doc. Dr. Tunde Tuska, PhD.
prof. PhDr. Anna Valcerová, CSc.
doc. PhDr. Ján Vilikovský, CSc.

Členky Redakčnej rady

Mgr. Marianna Bachledová, PhD.
Mgr. Barbora Vinczeová, PhD.

Všetky uverejnené príspevky sú recenzované.

Časopis NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE je zaregistrovaný v databáze INDEX COPERNICUS.

OBSAH

NAMIESTO ÚVODU	1
VEDECKÉ ŠTÚDIE.....	2
Anita Huťková ČO SA SKRÝVA V <i>MALEJ MAĎARSKEJ PORNOGRAFII</i> P. ESTERHÁZYHO? NIEKOĽKO POZNÁMOK K HYBRIDNEJ IDENTITE TEXTU, VÝRAZOVEJ HYBRIDITE A K PREKLADU	2
Patrizia Prando – Ivan Šuša PHENOMENON OF HOLOCAUST IN SLOVAK AND ITALIAN INTERLITERARY CONTEXT	15
Jana Štefaňáková GESCHLECHTERNEUTRALITÄT UND SPRACHWANDEL IN DEUTSCHPRACHIGEN LÄNDERN IM FOKUS DER EUROPÄISCHEN SPRACH-UND GLEICHSTELLUNGSPOLITIK	26
RECENZIE	58
Лариса Анатольевна Сугай КНИГИ ЭККЛЕСИАСТА И МИРОВАЯ ПОЭЗИЯ	58
Tomáš Hamar ZÁKLADY SIMULTÁNNEHO TLMOČENIA	64
Ladislav György KOMPARATÍVNE A KOGNITÍVNOLINGVISTICKÉ POHĽADY NA SLOVENSKÚ VS. MAĎARSKÚ MORFOSYNTAX	66
Martina Bodnárová NOVÁ LINGVISTICKÁ MONOGRAFIA O HOMÍLII NA SLOVENSKU	69
SPRÁVY A INFORMÁCIE	73
Ivan Šuša Naše inovácie v odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo.....	73
POKYNY PRE AUTOROV	75
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS.....	78

NAMIESTO ÚVODU

Opäť sa k vám prihovárime prostredníctvom nášho vedeckého časopisu NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE.

Pripravili sme pre vás štúdie, týkajúce sa literárnej vedy, umeleckého prekladu a lingvistiky – tentoraz na slovensko-maďarskej (Anita Hutková) a slovensko-talianskej (Patrizia Prando a Ivan Šuša) osi, ďalší príspevok (Jana Štefaňáková) svojou podstatou prekračuje čisto germanistický aspekt smerom k širšiemu európskemu kontextu. Štúdie prezentujú výskumy našich odborníkov a svojou podstatou otvárajú ďalšie vedecké obzory v oblasti súčasnej filológie či translológie.

V časopise nechýbajú ani pravidelné rubriky Recenzie (Larisa Sugay, Tomáš Hamar, Ladislav Gyorgy a Martina Bodnárová) a Správy a informácie (Ivan Šuša).

Redakčná rada

VEDECKÉ ŠTÚDIE

ČO SA SKRÝVA V MALEJ MAĎARSKEJ PORNOGRAFII P. ESTERHÁZYHO? NIEKOĽKO POZNÁMOK K HYBRIDNEJ IDENTITE TEXTU, VÝRAZOVEJ HYBRIDITE A K PREKLADU

Anita Huťková

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
anita.hutkova@umb.sk

Kľúčové slová: umelecký preklad, Péter Esterházy, hybridita
Key words: literary translation, Péter Esterházy, hybridity

Kto, čo a komu?

P. Esterházyho (1950 – 2016), predstaviteľa maďarskej literárnej postmodernity, netreba slovenskej čitateľskej verejnosti osobitne predstavovať. Vďaka viacerým výborným prekladom je Esterházyho tvorba z veľkej časti prístupná aj slovenskému publiku (napr. *Harmonia caelestis, Opravená verzia, Jednoduchý príbeh čiarka sto strán – šermovacia verzia, Jedna žena, Pomocné slovesá srdca* a i.).

Dielo *Kis magyar pornográfia*, ktoré budeme analyzovať, zatiaľ nemá slovenskú jazykovú podobu. Prekladateľské problémy a prekladové riešenia budeme preto sledovať vo vzťahu k českému prekladu.

S maďarským originálom analyzovanej knihy je to zložité. Esterházy ju vydal najprv samostatne v rokoch 1984 a 1986, neskôr ju zaradil ako zväzok do *Úvodu do krásnej literatúry* (1986, 1995, 2004). Esterházy s textom pracoval ako so živou hmotou, neustále ju tvaroval, precizoval, dopĺňal. K dispozícii máme samostatné vydanie z roku 2016, ktoré bolo uverejnené v *Úvode do krásnej literatúry* (1986).

Český preklad Esterházyho *Malej maďarskej pornografie* (ďalej iba *MMP*) vychádzal z verzie z roku 1984. Na prvý pohľad je viditeľný obrovský rozdiel v priestorovom usporiadaní textu, množstve obrázkov, fotografií, kresieb, hviezdičiek (odkazov), bočných poznámok, v práci s typmi a veľkosťami písma, riadkovania a pod., ktorý v českej verzii absentuje. Český ekvivalent z prekladateľského pera Anny Rossovej vyšiel v roku 1992, následne v roku 2008. V štúdiu pracujeme s novším vydaním.

Hybridná identita východiskového textu

Identitu textu spochybňuje v prvom rade „zosieťovanie“ viacerých Esterházyho titulov do podnázvu: *úvod do krásnej literatúry*. Podnázov si autor zvolil sám a opatril ním aj *MMP*. G. Szabó (2005) vo svojej štúdii uvažuje nad tým, či si tieto komunikáty zachovávajú aj svoj autonómny charakter, alebo ich bude možné vnímať len z hľadiska pozície, ktorú vyplňajú v danom rizomatickom priestore. Dôležitým faktorom (pri interpretácii i pri voľbe prekladateľskej stratégie) je tiež skutočnosť, že texty nadobudli (vdďaka kritickému diskurzu v 80. rokoch) také významy, ktoré sa stali kanonizovanou súčasťou Esterházyho próz. Je otáznosť, či sa ďalším čítaním dokážu texty oslobodiť od týchto interpretáciami navrstvených konotačných nánosov a v konečnom dôsledku, či je to pre prácu prekladateľa dôležité. Má ponúknuť svojmu cieľovému čitateľovi text „oslobodený“ od konotácií prostredia a času, v ktorom vznikol a ktorý mu prisúdila kritika a čitateľská verejnosť v domácom prostredí? Esterházyho texty sú v istom zmysle reprezentatívne a úplne ich oslobodiť od spomenutých nánosov by mohlo byť riskantné. Ich vysoká estetická hodnota sa totiž skrýva aj v zmienenej kanonizácii, resp. v ich skrytom interpretačnom potenciáli. Určiť pomer čistoty a kanonizovaných „nánosov“, s ktorými sa rozhodne prekladateľ pracovať predstavuje jedno z najdôležitejších strategických rozhodnutí. Ak teda budeme vnímať *MMP* ako súčasť komplexu *Úvodu do krásnej literatúry*, ocitneme sa v bezhraničnom priestore, ktorý nepozostáva z jednotiek, ale z dimenzií (Deleuze, 1996), bez stredu, bez hierarchie, bez dominantného textového segmentu, pričom prelínajúce sa textové povrchy v ňom vytvárajú akúsi palimpsestovú štruktúru, ktorá im zabezpečuje nekonečný pohyb a premiestňuje ich z „pseudo-stredov“ na okraje a naopak (porov. Szabó, 2005).

Druhým rozmerom hybridnej identity je spochybňovanie východiskového textu, pretože autor sa k nemu po rokoch vracia, v nových vydaniach ho dopĺňa a upravuje, text nie je uzavretý a interpretačné možnosti si neuzurpuje len čitateľ, ale aj samotný autor.

Tretím rozmerom je hybridita autorstva, pretože okrem naznačených interpretačných nánosov sa do autorstva zapájajú iní autori a iné texty. Charakteristické pre Esterházyho rukopis sú výpožičky (vlastných i cudzích príbehov, celých odsekov, motívov a postáv). Autor ich preberá a opätovne, aj viackrát zapája do nových textovo-významových vzťahov, oživuje ich. (1) Relatívnosť identity východiskového textu podčiarkuje hybriditu, ktorej sa autor

nebráni. Naopak, **hybridita je súčasťou jeho autorského idiolektu** (porov. Huťková, 2017). U Esterházyho si nikdy nemôžeme byť istí, či je autorom myšlienky on alebo niekto iný.

Zoltán Németh (2012) radí *MMP* k druhej, tzv. areferenciálnej fáze postmodernity. *Areferenciálnu postmodernu* charakterizuje napr. vylúčenie kategórie reality a realizmu z okruhu záujmov; poetika zrkadlenia textu, poetika textu, ktorý sa sám píše, sám rodí; pre poéziu je typická depoetizácia, deretorizácia, torzovitosť, absencia verša, antimimetizmus a poetika skazeného jazyka. Poéziu i prózu prestupuje vedomá intertextualita, palimpsestovitosť, sebareflexia a metafikcia, resp. simulácia prepisovania/nového písania. V centre záujmu stojí jazyk a text – pastiche, parodistická tvorba, jazykové pointy, radikálna štylistická eklektika. „Na materiálnej rovine textu reaguje areferenciálna postmoderna na výzvy neoavantgardy“ (Németh, 2012, s. 24, porov. aj Huťková, 2013).

Stratégia explikácie a sebareprezentácie

Už na inom mieste sme konštatovali (Huťková, 2015, 2017), že k najcharakteristickejším komponentom autorského idiolektu P. Esterházyho patria sebareprezentovanie, práca s kultúrnou pamäťou národa, spolu s uchopením histórie cez identitu rozprávača, pretože Esterházy vníma dejiny výlučne cez otázku identity (porov. Aj Görözdi, 2014) a exponovaná explikatívnosť (neraz zavádzajúca). Tretia autorská stratégia sa demonštruje v podobe citátov, obrázkov, iných príbehov uvedených odlišným typom písma, príp. vyčlenených z textu a pod. Táto snaha o vysvetľovanie a doplnenie informácií je istým spôsobom nadbiehaním čitateľovi a obvykle vedie k preinterpretovaniu. V nami analyzovanom texte, ako aj v mnohých ďalších Esterházyho komunikátoch, sa však nerealizuje v primárnej podobe. Množstvo vysvetľujúcich a doplňujúcich informácií je v službách prvej stratégie - sebareprezentácie. Aj preto ju čitateľ nepociťuje ako negatívny jav. Skôr ju vníma ako kreatívny, hravý experiment autora. Explikatívnou stratégiou sa autor zároveň snaží aktualizovať kontext, v ktorom daná sekvencia následne nadobúda inú hodnotu. Máme na mysli posun od faktov k relatívnosti, od vážnosti situácie k jej komickosti až absurdnosti a pod. Autor takto relativizuje svet, slovo, dejiny, seba i skutočnosť. Digresie v podobe odkazov, bočných textov, medzitextov, podtextov a nadtextov, ktoré konkretizujú význam patria k autorovmu idiolektu. Táto technika sa v reprezentatívnej podobe demonštruje práve v *Malej maďarskej pornografii*.

Žánrová hybridita

Textovú náplň tvoria žánrovo rôznorodé komunikáty, od jednoduchých príbehov po vtipy, reflexívne sentencie a bonmoty. Malé textové fragmenty sú viac-menej samostatné a narúšajú tradičné lineárne čítanie. Fragmentálna kompozičná výstavba *Malej maďarskej pornografie* sa realizuje aj v rámci jednotlivých častí, vizuálne, miestami navrstvujúc informácie a zhustujúc text, resp. rozpadávajúc sa v priestore zbytočne číslovaných strán. Hravosť Esterházyho pripomína detské nadšenie zo skladačky, z ktorej zakaždým môžeme vyskladať iný hrad.

Kniha je rozdelená do štyroch kapitol, ale ani jedna z nich nenaplní očakávania čitateľa (ak si ju vyberal podľa názvu). Prvá (*egy Pobjeda hátsó ülésén/na zadním sedadle Pobědy*) naznačuje časovo-priestorové súradnice cez značku auta, ktoré mladší čitatelia už nepoznajú. Pobeda bolo auto sovietskej výrobnéj značky, stredná trieda, vyrábalo sa v rokoch 1946 – 1958 a zastupovalo autá Východného bloku. Pre generácie mladších percipientov (minimálne v slovenskom prostredí) je reprezentatívnym vzorom áut socialistického obdobia skôr Trabant (ktorý však zaplavuje ulice až v 80. rokoch). Možno aj z tohto dôvodu siaha Esterházy po úvodnom motte knihy práve z návodu na použitie Trabanta:

A Trabant útfekvése kitűnő és gyorsulása kifogástalan. Ez azonban nem szabad, hogy könnyelműégre csábítson. (Használati utasítás – Trabant)

Trabant sedí na silnici výborně a jeho akcelerace je bezvadná. To však nesmí svádět k lehkomyšlnosti. (Návod k upotřebení – trabant)

Texty pracujú s telesnosťou, sexualitou a zdá sa, že majú mnoho spoločného so sľubným názvom knihy. Avšak tematizovaná neuspokojenosť, erotická a sexuálna frustrácia sú alegóriou na život vo Východnom bloku. Nemožnosť uchopiť pravú príčinu, pomenovať predmet sklamaní sa demonštruje najmä cez obrovský potenciál jazyka. Autor s obľubou siaha po presných pomenovaniach, odborných názvoch, neštíti sa nárečových slov, slangu ani vulgarizmov. Esterházy je majstrom slova, štýlu, dvojzmyslov a slovných hier. V tejto súvislosti treba uviesť špecifickú kompozičnú výstavbu *Pobedy* štylizovanú do rozhovorov medzi pacientom a jeho psychológom (psychoanalytická metóda Talking cure), pričom sa potreba liečenia chorého jazyka stáva základnom experimentálnej poetiky celej *MMP* (porov. Szabó, 2005).

Druhá kapitola *MMP (anekdot/anekdot)* zachytáva úsmevné historky z 50. rokov socialistického Maďarska. Anekdoty sú budované na napätí medzi skutočnosťou a jej textovou

formou, resp. jazykovým stvárnením, pričom sa okrem sémantického napätia vytvára aj estetický kontrast medzi historickou kultúrnou pamäťou (národa o dobovej skutočnosti) a pamäťou literárnou - žánrovou (anekdota). V pozícii spoločných menovateľov estetickej kvality sa tlačia vedľa seba „rétorika zhovievavého sebaklamu, typická pre ľudové rozprávky a formy socialistického newspeaku“ (Szabó, 2005, s. 82). Tematicky sa anekdoty často napíňajú malými víťazstvami jednotlivcov nad režimom, pričom sa z nich rodia hrdinovia. Obrazy z rozprávok stavajú na zdravom sedliackom rozume a v anekdotách sa niekedy len v podobe otázok alebo malých poznámok „zrážajú“ s nariadeniami dobového režimu. Humorný efekt pramení v naivite, v doslovnosti alebo absurdnosti situácie.

Napr. v jednom krátkom príbehu (má iba 5 riadkov), anekdote nazvanej *STOP* sa uvádza, že ako áno, ako nie, istý Pál Királyhegyi sa v r. 1949 vrátil domov, poňuchal trošku, posnoril a následne odoslal telegram: *J.V. STALIN MOSKVA KREMEĽ REŽIM SA NEOSVEDČIL STOP KIRÁLYHEGYI.* (2) Komickosť textu sa aktivuje pri menšom texte umiestnenom vedľa hlavného: *Tivadar! Nerozumiem telegramu. Ide o ženy? Zariadim. Vyjadruj sa ordentlich, dones šampus, nie sladké.* (3) V českom preklade, žiaľ, tento „sprievodný“ text chýba, a tak sa komickosť nemôže realizovať, ostáva iba strohá informácia.

V inej veselej anekdote *Ki fedezte fö Berzsenyi Dánielt?* (s. 90), adaptačne preloženej ako *Kdo objavil Aristotela?* (s. 68) dá v neprítomnosti podplukovníka jeho zástupca vytlačiť plagáty s nariadením, že tí, čo sú a budú vystahovaní, majú zákaz popíjať s eštébákmi, líčiť im svoj osud a hrať karty (ČERVENÁ bere!). Narážka na červenú farbu sovietskeho priateľstva v kontexte absurdnosti nariadenia je tragická i komická zároveň.

Patetické, vznešené verše známeho revolučného básnika, Sándora Petőfiho (s. 100) *Szabadság!* szerelem!* o láske a slobode sú cez hviezdičku, vedľa textu odľahčené nárečovým: **Az kéne, meg az eső. (a nép ajkáról) - Svoboda!* A láska! * Tu bychom potřebovali, a déšť (názor lidu)* (s. 60). V českom texte sa poznámka nachádza pod textom. Trefná pragmatická poznámka je v origináli umocnená nárečovým tvarom (*kéne*).

S humorom líči autor aj svoje prvé pisateľské pokusy, ktoré sa pretavili do zvukomalebnej sentence *Ottó ütött, talált ötöt* (s.42)/*Otto střelil, pět jich trefil* (s. 27). Následne píše, že cíti krivdu, lebo Révai to vyhodnotil ako snahu o znovuoživenie Habsburgovskej tradície. József Révai, maďarský komunistický politik a spisovateľ určoval v časoch Rákosiho éry smer kultúrnej politiky a ideológie. Komickosť situácie sa vyhocuje poznámkou na okraji stránky, ktorá dešifruje skutočný zdroj sentence: šlabikár. V českom

preklade sa tento moment nerealizuje, prekladateľka pravdepodobne nemala informáciu o zdroji, keďže pracovala s prvou verziou (z roku 1984).

Tretia časť *MMP* je akýmsi štylistickým cvičením („?“/ „?“), každá veta sa končí otáznikom.

Štvrtá (*a lélek mérnöke/inženýr duši*) pripomína minútové poviedky Örkénya či denníkové zápisky Mészölya, prestriedané krátkymi zamysleniami, „pornograficky“ odkrývajúcimi maďarskú dobovú skutočnosť. Názov posledného fragmentu (s. 220), nechávajúc text otvoreným, nesie nadpis vo francúzštine: *Pourquoi écrivez-vous?* Vzápätí sa autor i sám seba pýta: *Prečo píšeme?* A v krátkosti aj uvádza zopár dôvodov, medzi inými *za slobodu a zo slobody [...] pretože nemám rád tento [...] svet, chcem ho zmeniť [...].* Pri fragmente sa nachádza obrázok vypchatej, vyštopanej kačice spolu s odborným popisom a latinským názvom. Podľa Szabóa (2005) symbolizuje kačica vypreparovaný text, resp. autora ako jeho preparátora. Táto časť bola pravdepodobne pridaná až v upravenom vydaní z roku 1986, pretože v českom preklade, ktorý pracoval s verziou z roku 1984 sa nenachádza ani text ani obrázok.

Výrazová hybridita *Malej maďarskej pornografie*

Výrazová hybridita sa viaže na niekoľko dominantných kategórií, ktoré sa v texte dostávajú do kontrastu buď vzájomným postavením, alebo vo vzťahu k významu (niektoré sme naznačili vyššie).

Najčastejšie sa v texte vyskytuje „vzťah“ **socialistického/režimového verzus zmyselného, telesného, erotického**. V daných príbehoch komicky vyznievajú zastarané dobové oslovenia (főosztályvezető, főosztályvezető, s. 7 – vedoucí odboru, soudruhu vedodobru, s. 7 a pod.).

Ah, elvtársnő, oly kegyetlen! Miért utasítja vissza érzéki, bővérű szerelmemet? Nem látva látja-e, szívem, vajon dagadozó vesszőmet toporékozni a nadrág prűd rabságában? Nem inkább nagyság öle is készségesen harmatos?

Látni látom a parttalan, hatalmas botozatot, mely nyilván kész a vadállati ugrásra, ám ön oly csúf! (s. 100)

Ó, súdružko, jste tak krutá! Proč odmítáte mou smyslnou, krevnatou lásku? Jestlipak, poklade, vidíte můj kynoucí proutek, jak zlostně dupe v prudérním vězení kalhot? Není spíše i váš klín ochotně orosený?

Dobře vidím nekonečný ohromný prut, jenž je zřejmě připraven na bestiální skok, avšak vy jste tak ohyzdný! (s.75)

Szociális érzékenység plusz petting (s. 30). – Sociální citlivost plus petting (s. 26). V ukázkách zreteľne vidieť prepájanie sociálneho cítenia, myslenia s erotikou, používanie odborných pomenovaní (na iných miestach zase opisných alebo eufemizmov, slangu a pod.). Trefné sú prirovnania vlasov dievčaťa k „apolitickej železnej opone/apolitikus vafügöny“ (s. 156).

Autor pracuje s bohatstvom **dobovo príznakovej (socialistickej) lexiky**: *Konzolidáció (s. 183) – konsolidace (138); Öncenzúra (s. 183) – autocenzura (138)* na viacerých miestach v texte si preventívne (ironicky) robí cenzúru sám. Časté sú alúzie na komunistov: *Ó, a lusta vörös állat nem termelt semmit. (s. 115) - Ó, to líné, rudé zvíře nevyrobilo nic. (s. 86); Oh, Iljics! (s. 183) – Ó, Iljiči! (s. 138)*

V novšej maďarskej verzii (s. 55) nachádzame na boku odkaz aj na Hruscov-a (v preklade táto identifikačná pomôcka chýba), v texte sa viackrát spomína Rákosi, Révai atď.

Od politiky nezriedka prechádza **k erotike**: „...*megfogja a lány fenekét? Farát? Bizalmas fenekét, durva seggét, válasutékos tomporát, szépítő ülepét, tréfás altaját, durva valagát, szépítő alfelét, tréfás becses fertályát, üllőkését, női kufferját, gyermeki popsiját, popóját, üllógumóját, hajótatját ...*“ (s. 157).

„...*uchopíte dívčí zadek? Zadnici? Důvěrnou zadní část, hrubou prdel, vybrané hýždě, zkrášlující spodek, žertovnou vzácnou část, sedínku, ženský kufr, dětskou prcinku, zadinku ...*“ (s. 120). Esterházy použil až 16 synonym (sic!), český preklad ich ponúka 11.

Politickú a erotickú situáciu rieši autor niekedy aj pomocou názorných kresieb: *... hogy ő dogmatikus revizionista, illetve hogy ő (obrázok zvädnutého kvietku). (s.109) - a kétely, hogy talán én is (obrázok zvädnutého kvietku) volnék, gyökeret vert bennem. (s. 111) ...je dogmatický revizionista, nebo spíš (tu je obrázok zvädnutého kvietku). (s.82) - pochybnost, zda taky nejsem (obázok zvädnutého kvietku), ve mně zapustila kořeny. (s. 83)*

Iba miestami prevažuje politický kontext a vážnosť situácie: V origináli (s.110): *A félelem meg a rettegés a népet ezernyi gyarlóságba, ostobaságba és istentelenségbe kergette [...] Az általános izgatottság alól az intézmények sem tudták kivonni magukat. Voltak tehát elvetemült kollégák, kik sok-sok szertelen bűnt köettek el, bűnöket, amelyeknek még gondolatától is visszariad az emberi lélek. [...] S ha a tévedés tárgya kizárólag*

csak a régi uralkodó osztály lett volna... Istenem... Több is veszett Mohácsnál... [...] A tragikus éppen az volt, hogy a munkásmozgalmi kígyó az önnön farkába harapott[...].

Preklad (s. 82) adekvátne vystihuje celkovú dobovú atmosféru: *Strach a obavy zahňaly lid do tisícerych hříchů, hloupostí a bezbožností [...] Ze všeobecného vzrušení se nemohly vymanit ani instituce. Byli tedy zpustlí kolegové, kteří napáchali spousty hříchů, takových, na něž pouhé pomýšlení vyděsí duši člověka. [...] A kdyby předmětem omylu byla výhradně stará vládnoucí třída... Božínku ... Přišli jsme v dějinách o víc... [...] Tragické bylo právě to, že se had dělnického hnutí kousl do vlastního ocasu [...].*

V úryvku je zaujímavý aj odkaz na prácu s kultúrnou pamäťou národa – známa porážka v bitke pri Moháči je v českom preklade neutralizovaná.

Osobitú oblasť predstavuje Esterházyho **záľuba vo vulgarizmoch**, a to tak vo vzťahu k politike, ako aj erotike. Nasledujúce ukážky sú toho dôkazom:

...napisajtót a kurva (elnézést) cirkalmakkal (s. 23) – denní tisk s těmi kurevskými (pardon) výplody (s. 20)

Itt már rendesen b.... sem lehet. – No! no! no! (s.24, na boku). V českom preklade tento bočný komentár s vulgarizmom chýba.

Egy nő (!) miatt. (Ez megint csak ahhoz, hogy töke van a menyasszonynak) (s. 58) - Kvůli ženské (!). (to zase patří k tomu, že nevěsta má koule)(s. 44) V tejto anekdote aj doslovne, keďže išlo o žartík – muža prezlečeného za ženu.

Kicsit komolyabban kéne venni azt a kurva időt. (s. 138) - Měli bychom brát ten mizerný čas trochu vážněji? (s. 104)

Tu je preklad jemnejší, v origináli je umocnený aj nárečovým (*kéne*). Je však pravdou, že daný vulgarizmus nie je v maďarčine až taký „silný“ ako napr. v slovenčine. Možno preto sa prekladateľka rozhodla pre toto neutralizačné riešenie (k neutralizácii porov. Bohušová, 2009). V danej vete by ponechaný ekvivalent v českom i slovenskom preklade pôsobil prehnane. V maďarčine je (hoci aj) v spojení s *časom* v excitovaných prejavoch bežný.

...lógasd fel a lócséné! fogva! (s. 140) - pověš ho za pind'oura! (s. 106)

Kussolok, mint szar a fűben?(s. 145) – Jsem zticha jako hovno v trávě? (s. 110)

V maďarskej verzii sú až dve expresívne slová, preklad je čo do účinku slabší.

...gyakjad, csak gyakjad, nagyságos uram, az én nagyságos asszonyomat [...] ékes a fara, fogd a csecsit nem bánja, még a mást is meállja? (s. 120 – 122) - ...jen pořádně vopíchej, milostivý pane, mou hodnou milostivou paní [...] má prima zadek, chyt' ji za cecky,

snáší to, a to druhý taky? (s. 91) V origináli nachádzame v druhej časti sentence aj vnútorný rým.

Lélekkurvafiak? (s. 120) - *Duševní kurevníci?* (s. 91)

...azért találkozik avval a szukával (s. 12) – *proto se schází s tou fenou* (s. 10)

Text sa hemží v umeleckej literatúre tabuizovanou nespisovnou, najmä slangovou a nárečovou lexikou, napr. *budiból, hugyozás, farka* (s. 14) – z *hajzlíku, močení, ocas* (s. 10); často aj v inojazyčných variáciách: *melynek mélyén nyilván impotento grosso* (s. 157) – *na jejímž dně je zřejmě impotento grosso* (s. 119).

Alúziou na socialistický režim sú **heslá**. Dobová spoločnosť sa v krátkych, výstižných sloganoch doslova vyžívala (napr. *So Sovietskym zväzom na večné časy! Ani zrno nazmar! a pod.*) Esterházy však v diele pracuje najmä s heslami, ktoré boli hojne zastúpené v tajných spisoch ŠTB. Napr.: *JELSZÓ: GYEHENNA?* (s. 151) - *HESLO: GEHENNA?* (s. 115)

Zaujímavosťou je, že Esterházy siaha po heslách s biblickými koreňmi. V aramejčine znamená Gehenna ohnivé jazero, ktoré sa nachádzalo v údolí medzi riekou Kidron, Gecemanskou záhradou a Olivovou horou. Vykonávali sa tam zápalné obety. V starovekom Jeruzaleme slúžilo toto miesto ako smetisko, takmer stále sa z neho dymilo. Podľa židovskej tradície, po smrti ľudská duša odletí najprv na gehenná (očistný oheň), aby sa očistila od hriechov. Židia veria, že na tomto mieste (v tomto údolí) sa bude konať aj Posledný súd. Esterházyho heslá sú teda často kontextovo absurdné, paradoxné, keďže socializmus vieru zakazoval.

A JELSZÓ: AJNÁR? (s. 120) - *HESLO: MAZEL?* (s. 90)

Mazal tov či **Mazel tov**, hebrejsky *mazal tov*; v jidiš *mazel tov*; znamená doslovne veľa šťastia. Fráza sa dodnes používa pri gratuláciách k nejakej šťastnej či významnej udalosti, obzvlášť sa spája so židovskou svadbou. Sémanticky však nevyjadruje iba pranie, ale aj fakt, že sa už niečo šťastné, významné udialo.

Jazyková hybridita

I v *MMP*, podobne ako v ostatných Esterházyho prózach nachádzame spleť jazykov. Niektoré (nemčina, hebrejčina, francúzština, taliančina) sme naznačili, najväčší priestor je tu však z cudzích jazykov poskytnutý angličtine. V českom vydaní jej nie je toľko, keďže preklad pracoval s prvým vydaním originálu. Novšie maďarské originály (či verzie) sú doplnené o množstvo vtipných slovných hier v jazykovej kooperácii angličtina-maďarčina, niekedy sú to

celé strany vložené do textu akoby mimochodom, narúšajúc nejakú anekdotu, len tak, pre zábavu autora či čitateľa.

Priamo v texte sa vyskytujú skôr zriedkavo, zväčša sú prepísané podľa zásady píš ako počuješ, nezriedka majú žoviálny charakter. Napr.: *háj evribádi* (s. 177) - *háj evrybády* (s. 133); *You are big* (s. 8 v origináli aj v preklade); nápis na tričku *Áj láv Móricz* (s. 9) – *Aj lav Móritz* (s. 8); *I beg your pardon* (s. 94, v preklade nie je).

Kultúrna hybridita - práca s pamäťou národa

I tento rozmer hybridity patrí k typickému rukopisu Esterházyho. Na niektoré odkazy sme už v texte poukázali, napr. na známe verše *Szabadság!* szerelem!* (s. 100) Sándora Petőfiho, ktoré napísal v roku 1847 ako motto k svojej zbierke a ktoré pre ich krátku formu a jednoduchú rýmovú schému mnohí Maďari ovládajú naspamäť. Verše sú všeobecne známe a patria k povinnej výučbe na školách (do slovenčiny ich pod názvom *Sloboda, láska!* prebásnil J. Smrek). V preklade sa práca s kultúrnou pamäťou čitateľa nerealizovala.

Zaujímavejšie je riešenie názvu anekdoty *Ki fedezte fö Berzsényi Dánielt?* (s. 90). V českom preklade sa Daniel Berzsényi, utiahnutý, menej známy maďarský básnik, tvoriaci na prelome klasicizmu a romantizmu, nahrádza Aristotelom: *Kdo objavil Aristotela?* (s. 68). Nejde síce o prácu s konkrétnou, českou pamäťou, ale substituovanie mena maďarského básnika, ktoré cieľovému čitateľovi nič nehovorí hodnotíme jednoznačne ako pozitívny zásah do textu, podporujúci kreatívny rukopis autora.

Na inom mieste prekladateľka nahradila známe verše maďarskej klasiky (Attila József, báseň *Születésnapomra*, 1937) Leninovým, i dnes dobre známym, socialistickým heslom. Narážku na verše *tani-tani* (s. 19) prekladateľka posunula do roviny *osvetové mise* (*učit, učit, učit*) (s. 13). Tento intervenčný zásah jednoznačne nadbieha percipientovi, ale zároveň naznačuje tie prekladateľské zásahy, ktoré tvorivý charakter východiskového textu podporujú aj v preklade. Evžen Gál v doslove českého vydania knihy píše, že „díky nevyčerpatelným jazykovým nápadům a zmíněným exkurzum textu takříkajíc do vlastního vnitrozemí musí vlastně překladatel často dílo znovu napsat: akceptovat nápad, přistoupit na hru a pomocí vlastního jazykového materiálu vybudovat konstrukci stejně pevnou a ovšem stejně duchaplnou (s. 145).“ (4)

Gál (s. 145) v doslove upozorňuje aj na dve konkrétne chyby v preklade, ktoré sa viažu na prácu s kultúrnou pamäťou národa. Prvá sa týka alúzie na báseň Attilu Józsefa (*Tél*, 1922),

ktorá sa v českom preklade stratila. Veta „*měl by se rozdělat velikánský oheň*“ v českom preklade neutralizuje sémantické posolstvo túžby po ľudskej blízkosti a vzájomnosti. Gál uvádza, že dôvodom môže byť aj absencia prekladu citovanej básne v českom kultúrnom prostredí. Druhý príklad sa týka zhody krstného mena Mátyás pri dvoch historicky odlišných postavách, ktoré prekladateľka na jednom mieste nesprávne identifikovala. Jedným je Mátyás Hunyadi, legendárny uhorský panovník, ktorého vychýrená spravodlivosť je v Maďarsku spracovaná aj v podobe rozprávok pre deti ako vzor; oproti stojí Mátyás Rákosi, „maďarský Stalin“, maďarský komunistický politik a predseda vlády Maďarskej ľudovej republiky (v rokoch 1952 – 53).

Záver

Vo viacerých štúdiách (Huťková, 2015, 2017) uvádzame, že okrem základnej komunikačnej trojčlenky (autor – dielo – čitateľ) je dôležitý (a v prípade postmoderných textov osobitne) aj kontext. Práve kontext a jeho vzťahy k ostatným literárnym komunikačným komponentom sa stávajú kľúčovým faktorom pre vytvorenie hodnoty, ktorú text nadobúda. (5) Mal by snád prekladateľ odovzdávať kontext? Svojím spôsobom áno. Prekladá totiž text, ktorého význam, resp. hodnota bola a je limitovaná kontextom/-ami. Nie je však vylúčené, že preložený text v novom spoločenskom, historickom, politickom, ideovom (a ideologickom), materiálnom, mediálnom atď. recepčnom kontexte nadobudne (časom určite) aj iné hodnoty. Esterházyho kanonizované interpretačné kontexty sa stali súčasťou invariantu východiskového textu. Prekladateľ má mimoriadne náročnú úlohu pri práci s takýmto typom komunikátu. Okrem existujúcich kontextov musí totiž zväžiť aj ten, do ktorého cieľový text zasadí.

Český preklad, keďže vychádzal z prvého originálu (1984), nemohol dešifrovať všetky (výrazovo nosné) miesta estetickej i významovej hodnoty diela. Prekladateľka odviedla výbornú prácu, hoci smelšia intervencia prostredníctvom prekladových riešení by určite ešte viac napomohla podporiť výrazovú hybriditu východiskového textu, resp. jeho hybridnú identitu. Škoda tiež, že pri reedíciách sa vydavateľstvo nepodujalo na rovnakú stratégiu oživovania textov, ako to robil Esterházy.

Štúdia je čiastkovým výstupom projektu VEGA č. 1/0551/16 *Hybridita v jazyku, v texte a v translácii*.

Poznámky:

- (1) Napr. cez čierny orámovaný obdĺžnik vedľa nadpisu odkazuje na vlastnú knihu, *A szív segédigéi* (s. 185) – *Pomocná slovesa srdce* (s. 115). Podobne, smútočne orámované sú jednotlivé strany zmienenej publikácie, ktorú Esterházy venoval pamiatke svojej zosnulej matky. V češtine sa obdĺžnik nenachádza a alúziu čitateľ pravdepodobne nedešifruje.
- (2) Originál: *STOP. Királyhegyi Pál, miért, miért nem, hogy, hogy nem, 49-ben hazajött, körbeszimatolt, mégis, mi is ez, bólintott, majd elment a főpostára, és föladata a következő táviratot. J.V. SZTALIN, MOSZKVA, KREML A RENSZER NEM VÁLT BE STOP KIRAALYHEGYI. Ennyi.* (s. 95)
- (3) Originál: *Tivadar! Táviratot nem értem. Nőkről van szó? E szerint intézkedem. Fogalmazz ordentlich, pezsögöt hozzá, ne édeset.* (s. 95)
- (4) Na kreatívne prekladateľské zásahy, nahradzujúce alúzie na maďarskú kultúrnu pamäť slovenskou, sa pri práci s Esterházyho textami podujala Renáta Deáková. K téme pozri Huťková, 2015, 2017.
- (5) Kontext chápeme široko. Stotožňujeme sa s jeho vymedzením u M. Kusej. Kusá (2005, s. 16 – 17) vníma „preklad literárnych textov ako spôsob komunikácie medzi národmi, jazykmi a kultúrami v slovenskom kultúrnom priestore“, pričom uvádza, že „preklad a prekladovú literatúru modelujú (a determinujú, pozn. A.H.): 1. národnopolitický systém (dejiny, hospodárska situácia, politická orientácia, politické tendencie, ideológie a pod.); 2. sociokultúrny systém (...) a 3. literárny systém (autor, text, čitateľ, anticipácia čitateľa, vkus a jeho tradície, čitateľské/kultúrne stereotypy...)“. Tieto zložky tvoria kontext – zásadný člen prekladového komunikačného reťazca.

LITERATÚRA

- BOHUŠOVÁ, Z. *Neutralizácia ako kognitívna stratégia v transkultúrnej komunikácii*. Banská Bystrica: DALI-BB, 2009, 145 s.
- DELEUZE, G. – GUATTARI, F.: *Rizóma*. In: Ex Symposion, 15–16, 1996, s. 27–28.
- ESTERHÁZY, P. *Kis magyar pornográfia. Bevezetés a szépirodalomba*. Budapest: Magvető, 2016, 242 s.
- ESTERHÁZY, P. *Malá maďarská pornografie. Úvod do krásné literatury*. Praha: Mladá fronta, 2008, 174 s.
- GÖRÖZDI, J. *Dejinnosť v románoch Pétera Esterházyho*. In: World Literature Studies, vol 6 (23), 2014, č. 2, s. 36 – 52.
- GÖRÖZDI, J. *Prekladateľské stratégie v umeleckom preklade postmodernej prózy*. In: Preklad a kultúra 2, eds. E. Gromová – D. Müglová. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2007, s. 386 - 401.
- HUŤKOVÁ, A. *Identita v hybridite – hybridita prekladu*. In: Mirrors of translation studies II. = Zrkadlá translológie II. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2015, s. 47 – 61.
- HUŤKOVÁ, A. *The translation theory of the Nitra School and contemporary communication models of literary translation: a case study*. In: World literature studies: časopis pre výskum svetovej literatúry, 2, 2017, s. 99-114.
- HUŤKOVÁ, A.: *Trojité stratégie (nielen) maďarskej postmodernej*. In: Nová Filologická Revue, 5, 2013, č. 1, s. 145 – 149.

KUSÁ, M. *Preklad ako súčasť dejín kultúrneho priestoru*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 2005, 173 s.

NÉMETH, Z. *A posztmodern magyar irodalom hármás stratégiája*. Bratislava: Kalligram, 2012, 136 s.

SZABÓ, G. *Kis magyar pornográfia*. In: *Forrás*, 37, 2005, č. 1, s. 77-91. [Cit. 8.10. 2018]
Dostupné na internete: <<http://www.forrasfolyoirat.hu/0501/szabo.html> >

Resumé

What is hidden in *A Little Hungarian Pornography* by P. Esterházy?

(Some remarks about hybrid identity of the text, expression hybridity and translation)

The study depicts the work *Kis magyar pornográfia* by P. Esterházy (1950 – 2016), who is a leading figure of Hungarian Literary Postmodernism. This work has been adapted, added and modified several times, then it was published separately (1984, 1986), but subsequently also as a part (one of the volumes) of the *Introduction to Literature* (1986, 1995, 2004). The study uncovers hybrid identity of the text, author's hybridity, genre hybridity, expression hybridity and language hybridity, while drawn tendencies show hybridity as characteristic feature of author's idiolect by P. Esterházy. The depicted phenomenon is described within the translational contexts. The study compares the source text with Czech translation by Anna Rossová (1992, 2008).

PHENOMENON OF HOLOCAUST IN SLOVAK AND ITALIAN INTERLITERARY CONTEXT

Patrizia Prando – Ivan Šuša

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB,

patrizia.prando@umb.sk

Filozofická fakulta UMB

ivan.susa@umb.sk

Kľúčové slová: Holokaust, talianska literatúra, slovenská literatúra, memoáre, medziliterárny kontext

Key words: Holocaust, Italian Literature, Slovak Literature, Memoirs, interliterary context

Holocaust as a Phenomenon of scientific Research

The research of the Holocaust as an undemocratic, anti-Semitic and anti-minority phenomenon is carried out in several areas of science – the research is differentiated from the point of view of their methods or objectives. Where they touch and concern the same topic of the research, they overlap each other, inferences are sought and they are finally related to each other. From the point of view of literary science, there is usually only a little interest in the Holocaust, although, after the change in the socio-political situation in, as it is called, Eastern Bloc after 1989, there is a positive turn not only qualitatively but also quantitatively. It is a phenomenon that is, from the point of view of literary science, perceived as minority, i.e. outside the main literary-historical stream across the period researched (as to the history of literature, or literatures) or literary groupings (not to mention that many Jewish writers were not even a part of mainstream culture or, from the point of view of this contribution, of Slovak nationality). A purely literary-theoretical approach marginalizes this topic, particularly because of the absence of "literary facts", or "literary phenomena" (within the meaning of the comparative literature concept of literary and historical units), genre ambiguity (e.g. memoir on the border between art and nonfiction) or because of the emphasis on the historical principle that usually expels the Holocaust to the realm of historical research – *in primis*, partly to the realm of psychological or sociological research (particularly towards the research of anti-Semitism in the society, empirical manifestations with tragedy, level of indoctrination of the so called Auschwitz lie, types of personalities and their attitude to transports, manifestations of authoritarianism, etc.)

Undoubtedly, the Holocaust inherently interferes in several areas, not only from the geographical point of view, but also from the point of view of overlapping to several scientific fields or disciplines, which create its interdisciplinary character. As a Czech Slavist and expert on comparative literature Ivo Pospíšil reminds us, the theory of areal studies itself is perceived as a process and process-structured phenomenon, as a multidimensional search of their various positions, as a phenomenon multidisciplinary, interdisciplinary and transdisciplinary (cfr. Pospíšil, 2014). In the context of the phenomenon of the Holocaust, it is the connection of the several disciplines that deal with it, possible overlaps between them and the subject of research itself (though using different methods or conceptual instrumentarium), that allow the scientists to use the specific facts and analyses according to the specific disciplines as well as to generalize them (e.g. for didactic needs), transform them from scientific writing to the artistic genres (i.e. bring them closer to the wider audience) and so on. Many memoirs are the depiction and reflection of the suffering in the most critical and verge situations in a human's life – as the individual fates concretized into the wider psychologic and sociologic framework (for the issue of personality as an organic and active unit of physical, psychological, volitional and emotional features in the socio-cultural context see also one our chapter (Ivan Šuša and Patrizia Prando) in collective monograph "Kultúrne paralely a diverzity Slovenska a južnej Európy", 2013). Pospíšil considers especially the axis of philological and social science. "The need of complementarity of both wide scientific disciplines is perceived as extremely actual: philologists who study primarily and traditionally language and literature in particular, feel the need for deeper engagement not only in terms of the study of culture in the broad sense, but also of social-science aspects of the areas where the relevant language is spoken: the earlier concept of the so called realities (*life and institutions*), i.e. of the conglomerate of basic information about the life in the given area, the social structures and the like is, due to its superficiality, not sufficient anymore. On the other hand, the social scientists feel certain blind spots in the knowledge of traditionally philological views on given area: it is not just a practical knowledge of the language, but the deeper penetration into the thoughts, literature and culture through the language, which may be the useful starting point for the study of social sciences" (Pospíšil, 2014, page 26).

It is thus important that this phenomenon also remains, in addition to the previously mentioned social sciences, a part of the literary science researches, especially from the point of view of genre studies or comparative literature. It is the comparative literature that can,

considering its primary function, reveal not only the specifications of the national Holocaust in literature (authors, works and their components, relationship between the life and work, experiential complex, inclusion into the wider literary-historical framework and the like), but also the analogies and differences in the interliterary context, thus the subject acquires "transnational" character. In the both cases we can (and it would be desirable), indeed, build on historical and literary interferences of two or more compared phenomena. It is the national (specific, concrete) character of the Holocaust in particular that creates, together with the transnational (general, common), the basic prerequisite for the interliterariness – for example in the context of translation.

Parallels of the Italian and Slovak Holocaust as an historical and political Phenomenon

Let us look at the topic of the Holocaust in the national and transnational context in relation to the Italian and Slovak area. We can find several parallels based on the characteristics of the Italian and Slovak Holocaust as an historical phenomenon (of course, it is a phenomenon that cannot be limited only to one or two states; it had, by its very nature and ideology, affected virtually the whole of Europe), but mainly particularities. The Italian Holocaust emphasized especially the predominance of the Italic race and historic orientation of the country to the Roman Empire, hence it was evidently of racist character, which was misused frequently by exponents of fascism for their aggressive (colonial) goals. The basic elements for the racial doctrine of the Italian fascist citizen were tradition, strong imperial history, concept of Italic nation"..." with the objective to re-create the antic splendor and to purge the Italic culture from the racial impurity, decadent philosophical thinking"..." and the Jewish degeneration.

The phenomenon of the Slovak Holocaust was also marked (besides the common features that were characterized by the undemocratic policy in virtually all areas of state) by certain specific contours. Although the then regime that came to power in 1945 (not to mention the situation since 1948, when the power was taken over by the totalitarian regime) negatively valued the period of the Slovak State and its representatives as well as the involvement of the Church into political life by Catholic priest Jozef Tiso, credited with a specific share of the tragedy of the Jewish population. Nevertheless, the traumas of the Holocaust did not become the most appropriate themes for the communist regime, not only in the memoir literature, but in the literature as such. Even though the reasons were mostly

of ideological and socio-political character, they logically affected the literary environment too. In this regard, Ivan Kamenec considers the following "Slovak specificities, from which we choose":

1. The wartime Slovak Republic was a satellite of the Third Reich, but it was not occupied by the German troops until the autumn 1944. All anti-Jewish measures, including the first wave of deportations in 1942, were executed by domestic political and administrative elite.
2. The first Slovak Republic ostentatiously manifested its belonging to the Christian ideology by all its official documents. The state was headed, from the very beginning of its existence, by a Catholic priest. (Kamenec, 2011, s. 30)

Moreover, the Jewish and Slovak citizens often found themselves in a binary, even opposing relationship. It is often forgotten, that it was not always the antagonism against the Jewish, but against the Hungarian minority, to which the significant proportion of the "Slovak" Jews claimed to belong. As Hungarian historian Gyorgy Ránkai mentions in this context (Paul Lendvai's citation), "nowhere else in Europe the Jews identified themselves so much with some nation as they did in Hungary. But this love relationship stood on the same fatal error: it remained one-sided" (Lendvai, 2011, s. 14). In the Slovak context, the relationship of the separated minority, i. e. we-they (we Jews – they Slovaks), appears most significantly in the memoirs of Blanka Berger(ová). Just for comparison - it cannot be said that the Jewish minority in Italy became familiar with the hegemonic policy of the ideal of the Italic race presented by the fascist regime – even there the Jews were selected and "lost" from the official statistical tables. In the Italian context, however – compared to Slovakia – the internationality of the Jewish community was clearly much more reflected, as demonstrated by Marcello Pezzetti in the book of collected memories (in the form of so-called oral history, which we will discuss later) of several survivors *The Book of Italian Shoah (Il libro della Shoah italiana)* – for example Ottaviano Danelon tells here about his mother who came from Graz, Loredana Tisminienzky about her mother from Odesa, Adolfo Gruner about his father who came from Poland and so on.

Holocaust and the Slovak-Italian Interliterary Context

The classification of memoirs from the viewpoint of literary science as a whole, is, however, more difficult, because memoirs do not operate as a clearly defined genre, but are “enriched” with other aspects – a traditional artistic (aesthetic) aspect related to documentariness and factuality, and for this reason belong to the so-called cross-genres. In the study, we will try to define the term memoirs; we will emphasize the genre and field crossing as well. Memoirs do not serve only as an object of research in literary science, but their character allows them to enter into other scientific fields. The memoirs of the people who survived the holocaust are a typical example – they materialized their traumatizing experience into memories that often suppress artistic value, but present valuable testimony from the historical or political (of political science) point of view. Some authors managed to unite both aspects, artistic and factual, creating works that became a part of the history of literature. In our study, we will focus on the memoirs from the environment of the about concentration camps. Regarding our specialization (Slovakist, Italianist) they will be mostly related to authors – memoirists – from Slovakia and Italy.

The missing or voluntary semantic motivation can thus lead to wrong interpretation and to the vagueness of a given term. In our works, we prefer the term “memoir literature from the environment of concentration camps”. In the Italian context, the authors distinguish, for instance, the terms “concentration literature” (i.e. literature written during internment in the concentration camp) and “memoir literature” (works written after the liberation). Franca Mariani, Francesco Guerre and Raul Mordenti in the work *Literary Forms in History* consider the terms “memoir writing” and “recollection writing” or “literature of testimony”. The works of Giorgio Bassani or Natalie Ginsburg belong to the first group, the works of Primo Levi to the second. Peter Valček, the Slovak specialist in literary science and the author of *Slovník literárnej teórie* (Dictionary of Literary Theory), sees memoirs in a binary relationship factuality – weakened accuracy, i.e. in the sense that the factual description of a situation in a specific period has a clear literary-historical significance (regardless of the author’s stylistics or style). The same artificially valuable work can arise on the condition that the accuracy of data and relations presented will be weakened.

A traumatizing experience, an inability to change a situation, becoming bitter, loss (in some cases on the contrary – strengthening) of faith (mostly aiming to publish after war), often blending personal and socio-historical aspects, and an attempt to describe this

phenomenon from a few, frequently scientific aspects as power and evil machinery. It is possible to observe these specifics in a majority of the published memoirs from the environment of the concentration camps so far. Besides, it is necessary to mention important time aspect – meanwhile some works were published as detailed diaries or reports (regarding their creation during the internment – it is an absolute minority), the others (majority) are memories of the specific period, some with interval of several decades (they are often timely, causally, and factually uncertain, but more suggestive and personal). The ideological aspect is also problematic, because in Slovakia, a lot of works were banned from publishing in the post-war period (not to speak of the war period), and had to wait till the change of socio-political situation after 1989.

Regarding the Slovak and Italian interliterary aspect, which we are interested in, we cannot circumvent the personal contacts of particular prisoners in camps and their subsequent contacts by letters or otherwise. Within the framework of interliterary relations (in particular from the point of view of external contacts, if we use the terminology of Dionýz Ďurišin, Slovak expert on the comparative literature, the relationship between Slovak and Italian literature (in our context, we are interested in the aforementioned topic of the Holocaust in memoirs) was expressed mainly in the form of publishing reports, references, literary-critical and literary-theoretical studies and essays – the aim was to inform the Slovak recipient about the Italian literature (the opposite direction was rare). As we have outlined already, the important feature, which caused the selection of authors and themes on the side of the recipient, was the ideological factor, hence the topic of the Holocaust was not treated at the appropriate level. It is true that, the theme of war and guerrilla resistance in the works of our writers, was the reflection of traumas experienced during the period of fascism ("enriched" with the topic of collectivization and industrialized literature during the fifties), but the phenomenon of the Holocaust in Slovak memoir literature, as well as in fiction and non-fiction (factual literature), remained overshadowed. Slovak literary scholar and expert on Italian literature and culture Pavol Koprda reminds us the fact that the idea of timelessness or durability of resistance ideals of literature was built up in our country; Italian literature, however, had been developing in the contours of freedom of expression and authorial creativity, seeking new themes and directions. There was obvious difference between Slovak overexposed historicism and vehemently extending experiment in Italy – this inconsistency in a given period resisted intense relationship (cfr. Koprda, 1994). The reluctant attitude

of the regime ruling before 1989 to the Jewish minority (as a religious group), as well as the negative attitude towards other minorities touched by the Holocaust, caused marginalization or expelling the very phenomenon of the Holocaust in the context of the history of literature and translation. Slovak literary scholar Viliam Marčok states in this connection that "until 1989 the Judeo-Slovak authors did not dare to tease Slovak conscience even by memories of their suffering in the concentration camps, in the mountains". The indirect evidence offers the example of Leopold Lahola who, in exile in 1956, rather chose the character of gypsy-Romany to depict the problems of racial discrimination in the insurgent units (short story *Fontetieri*), and even Spitzer postponed the publication of his recollections of life in the concentration camps, of which he often and vividly narrated, to the time after November, 1989." (Marčok, 1998, s. 80).

But it is not just a one way process (i.e. the lack of works in domestic, in this case Slovak context – works of Jewish authors themselves, as well as translations), but also the unexplored "white spaces" of Central and Eastern European area (again, we mean the local Jews and their memoirs) for foreign (Western) scientists. That is why Western European historians and literary scholars emphasize the importance of East-West relation even in this area (not to mention the important Polish context); for all, let us mention names like Christoph Dieckmann, Christian Gerlach and Dieter Pohl. Unfortunately, as Alessandra Chiapanno also points out, many of the works (in case of the mentioned names even all three) have not been translated into Italian. The interliterary context with the mentioned topic is undoubtedly impoverished by this fact.

Juraj Špitzer is one of the few specific contacts between Slovak and Italian memoir literature with the topic of the Holocaust, who in his work *Svitá, až keď je celkom tma* (we would like to state, that this was only after a change in the socio-political situation in Czechoslovakia, namely in 1996) cites the Italian memoirist Primo Levi (page 205). It is obvious that Špitzer read Levi's memoirs (his work *The Drowned and the Saved* was translated to Czech in 1996, further, Levi's works only after Špitzer's death). Incidentally, these two works *Svitá, až keď je celkom tma* and *Potopení a záchranení* are similar in genre (they are essays) and "content" – we can assume that they inspired Špitzer in creating his work. The significant interactions (in terms of the relationship between receiving and received phenomenon) are the mediated contacts, in which mediator occurs as another factor. In our

case, the most important mediator is translation that can significantly interfere in interliterary process as a form of reception.

The memoir prose dedicated to recollections of traumas experienced in concentration camps in Italian post-war literature is, in the view of the democratic character of the state after 1945 (particularly in terms of the unlimited opportunities for publishing without the intervention of censorship), voluminous. In Italy, however, its more significant development was blocked (unlike in Czechoslovakia) by other than ideological factors – by the repugnance and even refusal of readers and individual publishers to release experiences of war and the Holocaust drama. In the post-war euphoria, they favoured works full of vitality and celebration of new life. It is thus not surprising that, for instance, the work of Primo Levi *If This Is a Man* (*Se questo è un uomo*), which later made the author famous worldwide, was refused by the publishing house *Einaudi* in 1946. As we have already indicated, the situation in the postwar period (the period of socialism in Czechoslovakia) was different – if we disregard the domestic production of the memoirs with the topic of Shoah, the translations of works with the topic of the Holocaust from the Italian environment were overshadowed by selecting ideologically more convenient, smooth or neutral topics (especially Italian "classic", the prose of the ancient history of Italy or the neorealist prose). The typical example of such "overshadowing" is the work of one of the most significant personalities of the Italian and world memoir literature – Primo Levi. The author is a typical example of connection of personal life (belonging to the Jewish religious identity), socio-political background (the rise of fascism) and literature (an effort to capture the fate of himself and his family during the Jewish persecution within the meaning of "written remains" not only as a depiction of the oppressive and dramatic situation of the period, but as a memento for future generations). The first published Levi work with the elements of memoir was *Report on the hygienic-sanitary organization of concentration camp for Jews Monowitz. Auschwitz, Upper Silesia* (*Rapporto sull'organizzazione igienico sanitaria del campo di concentramento per ebrei di Monowitz. Auschwitz, Alta Slesia*) that was issued in medical paper *Minerva Medica* in 1946. Even if it is essentially the scholarly article, its purpose was, as he states, to improve the understanding of the mistakes that we witness and are often the victims of. The work, which he wrote with his colleague from camp Leonardo De Benedetti, anticipated (mainly thematically and compositionally) the publishing of another – this time a much better-known work – *If This Is a Man*.

The results of the additional Levi writings are the works awarded the distinguished Italian literary prizes and translated into tens of languages – as the already mentioned *If This Is a Man* (*Se questo è un uomo*, first published in Turin in 1947), *The Truce* (*La Tregua* from 1963), which can be considered to be a sequel of the work *If This Is a Man* (especially the first three chapters, which concern the author's internment in Auschwitz). Then the following works: *If Not Now, When?* (*Se non ora, quando?* from 1982 – though this work belongs to fiction) and a collection of essays *The Drowned and the Saved* (*I sommersi e i salvati* from 1986). The above mentioned works represent different stages of the author's life in a concentration camp – from the dragging away, through a depiction of the life in the camp to its liberation by the Soviets, to the post-war period, respectively. They are separate narrative units, however, the author returns to the previous works, supplements them by new motives, refers to the ideas already expressed and the like. The Jewish theme is present, albeit to a lesser intensity, even in the works *The Periodic Table* (*Il sistema periodico*), *Lilith and other stories* (*Lilít e altri racconti*) and *The Mirror Maker* (*Racconti e saggi*). While showing the signs characteristic for that period in the first two mentioned works, however, the author used fiction as a medium of art. Some of Levi's works were issued in magazines and generally became a basis for their publishing as books. The work *If This Is a Man* was translated into Slovak forty-three years later, *The Truce* thirty-nine years later and *The Drowned and the Saved* seventeen years after the publishing of the original. The recollections were published successively in 2001, 2002 and 2003 and were translated by Terézia Gašparíková and František Hruška. The work *Conversations with Primo Levi* was published in Czech in 2003 (selected, organized and supplemented by notes by Marco Belpoliti). One of the latest translations (again into Czech) is a book of recollections of the Greek-born Italian writer Schlomo Venezia of the concentration camps and killing Sonderkommando in the work *Sonderkommando Auschwitz* from 2010. Even Chiappano, the work of which we have cited in this paper, mentions it as fundamental.

It is a shame that some of the (in our country unknown) memoirs show also the Slovak context or some characters from Slovakia (except Primo Levi). The Slovak reader has not learned yet about the work of Liana Millu *Smoke Over Birkenau* (*Il fumo di Birkenau*), in which she depicts the Slovak supervisor of the camp. Even Giuliana Tedeschi, albeit to a lesser extent, depicts Judeo-Slovak women in her memoirs. For example she emphasizes at the beginning, that women had been already in the first transports from Slovakia, further she

states that the Italians were mixed up into different blocks of Lager B, which were occupied by Poles, Slovaks and Greeks, or a dialogue of two young girls – Slovak and Yugoslav and their hope of the end of the war.

The most important contact yet between the two literatures (in addition to the aforementioned translations of Italian authors into Slovak) is undoubtedly the translation of the work of the Judeo-Slovak author (from English) Rudolf Vrba – by own name Walter Rosenberg – who managed as the first one, together with Alfred Wetzler, by own name Joseph Lánik, to escape from Auschwitz and to give a testimony about the genocide of Jews and other minorities. This work was translated into Italian by Stefania De Franco and was published in 2008 as *The Auschwitz protocols (I protocolli di Auschwitz)*. In the foreword to this book, Alberto Melloni, Professor of History of Christianity at the University of Modena and Reggio Emilia, makes an informed assessment of Vrba's merit and courage in the overall historical context.

It would certainly be desirable to add the boundary genre of memoirs – at least the recollections of Liana Millu or Giuliana Tedeschi and works of Juraj Špitzer and Leo Kohút in the opposite direction (i.e. the need of translating the Slovak memoirs into Italian), to the list of the Slovak expert on Italian literature and culture and translator Dagmar Sabolová (the author recorded the works of fiction of Italian provenance, still untranslated into Slovak, in the magazine *Revue svetovej literatúry*). Both literatures would thus be enriched by the works that are, by their very nature, the topic and the handling, timeless and are an important milestone in identifying and analyzing the mutual historical, literary, authorial (and potentially personal) contacts in the interliterary context. The particular memoirs are the reconstruction of the so-called "small human history", but together they create a mosaic that teaches us to forgive, but never forget one of the greatest tragedies and genocides that have ever happened.

LITERATÚRA

ĎURIŠIN, D. *Teória medziliterárneho procesu I*. Bratislava: Veda, 1995.

HOLÝ, J. A kol. *Holokaust v české, slovenské a poľské literature*. Praha: UK, 2007.

KAMENEC, I. *Fenomén holokaustu – historický či morálny problém?* In: *Historická revue*, č. 5, 2001, s. 30-31.

KOPRDA, P. *Talianska literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1890-1980*. Bratislava: ÚSL SAV, 1994.

LENDVAI, P. *Rázny pochod po nábreží*. In: *SME. Fórum*, č. 14, 26.2.2011, s. 14.

- LEVI, P. *I sommersi e i salvati*. Torino: Einaudi, 1986.
- LEVI, P. *Se questo è un uomo*. Torino: Einaudi, 1958.
- LEVI, P. *La Tregua*. Torino: Einaudi, 1963.
- MARČOK, V. *Židovskí spisovatelia v slovenskej literatúre*. In: Slovenské pohľady, č.3, 1998, s. 80.
- MARIANI, F. – GUERRE, F. – MORDENTI, R. *Le forme letterarie nella storia*. Torino, 1990.
- POSPÍŠIL, I. *Literární genologie*. Brno: FF MU, 2014
- PRANDO, P. *Fašistický antisemitizmus v talianskom časopise Obrana rasy (1938-1943)*. In: Politické vedy, č. 3, 2018, s. 95-116.
- ŠPITZER, J. *Nechcel som byť žid*. Bratislava: Kalligram, 1994.
- ŠPITZER, J. *Svitá, až keď je celkom tma*. Bratislava: Kalligram, 1996.
- ŠUŠA, I. *Holokaust v talianskej a slovenskej memoárovej literatúre*. Brno: FF MU a Tribun EU, 2009.
- ŠUŠA, I. *Areal Intersections in Slovak and Italian Memoir Literature*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2016.
- ŠUŠA, I. – PRANDO, P. *Le traduzioni di Primo Levi nel contest interletterario slovacco-italiano*. In: La traduzione come strumento di interazione culturale e linguistica. A cura di Luca Busetto. Milano: Qu.a.s.a.r, 2008.
- VALČEK, P. *Slovník literárnej teórie*. Bratislava: LIC, 2006.
- VRBA, R. *I protocolii di Auschwitz*. Milano: Rizzoli, 2008.

Resumé

Štúdiá talianskej politologičky Patrizie Prandovej a talianistu Ivana Šušu “Fenomén holokaustu v talianskom a slovenskom medziliterárnom kontexte” prepája politologicko-historický aspekt témy holokaustu s (medzi)literárnym aspektom. Autori približujú memoáre talianskej a slovenskej proveniencie z obdobia holokaustu, resp. po ňom a vnímajú ich ako nosné memento pre súčasné i nasledujúce generácie. Definujú memoáre ako žáner a špecifikujú konkrétne memoáre z prostredia koncentračných táborov. Okrem toho hľadajú v uvedenej tematike vzájomné paralely a diferencie (stále na osi slovensko-talianskeho medziliterárneho kontextu).

GESCHLECHTERNEUTRALITÄT UND SPRACHWANDEL IN DEUTSCHPRACHIGEN LÄNDERN IM FOKUS DER EUROPÄISCHEN SPRACH-UND GLEICHSTELLUNGSPOLITIK

Jana Štefaňáková

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica,
jana.stefanakova@umb.sk

Kľúčové slová: rodová rovnosť, rodovo neutrálny jazyk, feministická lingvistika, európska jazyková politika, rodová politika, nemecky hovoriace krajiny

Keywords: Gender equality, Gender-neutral language, Feminist linguistics, European language policy, Gender policy, German speaking countries

1 Einleitung

Die Sprache ist nicht nur ein wichtigstes Verständigungsmittel, sondern auch ein wichtiger Bewusstseinträger. Sie ändert sich ständig und die Veränderungen zeigen sich z.B. in der Schöpfung neuer Wörter, Wortzusammensetzungen oder im Wandel von Bedeutungen sprachlicher Ausdrücke. In den letzten Jahrzehnten hat sich eine vielschichtige Debatte darüber entwickelt, wie in der Sprache Geschlechterverhältnisse und -vorstellungen geschaffen oder relativiert werden können. In der deutschen Sprache kam es infolge der feministischen Sprachkritik und Geschlechterforschung zu einem Wandel des Sprachgebrauchs bei der Verwendung von Personenbezeichnungen. Maskuline Personenbezeichnungen (so genannte generische Maskulina) werden allmählich durch neue geschlechtsneutrale Formen ersetzt, was das Ergebnis der gezielten Sprachpolitik ist. Sprachliche Veränderungen, die sich insbesondere darin zeigten, dass feminine Berufsbezeichnungen und Anredeformen in Formularen, Gesetzestexten, Stellenanzeigen und überhaupt in den Medien verwendet werden, lassen darauf schließen, dass von frauenpolitischen sprachlichen Bewegungen das Ziel verfolgt wurde, die Frauen in der Sprache sichtbar zu machen. Tendenzen des sprachlichen Wandels in Richtung der Anwendung von geschlechtsneutralen Bezeichnungen ließen sich in vielen europäischen Sprachen nachvollziehen. Für das Deutsche und Englische wurden im Vergleich zu anderen europäischen Sprachen früher behördliche und später auch ministerielle Vorschläge des geschlechtsneutralen Sprachgebrauchs zusammengestellt. In deutschsprachigen Ländern haben sich infolge der feministischen Sprachpolitik ziemlich schnell die ersten Richtlinien und

Empfehlungen zum nichtsexistischen Sprachgebrauch herausgebildet, die bald auch in der Praxis umgesetzt wurden. Die Diskussion um sprachliche Gleichbehandlung von Frauen und Männern in deutschsprachigen Ländern scheint heute nicht mehr so aktuell zu sein, in manchen Sprachen (darunter auch im Slowakischen) gewinnt sie jedoch immer mehr an Bedeutung, wobei sich hier der Trend zur Feminisierung bzw. Neutralisierung der Sprache erst in den letzten Jahren beobachten lässt. Nicht zuletzt aus diesem Grund ist das Ziel der vorliegenden Studie die Problematik der sprachlichen Gleichbehandlung aus sprachpolitischer Perspektive und vor dem Hintergrund der europäischen Sprachpolitik im deutschen Raum darzustellen, wo die Gleichstellungspolitik als fortgeschritten betrachtet wird und somit auch als Vorbild für andere Sprachen (auch für die slowakische) angesehen werden kann. Um die Problematik komplex zu behandeln, werden am Anfang die Forschungsrichtungen im Zusammenhang mit Sprache und Geschlecht dargelegt und die Begriffe „feministische Linguistik“, „feministische Sprachpolitik“ und Sprachwandel im deutschsprachigen Raum diskutiert. Des Weiteren werden geschlechtsspezifische Sprache, Richtlinien und Empfehlungen zum nichtsexistischen Sprachgebrauch in Deutschland, Österreich und der Schweiz und die Richtlinien der Europäischen Union erläutert, die innerhalb der Sprachpolitik formuliert wurden und ihre Umsetzung im Gender-Mainstreaming fanden. Die Aufmerksamkeit wird auch den institutionellen Rahmenbedingungen in den deutschsprachigen Ländern gewidmet und schließlich werden auch die Herangehensweisen und Strategien zur Umsetzung der geschlechtsneutralen Sprache im Deutschen mit konkreten Beispielen angeführt. Die Studie kann den interessierten Nichtmuttersprachlern, die mit der deutschen Sprache arbeiten oder mit ihr in Berührung kommen, verhelfen, tiefer in die Problematik des geschlechtergerechten Sprachgebrauchs einzudringen und die deutsche Sprache geschlechtssensibel anzuwenden. Die Studie wurde im Rahmen des wissenschaftlichen Forschungsprojekts VEGA ITMS: 1/0326/16 „Mentálno-jazykové inakosti a kultivovaná komunikácia“ verfasst.

2 Sprache, Geschlecht und wissenschaftliche Forschungsrichtungen

Mit einem transdisziplinären Anspruch ist Geschlecht ein äußerst komplexer Begriff. Nach *Abdul-Hussain* umfasst Geschlecht biologische und soziale Aspekte (Gender) sowie das sexuelle Begehren. Diese drei Aspekte sind in der gesellschaftlich normierenden Geschlechterordnung eng miteinander verknüpft (vgl. *Abdul-Hussain*, 2014). In der englischen

Sprache wird seit Jahrhunderten zwischen biologischem Geschlecht (*sex*) und grammatischem Geschlecht (*gender*) unterschieden. Die Sexualwissenschaftler Money, Hampson und Stoller bezeichneten mit *gender* die Geschlechtsidentität und die Geschlechterrollen und mit *sex* das biologische Geschlecht.

In der jüngeren Geschichte wird die Trennung von *sex* und *gender* kritisch in Frage gestellt. Einerseits wurde darauf aufmerksam gemacht, dass auch biologische Zuschreibungen und Kategorisierungen sozialen Prozessen unterliegen. Andererseits weisen die Neurowissenschaften auf die Rekursivität (Wechselwirkung) von Biologie und Psychologie hin. Beispielsweise ist unsere Gehirnstruktur maßgeblich von unserem Verhalten beeinflusst und umgekehrt können sich zum Beispiel hormonelle Veränderungen auf unsere Empfindungen auswirken. *Geschlecht* ist darüber hinaus nicht isoliert zu betrachten, sondern immer in Wechselwirkung mit weiteren sozialen Kategorien wie Alter, Hautfarbe, ethnischer Herkunft, Behinderung oder Beeinträchtigung, sexuellen Orientierungen, Religion oder Weltanschauung (vgl. *Abdul-Hussain*, 2014).

Der Themenbereich ***Geschlecht*** und ***Sprache*** wird in der Fachliteratur unterschiedlich konzeptualisiert und benannt. In den Auseinandersetzungen zum Thema Geschlecht und Geschlechterdifferenzen lassen sich in der Forschung grundsätzlich zwei verschiedene Perspektiven unterscheiden. Die erste Perspektive, die besonders in der feministischen Wissenschaft und den Geschlechterstudien weit verbreitet ist, geht von einer natürlichen Differenz der körperlichen Merkmale aus und wird durch das *sex/gender-Modell* repräsentiert. Die Unterteilung von Geschlecht in *sex* und *gender* dominierte in der Frauen- und Geschlechterforschung in den 70er- und 80er- Jahren des 20. Jahrhunderts. Es wurde darauf verwiesen, dass die vermeintlich natürlichen Unterschiede zwischen Frauen und Männern (weibliche und männliche Eigenschaften und Aufgaben) nicht auf ihren angeborenen körperlichen Merkmalen (*sex*) basieren (vgl. *Villa*, 2007, S. 51). Die zweite Perspektive richtet den Blick auf die kulturelle Konstruktion von Geschlechtsidentitäten, wobei Geschlecht als soziokulturell konstruiert betrachtet wird (vgl. *Butler*, 1991, S. 22). Nach einer konstruktivistischen Sichtweise ist Sprache konstitutiv für das Verständnis von Geschlecht. Das Geschlecht ist demnach eine Kategorisierung, die erst sprachlich geschaffen wird. Geschlechtsidentität entsteht durch Anrufung, Benennung, Typisierung, Kategorisierung und wird nicht von anderen Kategorisierungen (Rasse, Ethnie, Schicht, Alter, Interaktionsituation etc.) losgelöst hergestellt. Hier gibt es eine Bandbreite unterschiedlicher

Annahmen, die sich zwischen *sozial-konstruktivistische* und *radikal-konstruktivistische* einordnen lassen. Als Folge eines Paradigmenwechsels, der den Blick weg von früheren Theorien (Defizittheorie, Differenztheorie) hin zur sozialen Konstruktion von Geschlecht richtete, etablierte sich in den 90er-Jahren ein weiterer theoretischer Ansatz, der unter dem Stichwort *doing gender* bekannt ist. Dieses aus der amerikanischen Ethnomethodologie kommende Konzept besagt, dass die Geschlechterdifferenzen kulturell erzeugt sind, dass das Geschlecht nicht etwas ist, das wir haben oder sind, sondern etwas, was wir tun, und daher auch nicht in deterministischer Weise an den Körper gebunden ist. Zentraler Gedanke des *doing gender* ist, dass das soziale Geschlecht im sprachlichen Austausch in der Interaktion hergestellt wird und aus unseren sozialen (Alltags)handlungen hervorgeht. West und Zimmerman (1991, S. 14) betrachteten das Geschlecht nicht nur als Eigenschaft von Individuen, sondern vielmehr als ein Element, das in sozialen Situationen entsteht. Das Geschlecht im Sinne von gender ist demnach keine biologische, körperliche Eigenschaft von Individuen, sondern eine Aktivität, an der das Individuum, aber auch das Gegenüber in der Kommunikation bzw. Interaktion mitwirken. Frauen und Männer stellen sich durch ihr Verhalten als Frauen und als Männer dar; erst durch diese Inszenierung entsteht überhaupt das soziale Geschlecht. Die Inszenierung von Geschlecht geschieht auf der Grundlage von Regeln und symbolischen Ordnungen, wie z. B. Sprache, Kleidung und anderen alltäglichen Verhaltensweisen. Geschlechterdifferenzierungen können in jeder Situation verbal und nonverbal aktiviert bzw. erzeugt werden (West/Zimmerman, 1991, S. 14). *Doing gender* ist somit eine Methode zur Konstruktion von Geschlechterdifferenz. Fokussiert *doing gender* auf die konkrete Interaktionssituation, so beschäftigt sich *performing gender* mit der diskursiven Einbettung der Interaktion und mit Sprache als besonderen Moment der Interaktion. Diese diskurstheoretische Herangehensweise, die von der Theoretikerin Judith Butler erarbeitet wurde, konzentriert sich auf Sprache und Diskurs als Momente der Konstruktion von Gender. Butler stellte erstmals die biologische Determiniertheit von Geschlecht und binärer Ordnung der Zweigeschlechtlichkeit in Frage. Sie bestritt, dass das soziale Geschlecht dem Sexus folgt. In ihrer Theorie bezieht sie sich bei Frage der konkreten Konstruktion von Geschlecht auf die Sprechakttheorie von John L. Austin (1985). Danach haben Sprechakte, also konkretes Sprechen von konkreten Personen, den Handlungscharakter. Mit Hilfe dieser Theorie beschreibt sie jedes Sprechen als performativen Sprechakt. Performative Sprechakte sind nach Butler immer in Diskurse eingebettet und

entwickeln unter bestimmten Bedingungen eine besondere Wirksamkeit (vgl. Butler, 1993). Mit der Dekonstruktion der Kategorie eines biologisch festgelegten Geschlechts schärfte Butler den Blick auf die Relativität von Geschlecht und Zweigeschlechtlichkeit. Am Anfang der 1990er- Jahre entstand etwa gleichzeitig die Queer-Bewegung in den USA, die eine öffentliche Neubewertung und die Anerkennung anderer als männlicher oder weiblicher geschlechtlicher Identitäten verlangte. Zu Beginn des Wortgebrauchs wurde das Wort „queer“ in den USA als ein Schimpfwort gegen alle Menschen verwendet, die nicht den gesellschaftlich akzeptierten Geschlechternormen entsprachen (vgl. Perko, 2003, S. 28). Im Zuge der neuen Bedeutungszuschreibungen entwickelte sich „queer“ zu einem Begriff für einen politischen Aktivismus (Queer Politics) und einer Denkrichtung (Queer Theory) sowie deren interdisziplinärer wissenschaftlicher Forschungsrichtung (Queer Studies). Heute gilt „queer“ als Bezeichnung für alle Menschen, die die Grenzen der zweigeschlechtlichen Ordnung überschreiten (vgl. Czollek et al., 2009, S. 33). Gemeinsame queere Ziele sind heute Toleranz und Anerkennung der Vielfalt von Sexualität, Geschlecht und Begehren sowie die Forderungen nach Abschaffung von Diskriminierung (vgl. Czollek et al., 2009, S. 34). Queer-Theorien werden zwar nicht als ein systematisches Konzept verstanden, im Rahmen von wissenschaftlichen Forschungsrichtungen befinden sie sich aber zu den Relationen zwischen Geschlecht, Körper, Sexualität, Begehren sowie Macht und Regulierungsverfahren. Nach Lorber (2003, S. 47) muss die Kategorie Geschlecht unabhängig von biologischen Merkmalen als eine soziale Institution verstanden werden. Durch diese Kategorisierung von Menschen findet gleichzeitig eine Hierarchisierung statt, die den sozialen Status sowie Rechte und Pflichten des Individuums festlegt (vgl. Lorber, 2003, S. 78). Gerade weil Geschlecht(er) bzw. sex und gender durch Menschen in Alltagsinteraktion konstruiert und reproduziert werden, sind nach Lorber die Diskurse über Geschlecht veränderbar (vgl. Lorber, 2003, S. 47).

3 Feministische Linguistik, feministische Sprachpolitik und Sprachwandel im deutschsprachigen Raum

Der Bereich innerhalb der Linguistik, der sich mit feministisch motivierten sprachplanerischen Maßnahmen auseinandersetzt, wird im Allgemeinen dem Bereich der Feministischen Linguistik zugeschrieben. Die Feministische Linguistik hat ihre Anfänge in den USA der 70er-Jahre des 20. Jahrhunderts, als die Linguistin Robin Lakoff in ihrem Aufsatz „Language and Women’s Place“ im Jahr 1973 die Sprache von Frauen und Männern

untersuchte und dabei von „women’s language“ im Sinne einer Frauensprache und von „men’s language“, Männersprache, sprach (vgl. Ayaß, 2008, S. 22; Schmid, 1996, S. 51). Mit diesem Text legte sie den Grundstein für nachfolgende linguistische Untersuchungen aus feministischer Perspektive. Die Feministische Linguistik setzte sich das Sichtbarmachen von Frauen in der Sprache zum Ziel. Nach Hellinger standen im angloamerikanischen Raum am Anfang vor allem konversations- und diskursanalytische Aspekte der feministischen Gesprächsforschung im Vordergrund. Im deutschsprachigen Raum waren es vor allem systemlinguistische Ansätze (vgl. Hellinger, 1993, S. 1).

Die feministisch-linguistische Diskussion im deutschsprachigen Raum begann in den späten 1970er-Jahren als Reaktion auf die Zweite Frauenbewegung der 1970er-Jahre in Deutschland und auf die feministischen (Sprach-)Bewegungen im angloamerikanischen Raum (vgl. Samel, 2000, S. 14). In Deutschland wurden im Jahre 1980 die ersten Leitfäden als Anweisung für einen „nichtsexistischen Sprachgebrauch“ konzipiert (vgl. Pusch/Hellinger/Trömel-Plötz/Guentherodt, 1980). Im Zusammenhang mit einem nichtsexistischen Sprachgebrauch haben sich auch weitere Begriffe durchgesetzt, die bis heute Verwendung finden. Ende der 1990er-Jahre haben sich die Begriffe „geschlechtergerechter Sprachgebrauch“ (Kargl et al, 1997, S. 16) und „sprachliche Gleichbehandlung“ (Universitätsleitung Zürich, 2004) hervorgerufen, mit welchen vor allem eine Sprache gefordert wurde, die beide Geschlechter in gleicher Weise repräsentiert. Auch mit anderen Begriffen wie „sprachliche Gleichbehandlung“, „sprachliche Gleichstellung“, „sprachliche Gleichberechtigung“, „geschlechtsneutrale Sprache oder geschlechtsneutraler Sprachgebrauch“ oder „geschlechtergerechte Sprache“ wurde versucht, sprachliche Asymmetrien bezüglich des Geschlechts abzubauen. Noch später erschienen im deutschsprachigen Raum auch Begriffe wie „gendersymmetrisch“, „gendersensibel“, „geschlechtsspezifisch“ oder „geschlechterbezogen“ zur Beschreibung der Bemühungen der Feministischen Linguistik.

In der Fachliteratur wird darauf hingewiesen, dass der feministisch motivierte Sprachwandel das Ergebnis von feministischer Sprachkritik ist, die sich auf verschiedenen Ebenen manifestiert. Pusch spricht von den „drei „L“ der internationalen feministischen Sprachkritik – „Laiinnen, Linguistinnen und Literatinnen“, die sich gegenseitig inspirierten (vgl. Pusch 1990, S. 75). Nach Schräpel kamen am Beginn der feministischen Sprachkritik viele Impulse von nicht fachlinguistisch tätigen Feministinnen, die spontan viele neue

Wortkreierungen initiierten. Die feministischen Linguistinnen nahmen diese Impulse auf und fingen an, die Mechanismen eines nichtsexistischen Sprachgebrauchs zu forcieren (Schräpel 1985, S. 225). Der gesamte Komplex von Mechanismen wird unter dem Aspekt von Sprachplanung mit dem Begriff „feministische Sprachpolitik“ bezeichnet (vgl. Pauwels, 1998). Der feministisch motivierte Sprachwandel wird auch als „grassroots phenomenon“ bezeichnet (vgl. Pauwels 1998, S.11), also als „Sprachwandel ‚von unten‘, der nicht von Normungsinstitutionen oder vom Staat initiiert ist (vgl. Samel 2000, S. 126). Cameron ordnet die feministische Sprachpolitik unter dem Begriff „Verbal Hygiene“ ein. Es ist ein Sammelbegriff für normative metalinguistische Praktiken, die auf der Überzeugung beruhen, dass bestimmte Weisen, Sprache zu verwenden, funktional, ästhetisch oder moralisch anderen Formen überlegen sind (vgl. Cameron 1996, S. 36). Die Änderungsvorschläge, die von feministischen Linguistinnen vorgetragen werden, sind nach Samel als sprachpolitische Maßnahmen zu verstehen (Samel 2000, S. 127). Zu den wohl populärsten sprachpolitischen Maßnahmen zählen in diesem Zusammenhang die in großer Anzahl erschienenen Richtlinien oder Empfehlungen zur Vermeidung sexistischen Sprachgebrauchs.

Ein besonders komplexes Forschungsgebiet und wohl der bekannteste Aspekt der feministischen Kritik an sexistischer Sprache und Sprachverwendung ist der referentielle Gebrauch des so genannten *generischen Maskulinums*. Grammatiktheorien zufolge haben maskuline Formen von Nomen und Pronomen, die auf Personen verweisen, zwei grundsätzliche Anwendungsmöglichkeiten: sie können geschlechtsspezifisch verwendet werden, das heißt sie referieren auf Personen mit dem Sexus männlich, aber sie können auch dann zur Anwendung kommen, wenn auf Personen unbekanntes Geschlechts verwiesen wird oder wenn sowohl Personen weiblichen als auch männlichen Geschlechts gemeint sind. In diesem Fall haben sie dann generische, geschlechtsindefinite oder geschlechtsabstrahierende Funktion. Das generische Maskulinum wird laut Duden traditionell dann gewählt, "wenn das natürliche Geschlecht unwichtig ist oder männliche und weibliche Personen gleichermaßen gemeint sind. Das Maskulinum ist hier neutralisierend bzw. verallgemeinert (generisch)." (vgl. Duden, 1995, S. 196). Generischen Gebrauch des Maskulinums gibt es neben Substantiven je nach Sprache auch bei anderen Wortarten wie anaphorischen Personalpronomen, Indefinitpronomen und Demonstrativpronomen. Femininum und Neutrum können prinzipiell ebenso generisch verwendet werden. Zentrale Grundlage für die feministische Kritik ist die Annahme eines engen Zusammenhanges von Genus und Sexus bei den

Personenbezeichnungen, d.h. eine Übereinstimmung zwischen grammatischem Genus und dem so genannten „natürlichen“ Geschlecht – „[e]ine der stillen und gewichtigen Grundannahmen der Feministischen Linguistik“, die im Zuge der Auseinandersetzung mit neueren feministischen Theorien kritisch betrachtet werden muss (Hornscheidt 1998, S. 168). Wenn maskuline Formen nun dazu verwendet werden, um in bestimmten Fällen auch Frauen zu bezeichnen, dann kommt es hier zu einem Konflikt zwischen dem grammatischen und dem „natürlichen“ Geschlecht (vgl. Postl 1991, S. 93) und die zwei potentiellen Lesarten der maskulinen Form führen zu einer Asymmetrie hinsichtlich sprachlicher Eindeutigkeit und Geschlechtergerechtigkeit (vgl. Rothmund/ Christmann, 2002, S. 115). Ein feministisches Hauptargument gegen die Verwendung generischer maskuliner Formen ist, dass diese, wie der Kontext oft zeigt, nicht wirklich von generischer Referenz sind, was zu einem Problem der Geschlechtergerechtigkeit führt. Das bedeutet aber auch, dass, selbst wenn von den Sprechenden eine geschlechtsindifferente Verwendung intendiert ist, diese oft nicht als solche verstanden bzw. interpretiert wird. Die hier angesprochene Asymmetrie zeigt nach Ansicht feministischer Linguistinnen also, dass die Verwendung des „generischen Maskulinums“ nur eine „pseudogenerische“ ist. (vgl. Pusch 1984, S. 53) Die feministische Kritik am generischen Maskulinum hat zu teils sehr heftigen Diskussionen und Kontroversen im deutschsprachigen Raum geführt.

4 Geschlechtsspezifische Sprache, Richtlinien und Empfehlungen zum nichtsexistischen Sprachgebrauch in Deutschland, Österreich und der Schweiz

Die feministische Sprachpolitik hatte und hat das Ziel, den Sprachgebrauch der Gleichbehandlung zu fördern und sexistische Ausdrucksweisen zu eliminieren (vgl. Samel 2000, S. 124). Die ersten Richtlinien und Empfehlungen zum nichtsexistischen Sprachgebrauch im deutschsprachigen Raum entstanden in *Deutschland*, wo sich die Forschung auf dem Gebiet der feministischen Linguistik auch infolge der Zweiten Frauenbewegung der 1970er-Jahre etwas früher als in anderen deutschsprachigen Ländern entwickelte. Die Frauen fingen schon am Anfang des 20. Jahrhunderts an, um ihre ökonomische, politische, kulturelle und soziale Gleichberechtigung zu kämpfen und sich in Vereinen und Verbänden zu organisieren. Die erste Phase der Frauenbewegung in Deutschland kann man bis 1933 abgrenzen. Während des Nationalsozialismus existierte in Deutschland keine eigenständige Frauenbewegung, erst nach dem Jahr 1945 wurden die

alten Verbände wieder gegründet. Sie schlossen sich zum "Deutschen Frauenrat" zusammen (vgl. Samel, 2000). Die zweite Phase der Frauenbewegung, auch "Neue Frauenbewegung" genannt, hatte ihre Anfänge in der 68er-Studentenbewegung. Die Frauen akzeptierten nicht länger, dass sich ihr Dasein auf die Rolle der Hausfrau und Mutter beschränken sollte und wollten nun selbst politisch aktiv werden. Nach Samel gelangten die Frauen der Neuen Frauenbewegung zur Erkenntnis, dass die Gesellschaft patriarchalisch geprägt ist (Samel, 2000, S. 17). Aus diesem Grund wurden viele Frauen-Selbsterfahrungszentren und politische Frauengruppen gegründet, wobei auch das Thema Sprache und Sprechen ins Zentrum der weiblichen Selbstfindung rückte. In zahlreichen Frauenzentren, Frauenselbsterfahrungsgruppen und politischen Frauengruppen, die in den 1970er-Jahren von Feministinnen gegründet worden sind, tauschten Frauen ihre Erfahrungen und Erkenntnisse aus, wobei sie zu dem Schluss kamen, dass sie systematisch bei der Mitbestimmung in Familie, Erziehung, Arbeitswelt, Politik und Kultur ausgeschlossen werden. Wie oben dargelegt, thematisierten schon die ersten gesellschaftspolitischen Ansätze der Frauenbewegungen in den 70er- und 80er- Jahren die Frage des öffentlichen Sprachgebrauchs. Sie wiesen darauf hin, dass die Sprache kein gesellschaftlich-geschlechtlich neutrales Phänomen sei und manche Wortbedeutungen sexistischen Inhalts für Frauen diskriminierend sind. Arbeitsgruppen verschiedener Universitäten in Deutschland erklärten sich zum Beispiel bereit, sprachpolitische Regelungen auszuarbeiten, um den nicht-sexistischen Wortgebrauch zu fordern. Für das Deutsche wurden zuerst behördliche, später auch ministerielle Vorschläge des nichtsexistischen Sprachgebrauchs zusammengestellt, die dann von feministischen und nichtfeministischen, linguistischen und nicht-linguistischen Kolloquien und bei Tagungen vor aller Öffentlichkeit heftig diskutiert wurden (vgl. Kegyesne Szekeres, 2005). Im Jahre 1980 wurden in der Bundesrepublik Deutschland die ersten „Richtlinien zur Vermeidung sexistischen Sprachgebrauchs“ von den Sprachwissenschaftlerinnen Guentherodt, Hellinger, Pusch, Trömel-Plötz veröffentlicht (vgl. Pusch/Hellinger/Trömel-Plötz/Guentherodt, 1980). Die Autorinnen appellierten dabei an die Verfasserinnen und Verfasser von Gesetzestexten, Verordnungen, Formularen und Stellenanzeigen, Lehr- und Fachbüchern, Radio- und Fernsehtexten. Als Grundsätze eines nichtsexistischen Sprachgebrauchs erklären sie die Sichtbarmachung von Frauen und die Symmetrie der Bezeichnungsweise. Christine Bierbach und Marlis Hellingerer haben im Jahre 1993 auf Ersuchen der UNESCO Empfehlungen – *Eine Sprache für beide Geschlechter* –

Richtlinien für einen nicht-sexistischen Sprachgebrauch ausgearbeitet. Alle diese Richtlinien beschäftigen sich im Allgemeinen mit lexikalischen und grammatischen Regeln und zu ihren Forschungsgebieten gehören Wortbildungsregeln (vor allem bei weiblichen Personenbezeichnungen), Auswahlregeln (von Formen für korrekte und gleichgerechte Sprache), Kongruenzregeln (vor allem bei Pronomen und Substantiven, die als Personenbezeichnungen auftreten) und stilistische Regeln (zur Beseitigung der Asymmetrie in der Sprache). Die ersten Dokumente feministischer Sprachpolitik haben sich als besonders einflussreich erwiesen, da sie als Vorbild und Vorlage für die meisten in Deutschland (z.B. Müller/Fuchs, 1993), Österreich (z.B. Wodak et al, 1987) und der Schweiz (z.B. Häberlin/Schmid/Wyss, 1992) ausgearbeiteten Richtlinien fungierten (vgl. Klann-Delius 2005, S. 182). Die Richtlinien wurden im Auftrag von Ministerien oder Magistraten oder anderen Instituten verfasst. In **Österreich** wurden die ersten „*Linguistischen Empfehlungen zur sprachlichen Gleichbehandlung von Frau und Mann im öffentlichen Bereich*“ vom Sozialministerium in Auftrag gegeben und 1987 veröffentlicht. Das Nachfolgeprojekt der ersten österreichischen Empfehlungen wurde ministeriell beauftragt und erschien Ende der 1990er-Jahre unter dem Titel „*Kreatives Formulieren. Anleitungen zu geschlechtergerechtem Sprachgebrauch*“ (Kargl et al., 1997). Die genannten Richtlinien sind nur einige der vielen Empfehlungen, die vor allem in den 1990er-Jahren verfasst und in Form von Leitfäden oder Broschüren für die eigene Institution entworfen wurden (z.B. einen Verlag, einen Fachverband oder eine Gewerkschaftsorganisation). Verschiedene Universitäten haben Arbeitsgruppen eingesetzt, die Sprachratgeber formulierten. Die österreichische Bundesregierung hat in den Jahren 2000 bis 2002 Ministervorträge beschlossen, wonach im Sinne des Gender-Mainstreamings geschlechtergerechten Sprachgebrauch in sämtlichen Ressorts besonderes Augenmerk zu schenken ist. Mit dem Ministerratsbeschluss vom 2. Mai 2001 über den geschlechtergerechten Sprachgebrauch in allen Bundesministerien haben sich die Ressorts dazu verpflichtet, weitestgehend beide Geschlechter sprachlich zum Ausdruck kommen zu lassen. In der **Schweiz** entstanden die ersten Richtlinien und Empfehlungen zum nichtsexistischen Sprachgebrauch in den 1980er-Jahren. Nachdem die Frage der Gleichstellung von Frauen und Männern in der Sprache ab Ende der 1970er-Jahre zunächst vor allem von feministischen Linguistinnen und anderen Vertreterinnen und Vertretern der Sprachwissenschaft diskutiert wurde, dauerte es einige Zeit, bis sie auch in die Rechts- und Verwaltungssprache Eingang fand. In der Schweiz geschah dies unter anderem

im Zusammenhang mit dem Gleichstellungsartikel (Art. 8, Abs. 3), der 1981 durch eine Volksabstimmung in die Verfassung aufgenommen wurde. Bedeutsam wurde das Thema jedoch erst gegen Ende der 1980er-Jahre, als auf Bundesebene eine interdepartementale Arbeitsgruppe mit der Aufgabe beauftragt wurde, die Möglichkeiten geschlechtergerechter Sprache auszuarbeiten. Sie veröffentlichte 1991 den Bericht *„Sprachliche Gleichbehandlung von Frau und Mann in der Gesetzes- und Verwaltungssprache“*, in welchem die Möglichkeiten und Grenzen geschlechtergerechter Sprache (damals noch sprachliche Gleichbehandlung genannt) aufgezeigt und unter verschiedenen Gesichtspunkten erläutert werden. Darin wird die sogenannte kreative Lösung beschrieben und als möglicher Vorschlag für alle drei Amtssprachen des Bundes propagiert (vgl. Adamzik und Alghisi, 2017). Sie diente zur Vermeidung generisch gebrauchter Maskulinformen und ermöglichte die Anwendung verschiedener Strategien, die teilweise untereinander kombiniert werden können. In der Folge beschloss der Bundesrat 1993, dass die Empfehlungen dieses Berichts sowohl in der Verwaltungs- wie auch in der Gesetzessprache grundsätzlich umgesetzt werden sollen, wobei die Verwendung geschlechtergerechter Sprache allerdings im Bereich der neuen Erlassente nur für das Deutsche als verbindlich erklärt wurde (Schweizerischer Bundesrat 1993). Aufgrund dieser Vorgabe sind für die drei Hauptamtssprachen des Bundes Leitfäden verfasst worden, die sich eingehend mit den Möglichkeiten und Grenzen geschlechtergerechter Sprache befassen: Zuerst wurde der Leitfaden zur sprachlichen Gleichbehandlung im Deutschen verfasst (Schweizerische Bundeskanzlei 1996), danach folgten der französischsprachige *Guide de formulation non sexiste des textes administratifs et législatifs de la Confédération* (Chancellerie fédérale 2000) und der italienischsprachige *Guida al pari trattamento linguistico di donna e uomo nei testi ufficiali della Confederazione* (Cancelleria federale 2012). Das Thema der sprachlichen Gleichstellung der Geschlechter wird in der Schweiz in verschiedenen Sprachen jedoch unterschiedlich wahrgenommen und für die Umsetzungen in den einzelnen Sprachen verschieden beurteilt.

5 Sprachliche Gleichstellung der Geschlechter im Fokus der europäischen Sprachpolitik

Die sprachlichen Richtlinien zum geschlechtergerechten Sprachgebrauch der EU und anderer europäischer politischer Organisationen und Kommissionen verstehen sich als Aktionsmittel zur Nichtdiskriminierung der Geschlechter und als ein konkretes politisches Engagement zur Gleichstellung (Kegyessne Szekeres, 2005, S. 30). Schon im Jahre 1945 wurde

die Gleichstellung von Frauen und Männern zu einem der wichtigsten Punkte im Rahmen des Programms der Vereinten Nationen. Die Politik der Europäischen Gemeinschaft zur Gleichstellung von Frauen und Männern begann schon in fünfziger Jahren des 20. Jahrhunderts. Im Jahre 1987 wurde die Forderung nach einem nichtsexistischen Sprachgebrauch auf der 24. UNESCO-Generalkonferenz erhoben. Hier wurde eine Resolution angenommen, mit der sich die UNESCO für die Forderung des geschlechtsgerechten Sprachgebrauchs einsetzte. Diese Resolution leistete einen wichtigen Beitrag zur Sichtbarmachung von Frauen. Es hieß, dass in allen Arbeitsdokumenten der Organisation sprachliche Formen zu vermeiden sind, die nur auf ein Geschlecht Bezug nehmen (vgl. Kegyesne Szekeres, 2005, S. 30). Die Organisation FISCA setzte sich auch für die Verbesserung der Situation von Frauen in internationalen Organisationen ein. Im Jahre 1990 formulierte der Europarat eine einheitliche Empfehlung über die Beseitigung von Sexismen aus der Sprache, in der die Mitgliedstaaten der Europäischen Gemeinschaft aufgefordert waren, sich auch in der Frauenfrage an die europäischen Richtlinien der Sprachpolitik zu halten. Es wurde eine Sprache gefordert, die nicht sexistisch ist und in den Rechtstexten, öffentlichen Reden und Medien sollte eine nichtsexistische Sprache und Sprachverwendung im Vordergrund stehen (vgl. Grabrucker 1993, S. 19). Als Grundprinzip aller gemeinsamen europäischen Forderungen einer geschlechtergerechten Sprachverwendung galt die These: *„Frauen müssen in gesprochenen und geschriebenen Texten als eigenständige, gleichberechtigte und gleichwertige menschliche Wesen behandelt werden, sie müssen mit Respekt, Würde und Ernsthaftigkeit dargestellt werden.“*, die von Häberlin, Schmid und Wyss (1992, S. 12) formuliert wurde.

Die Kodifikation der Europäischen Gemeinschaft bezog sich in erster Linie auf die geschlechtergerechte Formulierung von Gesetztexten und Arbeitsanzeigen. Sie hatte eine positive Auswirkung auf die Verwaltungssprache in vielen Ländern der Europäischen Gemeinschaft. Es wurde darauf hingewiesen, dass die Reichweiten und Realisierungsmöglichkeiten von Empfehlungen in europäischen Ländern sprach- und kulturspezifisch zu betrachten sind. Strategien, die zum Beispiel das Deutsche zum nichtsexistischen Sprachgebrauch bietet, können in andere Sprachen nicht transferiert werden. In den einzelnen Staaten der EU sollten aus diesem Grund Empfehlungen herausgearbeitet werden, die sprachtypologisch relevant sind. Im Jahre 1995 wurde die *Deklaration von Schlaining gegen Rassismus, Gewalt und Diskriminierung* angenommen, die

später eine *gesamteuropäische Deklaration der Nichtregierungsorganisationen (NRO) der EU* (1997) bewirken konnte. In diesem Dokument wurde der nicht-sexistische Sprachgebrauch explizit gefördert, samt der Eliminierung von sexistischen und gewaltfördernden bildlichen und sprachlichen Elementen in Schulbüchern. Es wurde auch die Umgestaltung von Lexika und Enzyklopädien im Sinne nichtsexistischer Textgestaltung gefordert. Auf der Ebene der Europäischen Union wurde der Gender-Mainstreaming-Ansatz zum ersten Mal im Amsterdamer Vertrag vom 1. Mai 1999 verbindlich festgeschrieben. Seitdem stellt er eines der Grundprinzipien der EU dar. Die EU nahm seit ihrer Gründung mehrere Richtlinien über Gleichbehandlung und Chancengleichheit von Frau und Mann an. Auch von den Organen und Organisationen der EU, UNESCO und UNO wurden in den vergangenen Jahren Maßnahmen getroffen, die die Gleichstellung der Frau in der sprachlich-sozialen Realität zu bewirken haben, darunter auch Empfehlungen und Richtlinien zur Beseitigung der Diskriminierung von Frauen durch sexistische Sprachverwendung (Kegyessne Szekeres, 2005, S. 30). Diese sind heute europaweit gültig, sie gelten als länderübergreifende gemeinsame Stellungnahmen der Mitgliedsstaaten sowie der Beitrittsländer. Die sprachlichen Richtlinien verfügen über den gleichen Rechtsstatus wie alle anderen Richtlinien der EU, d.h. als Gesetze der EU müssen sie verbindlich in die nationale Gesetzgebung der Mitgliedstaaten integriert werden. Ihre Realisierung erfolgt in EU-Aktionsplänen, in nationalen Aktionsplänen, Parteiprogrammen und institutionellen Grundprogrammen. Am 28. Januar 2003 wurde im Europäischen Parlament eine Stellungnahme des Ausschusses für die Rechte der Frau sowie der Chancengleichheit verabschiedet, in der in insgesamt 13 Punkten auf die gendergerechte Sprachpolitik der EU reflektiert wurde (vgl. <http://europa.eu.int>). Eine gendergerechte Sprachverwendung sollte demnach als Grundlage einer gemeinsamen Informations- und Kommunikationsstrategie in der EU dienen. Es wurde gefordert, dass alle Informationsmaterialien der EU-Kampagnen, Rechtstexte und Verwaltungssprache in nichtsexistischem Sprachstil zu formulieren sind, da eines der wirksamsten Instrumente zur Gleichstellung der Geschlechter selbst die Sprache ist (vgl. Kegyessne Szekeres, 2005). Seit der Verabschiedung des Vertrags von Lissabon im Jahr 2008 ist die Verpflichtung der EU zu Gender- Mainstreaming in Artikel 8 des Vertrags über die Arbeitsweise der Europäischen Union festgeschrieben.

6 Strategien: Gender-Mainstreaming und politische Korrektheit in der EU und in deutschsprachigen Ländern

Wie schon oben dargelegt, ist das Ziel der feministischen Sprachpolitik die Gleichbehandlung von Frauen und Männern, sowie auch die Beseitigung der sexistischen Ausdrucksweisen zu fördern. In den 1980er-Jahren erschien erstmals in den USA die Bezeichnung *politische Korrektheit* als *Political Correctness*, wobei es sich damals um die Durchsetzung liberaler Vorstellungen handelte, die schrittweise zur Verteidigung der Theorie übergingen, dass die Sprache sowohl ein Mittel sozialer Diskriminierung als auch ein Instrument ist, das zur Abschaffung dieser Diskriminierung beitragen kann. (vgl. Hellinger, 2000, S. 12) Seit Beginn der 1990er-Jahre benutzte man den Begriff auch in Deutschland, wobei die politisch korrekte Sprache auch andere Gruppen, die auf irgendeine Weise benachteiligt werden, betrifft. Die Forderung nach geschlechtergerechter Sprache erhielt vor allem seit den 1990er-Jahren im Zuge der Entwicklung des so genannten Gender-Mainstreaming massive Unterstützung aus höchster politischer Instanz. Das Hauptanliegen der Strategie Gender - Mainstreaming, die als Strategie „zur Förderung der Chancengleichheit von Frauen und Männern“ bezeichnet wird, ist „den Mainstream männlichen Denkens in Politik, Wirtschaft und Gesellschaft zu verändern.“ (Díaz, 2003, S. 39) Unter Gender-Mainstreaming versteht man „die (Re)-Organisation, Verbesserung, Entwicklung und Evaluierung grundsätzlicher Prozesse, mit dem Ziel, eine geschlechterspezifische Sichtweise in alle politische Konzepte auf allen Ebenen und in allen Phase durch alle an politischen Entscheidungsprozessen beteiligte Akteure einzubringen.“ (Vgl. Díaz, 2003, S. 39) Gender-Mainstreaming wurde erstmals als Strategie der Gleichstellungspolitik auf der dritten UN-Weltfrauenkonferenz in Nairobi 1985 präsentiert. Auf der Vierten UN-Weltfrauenkonferenz in Peking 1995 wurde die Gleichstellungsforderung als Querschnittsthema bekräftigt und in der Folge zu einem wichtigen Ansatz der Politik der Europäischen Union entwickelt (vgl. Degele, 2008, S. 153). Als Konzeptionsplan kam Gender-Mainstreaming zuerst 1997 im Amsterdamer Vertrag der EU mit Betonung vor. In diesem Vertrag wurde die Gleichstellungspolitik zu einem zentralen Grundprinzip der EU erhoben, die EU-Kommission hat sich zu einer Politik des Gender-Mainstreaming verbindlich verpflichtet. In Deutschland wurde durch die Novellierung der Gemeinsamen Geschäftsordnung der Bundesministerien durch den Kabinettsbeschluss vom 26. Juli 2000 ein wichtiger Schritt zur Verankerung von Gender Mainstreaming getan. Der § 2 GGO stellt alle Ressorts der Bundesregierung vor die Aufgabe, den Gender-Mainstreaming-Ansatz bei allen politischen, normgebenden und verwaltenden Maßnahmen der Bundesregierung zu berücksichtigen. Gender-Mainstreaming bezeichnet im international

anerkannten Sprachgebrauch die optimierte positive Förderung der Geschlechtergleichstellung in allen maßgebenden Bereichen des Lebens, wo Geschlechterdifferenziertheit vorherrscht (vgl. Kegyesne Szekeres, 2005, S. 34). In praktischer Hinsicht sollen mit Gender-Mainstreaming Veränderungen im Geschlechterverhältnis bewirkt werden. Es werden dementsprechend Instrumente entwickelt, die in verschiedenen Handlungsfeldern des Lebens die Geschlechtergleichheit fördern. Das sprachliche Gender-Mainstreaming ist in der Praxis unterschiedlich realisiert. Den Aktionsplan des Gender-Mainstreaming ergänzen konstruktiv auch die sprachlichen (linguistischen) Genderanalysen, wobei mittels einer sprachlichen Genderanalyse versucht wird, die Unterschiede in der Situation der Geschlechter aufzudecken, die durch den Sprachgebrauch bewirkt werden. Um Überlegungen zum Thema *Geschlecht und Vorurteile* bzw. zum stereotypischen Sprachgebrauch in den Schulbüchern einzuleiten, wurde in Brüssel ein Programm zum zentralen Monitoring sowie zur Sensibilisierung von Verlegern und Herausgebern erarbeitet. Als eine der ersten Initiativen im Schulbuch-Monitoring aus Genderperspektive wurde zum Beispiel in Italien in Anknüpfung an das Brüsseler Basisprogramm das Projekt „Chancengleichheit und Schulbücher“ durchgeführt. Die Ergebnisse des Projekts stehen in Form von Wortlisten "Typisch Mann/Typisch Frau!" den Schulbuchverlegern zur Verfügung (vgl. Kegyesne Szekeres, 2005, S. 35). Auch in Deutschland und Österreich wurden ähnliche Projekte durchgeführt. Der Aktionsplan der deutschen Bundesregierung zur Bekämpfung von Gewalt gegen Frauen beschäftigte sich intensiv mit Sexismus in der Sprache und verbaler Aggression gegen Frauen (Bonn, 1999, erarbeitet und herausgegeben vom Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend). In Österreich wurde schon im Jahre 1995 ein Rundschreiben (Rundschreiben 1995-77. GZ. 15. 510/60. Präs. 3/95, Grundsatzterlass bm:bwk.) vom Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur zum Unterrichtsprinzip zur Gleichstellung von Frauen und Männern an Landesschulräte, pädagogische Akademien und allgemeine pädagogische Institute erlassen. Im Rundschreiben wurde betont, dass im Unterricht besonders darauf geachtet werden soll, wie sprachlich formuliert wird, wobei der Sprachgebrauch als vorrangiger Faktor zur Bewirkung der Chancengleichheit zwischen Mann und Frau im Vordergrund stehen sollte. Am 8. Mai 2002 kam das zweite ministerielle Rundschreiben zur sprachlichen Gleichbehandlung von Frauen und Männern im Bereich des Bundesministeriums für Bildung, Wissenschaft und Kultur heraus (Rundschreiben Nr. 22/2002), in dem die allgemeinen Richtlinien zur Vermeidung sexistischer Sprachformen

mit dem neuen Aspekt der geschlechtergerechten Sprachverwendung ergänzt und ganz intensiv für die Bereiche des kulturellen und wissenschaftlichen Lebens spezialisiert wurden. Hier wurde hervorgehoben und betont, dass sich in den Jahren 2000-2002 ein Wendepunkt in der Geschlechterfrage und Geschlechterpolitik in Europa entfaltete. Die bisher erhobenen Richtlinien und Empfehlungen fokussierten auf die Frau und auf ihre sprachliche Darstellung (vgl. Kegyesne Szekeres, 2005, S. 36). Obwohl die Schweiz kein EU-Land ist, wurde auf legislativer Ebene auch in der Schweiz beschlossen, den Gebrauch einer geschlechtergerechten Sprache einzuführen. Im Bereich der Gesetzes- und Verwaltungssprache haben der Bund und viele Kantone und Gemeinden ihrer sprachlichen Situation entsprechenden Richtlinien verabschiedet, welche auf rechtlicher Ebene zwingend wirken. Im Projekt der Stadt Zürich (Büro für die Gleichstellung von Mann und Frau) wurde die frauenfeindliche Werbung thematisiert. Ganz besonders wurden die Werbetexte kritisiert, die die Frauen in doppeldeutigen Wortspielen darstellen. Außerdem wurde 1999 in Bern ein schweizerischer Aktionsplan in Folgearbeit zur 4. UNO-Weltfrauenkonferenz herausgearbeitet, in dem begründet wurde, warum die Anwendung einer nicht-sexistischen Sprachverwendung im nationalen sowie internationalen Kontext verbindlich ist. Die Wirkung des Gender- Mainstreamings zeigte sich in den letzten Jahren auch in zahlreichen sprachlichen Ratgebern und Handbüchern zur nichtsexistischen Sprachverwendung, in Parteiprogrammen, universitären und mediengebundenen Stellungnahmen sowie in Leitfäden verschiedener deutscher Vereine und Zivilorganisationen und Universitäten. Hier wird die Position angenommen, dass geschlechtsneutrale Formen die sprachliche Gleichbehandlung der Geschlechter intensiver und sprachlich unkomplizierter verwirklichen können und wie im deutschen Sprachgebrauch die Umschreibungsformen generischer Maskulina dargestellt werden können. Im Rahmen der EU werden auch verschiedene Monitoringsprogramme in Bezug auf die geschlechtsneutrale Sprachverwendung durchgeführt, die sich z. B. mit der Verwendung geschlechtsneutraler Sprache in Werbetexten auseinandersetzen oder damit beschäftigen, inwiefern ein geschlechtergerechtes Ansprachekonzept geltendgemacht wird.

7 Kritik an Gender-Mainstreaming und Kontroverse um das generische Maskulinum

In Bezug auf Gender-Mainstreaming und einen nichtsexistischen Sprachgebrauch lassen sich auch kritische Stellungnahmen und Richtungen beobachten. Die einen halten

Gender-Mainstreaming für überflüssig, weil sie reale Differenzen zwischen den Geschlechtern als Folge natürlicher Geschlechterunterschiede sehen und deshalb auch keine Ungerechtigkeiten darin entdecken können. Andere, vor allem aus dem wissenschaftlichen Bereich, gehen von einem fortschrittlichen Geschlechterverständnis aus und sehen in Gender-Mainstreaming ein problematisches Potential zur Stereotypisierung und Homogenisierung. Sie behaupten, dass die bei der Umsetzung von Gender-Mainstreaming vorzunehmenden Genderanalysen automatisch wieder zu den Kategorien "Mann" und "Frau" zurückführten und kritisieren also diese Strategie als unzureichend, um Geschlechterdifferenzen abzubauen. (vgl. <http://www.bpb.de/gesellschaft/gender/gender-mainstreaming/147208/gender-mainstreaming-ueberfluessig-oder-kontraproduktiv-eine-diskussion>)

Auch die feministische Kritik am generischen Maskulinum hat zu teils sehr heftigen Kontroversen im deutschsprachigen Raum geführt, die in einer großen Anzahl von Veröffentlichungen ausgetragen wurden. Der Ausgangspunkt der Gegenpositionen ist meist eine uneingeschränkte strukturalistische Sprachauffassung, die mit einem pluralistischen Ansatz konfrontiert wird. Während die Feministische Linguistik das Hauptaugenmerk darauf richtet, ob generische geschlechtsindefinite Ausdrücke tatsächlich in der postulierten Weise funktionieren, zementiert die Gegenseite eben dieses Postulat mit Hinweisen auf strukturalistische Prinzipien wie Oppositions- Neutralisation und Merkmalsreduktion bei Archilexemen und sieht nicht nur keine Notwendigkeit, die vorherrschende Sprachnorm zu verändern, sondern befürwortet damit gleichzeitig die Beibehaltung des konventionellen Musters. Ingrid Samel hat in der „Einführung in die feministische Sprachwissenschaft“ (2000) auf die Position Kalverkämpers hingewiesen. Die maskuline Personenbezeichnung *der Kunde* ist nach Ansicht Kalverkämpers ein Archilexem (Oberbegriff) und deshalb neutral. Das Wort *der Kunde* habe strukturalistisch gesehen ein sozial bekanntes semantisches Merkmalsbündel, das das Substantiv von anderen Substantiven unterscheidbar mache. Auf diese Art bekomme es im Lexikon seinen systematischen Stellenwert. Die Markierung [männlich] sei nur eines unter mehreren Merkmalen von der Kunde. Die Reduktion um das Merkmal [männlich] führe dazu, daß der Kunde zum Archilexem werden könne, der damit neutral werde. Wenn aber das Lexem der Kunde in Opposition zu *die Kundin* stünde, erhalte es wiederum das Merkmal [männlich]. (vgl. Samel 2000, S. 67) Wie Kalverkämpfer (1979) unterstreicht, ist diese auch die für die generische Verwendung des Maskulinums ausschlaggebende Merkmalsreduktion in den

natürlichen Sprachen nichts Besonderes. Ein universelles Strukturprinzip sei die Grundlage dafür, dass die unmarkierten (merkmallosen bzw. merkmalsreduzierten) Formen für die markierten (merkmalhaltigen) eintreten können. Insgesamt lässt sich feststellen, dass von der feministischen Seite aufgezeigt wird, wie sich durch die generische Verwendung maskuliner Formen Asymmetrien manifestieren und zu Unsichtbarkeit und Benachteiligung von Frauen führen, wobei die Gegenposition auf Strukturprinzipien und auf universellen Systemeigenschaften beharrt, die eben diese Anwendung ermöglichen. Der Potsdamer Linguist Peter Eisenberg hat sich im Zeitungsartikel „Ein Säugling ist nicht dasselbe wie ein Gesäugter“ geäußert, dass die Verordnung von grammatischen Kunstformen und Erzwingung der Genderneutralität typisch für autoritäre Regimes, aber nicht für Demokratien sei. Frauen sollten nach ihm hörbar oder sichtbar in der Sprache sein, es gibt aber niemanden, der das Recht hat, in eine Sprache einzugreifen. Man kann Frauen auch sichtbar machen, ohne die Sprache zu schänden. Er empfiehlt zwei Strategien: Entweder man spricht ganz personenunabhängig, oder man macht sich die Mühe, die Personen zu benennen. Für ihn ist akzeptabel z.B. Studentinnen und Studenten zu sagen, auch wenn es etwas umständlich und problematisch ist. Es bewegt sich aber immerhin noch innerhalb der deutschen Grammatik. Das sind keine ungrammatischen oder autoritär verordneten Formen drin, sondern Formen, die es im Deutschen gibt. Eisenberg kritisiert auch neue Formen der femininen Personenbezeichnungen, wie das große I, den Schrägstrich, den Unterstrich und das Gender-Sternchen, die frei erfunden sind und die sich sehr problematisch entwickelt haben.

(https://www.deutschlandfunk.de/linguist-kritisiert-geschlechtergerechte-sprache-ein.691.de.html?dram:article_id=380828Linguist kritisiert geschlechtergerechte Sprache)

In einem kritischen Artikel in der österreichischen Tageszeitung *die Presse* wurde darauf hingewiesen, dass nach einer parlamentarischen Anfragebeantwortung in Österreich an einzelnen Fachhochschulen gendergerechtes Formulieren Voraussetzung für eine positive Note ist. Im „Kampf ums Gendern“ geht es heute bereits so weit, dass man den Studenten und sogar den Kindern in der Schule das Gendern zur Pflicht macht. In österreichischen Medien wurde kritisiert, dass an den pädagogischen Hochschulen die Studenten gezwungen werden, Bachelor-Arbeiten „geschlechtergerecht zu formulieren“. Dabei entscheidet die einzelne Hochschule, ob als „Sanktion eine schlechtere Note droht oder die Arbeit zurückgewiesen wird“.

(<https://diepresse.com/home/recht/rechtallgemein/4749107/Verpflichtendes-Gendern-verfassungswidrig>). Eine geschlechtsneutrale Sprache ist heute aber auch trotz der Kritik nicht mehr wegzudenken. Nach dem Dokument des Bundesministeriums für Familien, Senioren, Frauen und Jugend „*Frauen in Deutschland*“ macht Gender-Mainstreaming die Frauenförderung keinesfalls überflüssig, da die vorliegenden Analysen gezeigt haben, dass Frauen in weiten Bereichen noch benachteiligt sind. Das Instrument der Frauenförderung wird demnach noch lange angewandt werden müssen. Neu ist aber, dass der Gender - Mainstreaming-Ansatz auch die Situation der Männer in unserer Gesellschaft mit in die Analyse einzieht.

8 Rechtliche und institutionelle Rahmenbedingungen in deutschsprachigen Ländern

8.1 Rechtliche und institutionelle Rahmenbedingungen in der Bundesrepublik Deutschland

Die Bundesrepublik Deutschland tritt in ihrem Grundgesetz vom 23. Mai 1949 für die Gleichberechtigung von Frauen und Männern ein. So lautet Artikel 3 Absatz 2 des Grundgesetzes: *„Männer und Frauen sind gleichberechtigt. Der Staat fördert die tatsächliche Durchsetzung der Gleichberechtigung von Frauen und Männern und wirkt auf die Beseitigung bestehender Nachteile hin.“* (GG Art. 3 Abs. 2) In Absatz 3 des gleichen Artikels wird ferner geschrieben: *„Niemand darf wegen seines Geschlechtes, seiner Abstammung, seiner Rasse, seiner Sprache, seiner Heimat und Herkunft, seines Glaubens, seiner religiösen oder politischen Anschauungen benachteiligt oder bevorzugt werden. [...]“* (GG Art. 3 Abs. 3) Die Gleichstellung von Frauen und Männern wird somit in Deutschland gesetzlich als eines der Grundrechte der Menschen bestätigt. Diese Gleichstellung gewährleistet ein spezielles Gesetz zur Gleichstellung von Frauen und Männern in der Bundesverwaltung und in den Gerichten des Bundes (Bundesgleichstellungsgesetz – BGleIG). 1992 hat der Deutsche Bundestag in der BT-Drucksache 12/2775 die Empfehlungen für die neutralen Amts-, Funktions- und Berufsbezeichnungen erlassen. Mit dem Kabinettsbeschluss vom 23. Juni 1999 hat die Bundesregierung die Gleichstellung von Frauen und Männern als durchgängiges Leitprinzip ihres Handelns anerkannt und beschlossen, diese Aufgabe mittels der Strategie Gender-Mainstreaming zu fördern. In der Gemeinsamen Geschäftsordnung der Bundesministerien ist dementsprechend die Verpflichtung aller Ressorts festgelegt, den Gender- Mainstreaming-Ansatz bei allen politischen, normgebenden und verwaltenden Maßnahmen der

Bundesregierung zu beachten (§ 2 GGO). Mit dem Inkrafttreten des **Bundesgleichstellungsgesetzes** (BGleiG) am 5. Dezember 2001 hat Gender- Mainstreaming als durchgängiges Leitprinzip für alle Dienststellen und Gerichte des Bundes eine gesetzliche Grundlage erhalten. Dieses Gesetz löste das seit 1994 geltende Frauenförderungsgesetz des Bundes ab, das den Verfassungsauftrag nicht in befriedigender Weise erfüllt hat. § 2 BGleiG verpflichtet alle Beschäftigten des Bundes, besonders aber jene mit Vorgesetzten und Leitungsaufgaben, die Gleichstellung von Frauen und Männern in allen Aufgabenbereichen sowie bei der Zusammenarbeit von Dienststellen zu fördern. Zur Umsetzung dieser Vorgaben entwickelte das Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (BMFSFJ) ein Implementierungskonzept, in dessen Zentrum die Interministerielle Arbeitsgruppe „Gender Mainstreaming“ (IMA) steht. Ein wichtiges Mittel war auch das Einsetzen der Frauenbeauftragten in den Gleichstellungsbüros, die sich um die Durchsetzung von Gender- Mainstreaming und nichtsexistischer Sprache (vor allem durch Sprachleitfäden) kümmerten.

8.2 Rechtliche und institutionelle Rahmenbedingungen in Österreich

In Österreich ist im Artikel 7 des Bundesverfassungs-Gesetzes und mit dem **Bundes-Gleichbehandlungsgesetz** (B-GlBG) 1993 jede Form der Diskriminierung auf Grund des Geschlechts verboten. So lautet Artikel 7 des Bundesverfassungs-Gesetzes: (1) Alle Staatsbürger sind vor dem Gesetz gleich. Vorrechte der Geburt, des Geschlechtes, des Standes, der Klasse und des Bekenntnisses sind ausgeschlossen. Niemand darf wegen seiner Behinderung benachteiligt werden. Die Republik (Bund, Länder und Gemeinden) bekennt sich dazu, die Gleichbehandlung von behinderten und nichtbehinderten Menschen in allen Bereichen des täglichen Lebens zu gewährleisten. (2) Bund, Länder und Gemeinden bekennen sich zur tatsächlichen Gleichstellung von Mann und Frau. Maßnahmen zur Förderung der faktischen Gleichstellung von Frauen und Männern insbesondere durch Beseitigung tatsächlich bestehender Ungleichheiten sind zulässig. (3) Amtsbezeichnungen können in der Form verwendet werden, die das Geschlecht des Amtsinhabers oder der Amtsinhaberin zum Ausdruck bringt. Gleiches gilt für Titel, akademische Grade und Berufsbezeichnungen. (4) Den öffentlichen Bediensteten, einschließlich der Angehörigen des Bundesheeres, ist die ungeschmälerte Ausübung ihrer politischen Rechte gewährleistet. (B-VG Art. 7) Am 11. Juli 2000 wurde in Österreich die Arbeitsgruppe Gender- Mainstreaming eingerichtet (IMAG GM) und zwei Jahre später (2002) hat sich Österreich politisch und rechtlich verpflichtet, die

Strategie des Gender-Mainstreaming auf nationaler Ebene umzusetzen. Es wurde ein Arbeitsprogramm zur Umsetzung von Gender-Mainstreaming für die nächsten Jahre beschlossen. Im Jahre 2002 wurde z.B. auch das Universitätsgesetz erlassen, mit dem die breiten Bereiche des österreichischen Universitätsrechts geordnet werden. Darin gehört gemäß §§ 2 Z 9 und 3 Z 9 die Gleichstellung von Frauen und Männern zu den leitenden Grundsätzen an den Universitäten. Die Gleichstellung von Frauen und Männern behandelt der dritte Abschnitt des I. Teils dieses Gesetzes. (Universitätsgesetz 2002 – UG)

Die nationalen Grundlagen zur Verwirklichung der Gleichstellung von Frauen und Männern sind das Bundesverfassungsgesetz sowie (bis heute) fünf Ministerratsbeschlüsse, die zugleich die wesentlichen Implementierungsphasen abstecken. Alle Ressorts sind demnach verpflichtet, Gender-Mainstreaming nach außen und nach innen zu verfolgen. Ein Meilenstein in der Umsetzung von Gender-Mainstreaming im Haushaltswesen war die verfassungsrechtliche Verankerung von Gender-Budgeting im Rahmen der Haushaltsrechtsreform. Mit 1. Januar 2009 wurde die tatsächliche Gleichstellung von Frauen und Männern im öffentlichen Haushaltswesen als Staatszielbestimmung in der Verfassung verankert (Art. 13 Abs. 3 B-VG). Die Budgetpolitik des Bundes, der Länder und Gemeinden muss sich an der Gleichstellung der Geschlechter ausrichten. Das Bundeshaushaltsgesetz 2013 verpflichtet die einzelnen Ressorts dazu, pro Untergliederung bis zu 5 Wirkungsziele anzuführen, die die strategischen Prioritäten der kommenden Jahre abbilden.

8.3 Rechtliche und institutionelle Rahmenbedingungen in der Schweiz

In der Schweiz wurde die Gleichstellung von Frau und Mann in der Bundesverfassung im Jahre 1981 verankert (Art. 8 Abs. 3 BV). Der Gleichstellungsartikel verpflichtete den Gesetzgeber, für rechtliche und tatsächliche Gleichstellung zu sorgen. Im Jahre 1988 wurde von Bundesrat das *Eidgenössische Büro für die Gleichstellung von Frau und Mann* gegründet. Seine Aufgabe war es, Vorschläge für eine geschlechtergerechte Verwaltungssprache vorzulegen. 1988 wurde das Berufsverzeichnis der Bundesverwaltung (AS 1989 684) als einer der ersten Erlasse geschlechtergerecht totalrevidiert. Neben männlichen Personenbezeichnungen wurden weibliche auch für Berufe gestellt, die bisher nicht von Frauen ausgeübt wurden. Ab diesem Zeitpunkt richteten sich auch Stelleninserate explizit an beide Geschlechter. Im gleichen Jahr setzte der Bundesrat eine interdepartementale Arbeitsgruppe ein, die rechtliche und linguistische Fragen im Zusammenhang mit der

geschlechtergerechten Formulierung klären und Vorschläge für eine Verwaltungs- und Gesetzessprache ausarbeiten sollte, die sich an Frauen und Männer gleichermaßen richtet. Die Vorschläge wurden im Jahre 1991 in einem Bericht als *Sprachliche Gleichbehandlung von Frau und Mann in der Gesetzes- und Verwaltungssprache* veröffentlicht (Solís, 2011, S. 172). Es wurde empfohlen, in allen drei Amtssprachen die sogenannte kreative Lösung anzuwenden, das heißt die verfügbaren sprachlichen Mittel zu kombinieren (z.B. Paarformen, geschlechtsneutrale und geschlechtsabstrakte Ausdrücke – vgl. Samel, 2000, S. 143). Im Jahre 1993 wurde die spezifische Sprachsituation der Schweiz im Zusammenhang mit geschlechtergerechter Ausdruckweise mit dem Bundesratsbeschluss gelöst. Im Französischen und Italienischen wurden unterschiedliche sprachliche Möglichkeiten berücksichtigt (Elmiger et al., 2017). Im Laufe der 90er-Jahre wurden viele Empfehlungen und Leitfäden zur sprachlichen Gleichbehandlung veröffentlicht, die jedoch auf der kantonalen und städtischen Ebene nur einen Charakter von Empfehlungen hatten (vgl. Solís, 2011, S. 173). Erst im Jahre 1996 erschien „Leitfaden zur sprachlichen Gleichbehandlung“ als Hilfsmittel zur Umsetzung des Willens von Bundesrat und Parlament und als massgebendes Instrument für die geschlechtergerechte Formulierung der deutschsprachigen amtlichen Texte des Bundes. 1996 trat auch **das Gleichstellungsgesetz** in Kraft, das direkte wie indirekte Diskriminierungen in allen Arbeitsverhältnissen verbot und die Chancengleichheit im Erwerbsleben sicherstellte. Das oft diskutierte Werk *Die Bibel in gerechter Sprache* aus dem Jahre 2006, das über den geschlechtergerechten Sprech- und Schreibstil in der Schweiz handelte, wird als ein Kämpfer gegen die diskriminierende Sprache beurteilt. Mit der Verabschiedung **des Sprachengesetzes** vom 5. Oktober 2007 (BBl 2007 6951) wurde die Gleichbehandlung von Frau und Mann in der Sprache in der Schweiz gesetzlich verankert. Dieses Gesetz hält ausdrücklich fest, dass sich die Bundesbehörden um eine sachgerechte, klare und bürgerfreundliche Sprache bemühen und auf geschlechtergerechte Formulierungen achten sollen. Im Jahre 2009 wurde von der schweizerischen Bundeskanzlei, in Zusammenarbeit mit der Zürcher Hochschule für Angewandte Wissenschaften die 2., vollständig überarbeitete Auflage des Leitfadens zum geschlechtergerechten Sprachgebrauch herausgegeben. Das Dokument unter dem Titel *Geschlechtergerechte Sprache – Leitfaden zum geschlechtergerechten Formulieren im Deutschen* richtet sich sowohl an die Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter der Bundesverwaltung, die deutschsprachige Texte geschlechtergerecht verfassen wollen oder sollen, als auch an ein breiteres Publikum

in Kantonen, Gemeinden und Organisationen sowie generell an alle Personen, die Hilfestellungen und Tipps für das geschlechtergerechte Formulieren wünschen. Der Leitfaden steht in elektronischer Form als PDF-Datei zur Verfügung.

(<https://www.bk.admin.ch/bk/de/home/dokumentation/sprachen/hilfsmittel-textredaktion/leitfaden-zum-geschlechtergerechten-formulieren.html>)

9 Herangehensweisen zur Umsetzung der geschlechtsneutralen Sprache im Deutschen

Im Deutschen haben sich in den letzten Jahren verschiedene Möglichkeiten und Herangehensweisen zur Umsetzung der gendersensiblen Sprache entwickelt. Sie lassen sich grob in diese zwei Strategien zusammenfassen: „Neutralisieren“ und „Sichtbarmachen“. Neutrale Formulierungen machen das Geschlecht „unsichtbar“. Die Strategie des Sichtbarmachens dagegen zeigt die Vielfalt der Geschlechter.

9.1 Sichtbarmachen des Geschlechts

Sichtbarmachen des Geschlechts bedeutet zunächst einmal, klarzustellen, ob es sich um Frauen oder Männer oder um Frauen und Männer handelt. Da nicht alle Menschen in ein Geschlechtersystem passen, fällt darunter auch die Strategie, alle Geschlechter sichtbar zu machen.

- **Sichtbarmachen von Männern und Frauen**

Wenn es sich um Frauen oder Männer handelt, gibt es folgende Mittel, das Geschlecht sichtbar zu machen:

- ✓ weiblicher oder männlicher Artikel: *die/der Verwaltungsangestellte*
- ✓ weibliches oder männliches Attribut: *weibliches/männliches Personal*
- ✓ geschlechtsspezifische Endsilben: *Bibliothekar/Bibliothekar*
- ✓ Wörter mit geschlechtstragender Bedeutung: *Kauffrau/Kaufmann für Bürokommunikation*

Dass es sich um Frauen und Männer handelt, kann mittels **Beidnennung**, **Splitting** oder **Binnen-I** gezeigt werden.

Beidnennung (Vollständige Paarform)

- ✓ *die Besucherinnen und Besucher* statt *die Besucher*
- ✓ *wissenschaftliche Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter* statt *wissenschaftliche Mitarbeiter*

Splitting

- ✓ *die Autorin/der Autor statt der Autor*
- ✓ *der/die Dozent/in statt der Dozent*
- ✓ *ein/e Student/in statt ein Student*

Binnen-I

- ✓ *einige Professor/inn/en statt einige Professoren*
- ✓ *der/die MentorIn statt der Mentor*
- ✓ *wissenschaftliche MitarbeiterInnen statt wissenschaftliche Mitarbeiter*
- ✓ *ein/e HerausgeberIn statt ein Herausgeber*
- ✓ *der/die BibliothekarIn statt der Bibliothekar*
- **Sichtbarmachen aller Geschlechter**

Aktuelle Forschungen zu Inter- und Transsexualität zeigen, dass das binäre System (die Existenz zweier Geschlechter – Männer und Frauen) nicht mehr haltbar ist. Heutzutage wird von einer Vielzahl geschlechtlicher Identitäten ausgegangen. Eine Möglichkeit, wie das gesamte Spektrum der Geschlechter sprachlich abgebildet werden kann, bieten der Gender-Gap „_“ und das Gender-Sternchen „*“.

Gender-Gap

Der Gender-Gap lässt sich auf Steffen Herrmann zurückführen, der in seinem Artikel „Performing the Gap – Queere Gestalten und geschlechtliche Aneignung“ (2003) eine sprachliche Darstellungsform für alle Geschlechter schaffen will.

- ✓ *Student_innen*
- ✓ *Mitarbeiter_innen*
- ✓ *Rektor_innen*

Gender-Sternchen

- ✓ *Student*innen*
- ✓ *Mitarbeiter*innen*
- ✓ *Rektor*innen*
- ✓ *Dezernent*innen*

9.2 Genderneutrale Formulierungen

In der Fachliteratur wird darauf hingewiesen, dass die Nennung aller Geschlechter, bei einer vorherrschenden Knappheit eines Textes (Broschüren, Flyer etc.) oder häufigen Wiederholungen die Übersichtlichkeit und die Lesbarkeit des Textes stören. Dann sind **geschlechtsneutrale Formulierungen** als Ausnahme sinnvoll.

- **Verwendung von genderneutralen Personenbezeichnungen**

Es gibt Personenbezeichnungen, die sowohl im Singular als auch im Plural genderneutral sind: z. B. *die Person, der Mensch, das Mitglied* oder Personenbezeichnungen nur im Plural, die genderneutral sind: z. B. *die Leute, die Eltern, die Geschwister*

Mithilfe der genderneutralen Personenbezeichnungen können geschlechtsspezifische Bezeichnungen ersetzt werden.

- ✓ *die betroffene Person* statt *der Betroffene*
- ✓ *das stimmberechtigte Mitglied* statt *der Stimmberechtigte*
- ✓ *der einzelne Mensch* statt *der Einzelne*

- **Bildung von geschlechtsneutralen Verlaufsformen**

Die Personenbezeichnungen, die im Singular geschlechtsspezifisch sind, kann man so umbilden, dass sie im Plural geschlechtsneutral sind. Dies geschieht mithilfe von sogenannten substantivierten Partizipien oder substantivierten Adjektiven.

- ✓ *Studierende* (substantivierte Partizipien) statt *der Student, die Studenten*
- ✓ *Lehrende* statt *der Lehrer, die Lehrer*
- ✓ *Lesende* statt *der Leser, die Leser*
- ✓ *Interessierte* (substantiviertes Adjektiv) statt *Interessenten*
- ✓ *Promovierende* statt *Promovend, Promovenden*

- Vermeidung von Relativsätzen durch Pluralbildung, die als Bezugswort eine Personenbezeichnung im Singular haben.

- ✓ *Die Studierenden, die ihre Prüfung ablegen,...* statt *Die Studentin oder der Student, die oder der ihre oder seine Prüfung ablegt,...*

- **Verwendung von neutralen Sachbezeichnungen**

- ✓ *Fachbereichsleitung* statt *Fachbereichsleiter*
- ✓ *Personalvertretung* statt *Personalvertreter*
- ✓ *Teilnahmegebühr* statt *Teilnehmergebühr*

- Vermeidung von genderspezifischen Personenbezeichnungen durch genderneutrale Pronomen „wer“, „alle“, „niemand“, „jemand“

- ✓ *Wer Probleme mit dem BAföG-Amt hat,... statt **Die Studentin oder der Student, die oder der** Probleme mit dem BAföG-Amt hat,...*
- ✓ *Es ist nicht bekannt, **wer** das Werk verfasst hat. statt **Der Verfasser** des Buches ist unbekannt.*
- ✓ ***Alle**, die an der Konferenz teilnehmen,... statt **Die Teilnehmer** der Konferenz...*
- ✓ ***Alle** machen mal Fehler (natürlich auch: **jede und jeder** macht mal Fehler, **jede_r** macht mal Fehler, **jede*r** macht mal Fehler). statt **Jeder** macht mal Fehler.*

9.3 Kreativlösungen und weitere Möglichkeiten, genderspezifische Personenbezeichnungen zu ersetzen

Es gibt eine Vielzahl weiterer Möglichkeiten, genderspezifische Personenbezeichnungen zu vermeiden.

- **Ableitungen auf -ung, -ion, -ium, -kraft etc.:**
 - ✓ *Wir suchen **Personen, die kompetent in der Softwareberatung** sind. statt Wir suchen **kompetente Softwareberater**.*
 - ✓ ***Die Redaktion** der MitUns berichtet aus dem bunten Leben der Universität. statt **Die Redakteure** der MitUns berichten aus dem bunten Leben der Universität.*
- **Passivbildungen**
 - ✓ *Der Antrag ist vollständig auszufüllen. Statt Die Antragsteller müssen das Formular vollständig ausfüllen.*
- **Partizipien**
 - ✓ *herausgegeben von statt Herausgeber*
 - ✓ *interpretiert von statt Interpret*
- Für zusammengesetzte Begriffe, Pronomina und frauenspezifische Begriffe lassen sich z.B. folgende kreative Lösungen anwenden:
 - ✓ ***Studierendenwerk** statt **Studentenwerk***
 - ✓ ***Mitarbeitendengespräche/MitarbeiterInnengespräche/Mitarbeiter/innengespräche/Mitarbeiter_innengespräche/Mitarbeiter*innengespräche** statt **Mitarbeitergespräch***
 - ✓ ***ExpertInnenrunde/Expert_innenrunde/Expert*innenrunde ...** statt **Expertenrunde...***
 - ✓ ***TäterInnenprofil/Täter_innenprofil/Täter*innenprofil/ ...** statt **Täterprofil***

Im Allgemeinen lassen sich für geschlechtsneutrale Formulierungen in der deutschen Sprache folgende Hauptregeln zusammenfassen:

1. **Kongruenz:** weibliches Geschlecht wird in der weiblichen Form genannt, z. B. Sie *ist Professorin.* anstatt Sie ist Professor.
2. **Vermeidung sexistischer, bzw. abwertender Äußerungen:** *Frau* anstatt *Fräulein*; *Hausangestellte* anstatt *Hausmädchen*.
3. **Paarformulierungen – die Frauen werden explizit genannt:** *Für Studentinnen und Studenten sind die Regeln verbindlich.* anstatt *Für Studenten sind die Regeln verbindlich.*
4. **Geschlechtsneutralisierung:**
 - das Neutralisieren des Geschlechts stellt eine Alternative zur Paarformulierungen dar, z. B.: *Für Studierende sind die Regeln verbindlich ...;*
 - Geschlechtsneutrale Personenbezeichnungen, z. B. *die Fachkraft/die Fachkräfte; das Mitglied/die Mitglieder; die Person/die Personen...;*
 - Bezeichnungen des Amtes, der Funktion oder der Gruppe: die Suffixe *-ung, -ium, -schaft, oder -amt* sind geschlechtsneutral, z. B.: *die Leitung, das Ministerium, die Belegschaft ...;*
 - Pluralbildung: die Sichtbarkeit des Geschlechts verschwindet, wenn der Plural gebildet wird. Z. B.: *die Interessierten* anstatt „*die/der Interessierte*“ ;
 - Neutralisierung von maskulinen Wortteilen: z.B.: *Teilnahmeliste* statt *Teilnehmerliste*;
 - Mit Hilfe von Adjektiven und Partizipien lassen sich männliche Substantive umschreiben, z. B.: *die kollegiale Unterstützung...* anstatt *die Unterstützung der Kollegen ...;*
 - Aktivsatz wird zum Passivsatz umformuliert: z.B.: *Der Beschluss wurde in er Fakultätssitzung einstimmig gefasst.* anstatt *Die Professoren fassten in der Fakultätssitzung einen einstimmigen Beschluss.*
5. **Groß I-Schreibung,** z. B.: *UniversitätsprofessorIn*
6. **Die Verwendung vom Unterstrich_ bzw. des Sternchen*** setzt man zur Abgrenzung von einer zweigeschlechtlichen Ordnung ein, z. B. *Kolleg_innen, Student*innen.*

(vgl. https://www.uni-bielefeld.de/gendertexte/geschlechtersensible_sprache.html)

In Bezug auf die Verwendung der geschlechtsneutralen Sprache im Deutschen werden neben den Strategien auch Grundregeln diskutiert. In vielen Leitfäden und Flyern wird empfohlen, Frauen mit der weiblichen (z.B. Sozialpädagogin) und Männer mit der männlichen Form (Sozialpädagoge) zu benennen. Bei gemischten Gruppen werden neutrale Bezeichnungen (Lehrkräfte) oder Paarformen (Lehrerinnen und Lehrer) empfohlen. Durch inklusive Formen wie den Unterstrich oder den Stern können alle Geschlechter und Geschlechtsidentitäten einbezogen werden (Mitarbeiter_innen, Mitarbeiter*innen). Hier macht der Stern ebenso wie der Unterstrich darauf aufmerksam, dass es Menschen gibt, die sich nicht dem männlichen oder weiblichen Geschlecht zugehörig fühlen. Kurzformen (SchulleiterIn, Professor/in) können bei Platzknappheit verwendet werden. Neutrale Bezeichnungen sind zu empfehlen, sofern sie zur Verfügung stehen. Wenn keine neutrale Form existiert, sollte auf eine der inklusiven Formen zurückgegriffen werden. Die Kombination aus neutralen und inklusiven Formen mit Stern oder Unterstrich hat sich als besonders lesefreundlich erwiesen. Bei der Kombination ist es wichtig, sich innerhalb eines Textes für eine der inklusiven Schreibweisen – also den Unterstrich oder den Stern – zu entscheiden und diese durchgängig und einheitlich beizubehalten. Für eine bessere Lesbarkeit ist es hilfreich, Aufzählungen zu vermeiden. Es passiert schnell, dass bestimmte Personen oder Personengruppen bei Aufzählungen untergehen und vergessen werden. Kontextabhängig können Aufzählungen aber durchaus wichtig sein, zum Beispiel wenn explizit betont werden soll, wer beteiligt oder anwesend war. Eine bestimmte Schreibweise, die für jeden Kontext empfohlen werden kann, gibt es jedoch nicht. Für eine geschlechterbewusste Sprache gibt es demnach kein Patentrezept. Jeder Redebeitrag und Text muss somit im Kontext gesehen und darauf zugeschnitten formuliert werden. Mit etwas Geschick und Kreativität kann die Herausforderung gemeistert werden, trotz Aufzählungen einen gut lesbaren Text zu schreiben. (vgl. Flyer: Eine Sprache, die alle anspricht. Geschlechterbewusste Sprache in der Praxis.

https://www.gew.de/fileadmin/media/publikationen/hv/Gleichstellung/Verschiedenes/20160503_GeschlBewusstSprache_web.pdf

Als Maßstab für den korrekten Sprachgebrauch gelten für das Deutsche die Wörterbücher wie beispielsweise der Duden. Die meisten Wörterbücher beginnen, geschlechterbewusste Sprache in ihr Regelwerk aufzunehmen. Einige Wörterbücher empfehlen die Paarform oder neutrale Formen sowie bei Platzmangel den Schrägstrich.

Zum *Binnen-I* vermerkt der Rat für deutsche Rechtschreibung, dass es orthographisch weder richtig noch falsch sei, weshalb über den Gebrauch individuell- oder gemäß betrieblicher Festlegungen entschieden werden könne. Die *Klammerform* wird vom Duden inzwischen nicht mehr empfohlen. Der *Unterstrich* und der Stern als jüngste Varianten des geschlechterbewussten Sprachgebrauchs werden in den meisten aktuellen Wörterbuchfassungen bislang nicht erwähnt. Bis sprachliche Veränderungen in Nachschlagewerke Einzug halten, muss in der Regel einige Zeit verstreichen.eu

(https://www.gew.de/fileadmin/media/publikationen/hv/Gleichstellung/Verschiedenes/2016_0503_GeschlBewusstSprache_web.pdf)

Zum Schluss

Aus obigen Ausführungen geht hervor, dass die feministische Linguistik und die daraus entwickelte Geschlechterforschung einen großen Einfluss auf die Entwicklung der europäischen Sprach- und Gleichstellungspolitik sowie der Sprachpolitik in Bezug auf die Verwendung der geschlechtsneutralen Sprache im deutschsprachigen Raum hatten. In vorliegender Studie wollten wir auf die theoretischen Grundlagen eingehen, auf deren Basis zu den Veränderungen im Bereich der Gleichstellungspolitik in deutschsprachigen Ländern gekommen ist. Darüber hinaus haben wir die Forschungsrichtungen zum Themenbereich Sprache und Geschlecht beschrieben, sowie auch relevante Begriffe wie „feministische Linguistik“, „feministische Sprachpolitik“, „feministische Sprachkritik“ und „Gender Mainstreaming“ behandelt. Den besonderen Raum haben wir der Beschreibung der Legislative der Europäischen Union und der rechtlichen und institutionalen Rahmenbedingungen in Deutschland, Österreich und der Schweiz gewidmet. Schließlich haben wir die Herangehensweisen und Strategien zur Umsetzung der geschlechtsneutralen Sprache im Deutschen mit konkreten Beispielen dargestellt. Insgesamt lässt sich feststellen, dass in allen deutschsprachigen Ländern eine konsequente Sprach- und Gleichstellungspolitik vor Hintergrund der europäischen Sprachpolitik durchgeführt wird, was sich daran zeigt, dass hier in letzten Jahren zahlreiche Richtlinien, Maßnahmen und Empfehlungen zum nichtsexistischen Sprachgebrauch herausgebildet wurden, die auch in der Praxis umgesetzt werden. Das Deutsche kann deshalb als mögliches sprachliches Vorbild für solche Sprachen angesehen werden, wo die Geschlechterforschung und Verwendung der gendersensiblen Sprache immer noch am Rande von Interesse ist.

LITERATUR

ABDUL-HUSSAIN, S. *Genderkompetenz in Supervision und Coaching. Mit einem Beitrag von Ilse Orth und Hilarion G. Petzold zu "Genderintegrität"*. Wiesbaden: Springer VS Verlag, 2012.

ABDUL-HUSSAIN, S.: *Geschlecht und Gender*. 2014. Verfügbar auch unter:

https://erwachsenenbildung.at/themen/gender_mainstreaming/theoretische_hintergruende/geschlecht_und_gender.php

AUSTIN, J. L. *Zur Theorie der Sprechakte*. Stuttgart: Reclam, 1985.

AYAß, R. *Kommunikation und Geschlecht, eine Einführung*. Stuttgart: Kohlhammer. Kohlhammer-Urban-Taschenbücher; 627, 2008.

BUTLER, J. *Das Unbehagen der Geschlechter*. Frankfurt: Suhrkamp, 1991.

BUTLER, J. Für ein sorgfältiges Lesen. In: Benhabib, S./Butler, J./Cornell, D./Fraser, N. (Hg.): *Der Streit um Differenz. Feminismus und Postmoderne in der Gegenwart*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1993, S. 122-132.

CAMERON, D. *The language-gender interface: challenging co-optation*. In: Bergvall/Bing/Freed, 1996, S. 31-53.

CZOLLEK, J. et al. *Lehrbuch Gender und Queer. Grundlagen, Methoden und Praxisfelder*. Weinheim: Juventa, 2009.

DEGELE, N. *Gender/Queer Studies. Eine Einführung*. Paderborn, 2008.

DER DUDEN. Grammatik. Ausgabe 1995. S. 196.

DÍAZ, E. C. *Der Genus-Sexus-Konflikt und das generische Maskulinum in der deutschen Gegenwartssprache: Ist der in den 1980er Jahren initiierte Sprachwandel inzwischen sichtbar und wie wird er fortgesetzt? Eine Untersuchung anhand aktueller Textvorlagen und Quellen*, Inauguraldissertation, 2003.

GRABRUCKER, M. *Vater Staat hat keine Muttersprache*. Frankfurt am Main: Fischer. 1993.

HAGEMANN-W., C. : Die Konstrukteure des Geschlechts auf frischer Tat ertappen? Methodische Einsichten einer theoretischen Einsicht. In: *Feministische Studien*, 11(2), 1993, S. 68-78.

HÄBERLIN, S. – SCHMID, R. – WYSS, E. *Übung macht die Meisterin. Ratschläge für einen nichtsexistischen Sprachgebrauch*. München: Frauenoffensive, 1992.

HELLINGER, M. – KREMER, M. – SCHRÄPEL, B. Empfehlungen zur Vermeidung von sexistischem Sprachgebrauch in öffentlicher Sprache. 1989. In: Hellinger, M.: *Kontrastive feministische Linguistik. Mechanismen sprachlicher Diskriminierung im Englischen und Deutschen*. Ismaning: Hueber, 1990, 153-170.

HELLINGER, M. – BIERBACH, Ch. *Eine Sprache für beide Geschlechter. Richtlinien für einen nicht sexistischen Sprachgebrauch*. Bonn: Deutsche Unesco Kommission, 1993. Verfügbar auch

unter: https://www.unesco.de/fileadmin/medien/Dokumente/Bibliothek/eine_sprache.pdf

HELLINGER, M. *Feministische Sprachpolitik und politische Korrektheit- der Diskurs der Verzerrung.*" In: Eichhoff-Cyrus, K. M. – Rudolf Hoberg, eds. *Die deutsche Sprache zur Jahrtausendwende: Sprachkultur oder Sprachverfall?* Mannheim: Dudenverlag, 2000, S. 177–191.

HELLINGER, M. *Kontrastive feministische Linguistik. Mechanismen sprachlicher Diskriminierung im Englischen und Deutschen*. Ismaning: Hueber, 1990.

HERRMANN, S.: *Performing the Gap – Queere Gestalten und geschlechtliche Aneignung*. In: Arranca!, Ausgabe 28, November 2003, S. 22-26.

- KALVERKÄMPER, H. Die Frauen und die Sprache. In: *Linguistische Berichte* 62, 1979, S. 55-71.
- KARGL, M. ET AL.: *Kreatives Formulieren: Anleitungen zu geschlechtergerechtem Sprachgebrauch*. Wien: Bundeskanzleramt, Abt. Schriftenreihe der Frauenministerin; 13, 1997
- KEGYESNE SZEKERES, E. *Sprachlicher Sexismus und sprachliches Gender mainstreaming im Fokus der Europäischen Sprachenpolitik*. In: *European Integration Studies*, Miskolc, Volume 4. Number 2/2005), 2005, S. 25-44. Verfügbar unter: <http://arranca.org/ausgabe/28/performing-the-gap>
- KLANN-DELIUS, G. *Sprache und Geschlecht. Eine Einführung*. Stuttgart, Weimar, 2005. (Sammlung Metzler 349)
- LAKOFF, R. *Language and Woman's place*. New York: Harper Collins, 1975, 83 S. LORBER, J.: *Gender-Paradoxien*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2003, 494 S.
- MÜLLER, S. / FUCHS, C. *Handbuch zur nichtsexistischen Sprachverwendung in öffentlichen Texten*. Frankfurt am Main, 1993.
- PAUWELS, A. *Women Changing Language*. London, New York, 1998.
- POSTL, G. *Weibliches Sprechen. Feministische Entwürfe zu Sprache & Geschlecht*. Wien, 1991.
- PERKO, G. *Fragend queer Be/denken*. In: Czollek, L. & Weinbach, L. (Hrsg.): *Was sie schon immer über Gender wissen wollten und über Sex nicht gefragt haben*. Berlin: Alice-Solomon Academy, 2003, S. 27-42.
- PUSCH, LUISE F. *Das Deutsche als Männersprache. Aufsätze und Glossen zur feministischen Linguistik*. Frankfurt am Main, 1984.
- ROTHMUND, J. / CHRISTMANN, U. *Auf der Suche nach einem geschlechtergerechten Sprachgebrauch. Führt die Ersetzung des generischen Maskulinums zu einer Beeinträchtigung von Textqualitäten?* In: *Muttersprache. Vierteljahresschrift für deutsche Sprache* 112/2, 2002, S. 115-133.
- SAMEL, I. 2000 *Einführung in die feministische Sprachwissenschaft*. Berlin: Erich Schmidt, 2000.
- SCHRÄPEL, B. *Nichtsexistische Sprache und soziolinguistische Aspekte von Sprachwandel und Sprachplanung*. In: Hellinger, 1985, S. 212-230.
- SCHMID, M. S. „... unlinguistisch, weil die Arbitrarität des sprachlichen Zeichens mißachtend.“ - *Feministische Sprachkritik und linguistische Theorieansätze*. In: *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 27, 1996, S. 49-72
- SOLÍS, Alicia. *Die Schweizerinnen sind keine Schweizer. Der öffentliche Diskurs über sprachliche Gleichbehandlung von Frau und Mann in der Schweiz. Eine diskurslinguistische Analyse*. In: *Germanistik in der Schweiz. Zeitschrift der Schweizerischen Akademischen Gesellschaft für Germanistik*. Heft 8/2011, S. 163–209. ISBN 978-3-033-03167-8. Verfügbar unter: [https://www.germanistik.ch/publikation.php?id=Die Schweizerinnen sind keine Schweizer](https://www.germanistik.ch/publikation.php?id=Die_Schweizerinnen_sind_keine_Schweizer)
- TRÖMEL-PLÖTZ, S. *Gewalt durch Sprache. Die Vergewaltigung von Frauen in Gesprächen*. Frankfurt am Main: Fischer. 1984.
- WEST, C.-ZIMMERMAN, D. H. *Doing Gender*. In: *Gender and Society*, 1, 1987, S. 125-151.
- WODAK, R., et al. *Sprachliche Gleichbehandlung von Frau und Mann*. Bundesministerium für Arbeit und Soziales, Wien. 1987.
- EINE SPRACHE, DIE ALLE ANSPRICHT. GESCHLECHTERBEWUSSTE SPRACHE IN DER PRAXIS. Hauptvorstand GEV – Gewerkschaft, Erziehung und Wissenschaft. Verfügbar auch unter:

https://www.gew.de/fileadmin/media/publikationen/hv/Gleichstellung/Verschiedenes/20160503_GeschlBewusstSprache_web.pdf

Resumé

Rodová neutralita a zmeny v oblasti jazyka v nemecky hovoriacich krajinách s fokusom na Európsku jazykovú a rodovú politiku

V posledných desaťročiach došlo v nemčine dôsledkom rozvoja feministickej lingvistiky a feministickej kritiky k zmenám v oblasti jazyka pri označovaní osôb a používaní substantív. Predmetom kritiky sa stali genderové stereotypy a tzv. substantívna diskriminácia. Uplatňovanie stratégie Gender Mainstreaming a genderový výskum jazyka viedli v nemčine k postupnému nahrádzaniu tzv. generického maskulina novými rodovo neutrálnymi formami. Na túto skutočnosť reaguje aj predkladaná štúdia, ktorej cieľom je poukázať na relevantné aspekty výskumu vo vzťahu k jazyku a rodu, ako aj na jazykovú a rodovú politiku v nemecky hovoriacich krajinách na pozadí európskej jazykovej politiky. Tendenciu uplatňovania zmien v jazyku smerom k používaniu rodovo neutrálného jazyka možno sledovať vo viacerých jazykoch, nemčina sa ale popri angličtine vyznačuje najrozvinutejšou politikou vo vzťahu k uplatňovaniu Gender Mainstreaming a rodovo senzibilného jazyka. Svedčí o tom aj rad jazykovo politických opatrení, smerníc a príručiek na správne používanie jazyka v rôznych inštitúciách. Jazykovú rodovú politiku v nemecky hovoriacom priestore z tohto hľadiska možno považovať za vzorovú pre tie jazyky, v ktorých sa diskusia ešte len rozvíja. Štúdia analyzuje nielen jazykovú politiku a inštitucionálne rámcové podmienky na uplatňovanie jazykovej a rodovej neutrality vo vzťahu ku Gender Mainstreaming, ale aj prístupy a konkrétne stratégie na uplatňovanie rodovo neutrálného jazyka v nemčine.

RECENZIE

КНИГИ ЭККЛЕСИАСТА И МИРОВАЯ ПОЭЗИЯ

Рассмотренные публикации: СИНИЛО, Г. В.: Экклесиаст и его рецепция в мировой культуре: В 2 ч. Ч. 1. Предтечи, поэтика, религиозные интерпретации. Минск: БГУ, 2012. – 220 с; СИНИЛО, Г. В.: Экклесиаст и его рецепция в мировой культуре: В 2 ч. Ч. 2. Экклесиаст в мировой поэзии: от Поздней Античности до раннего Нового времени. Минск: БГУ, 2013. – 543 с.

Двухтомное исследование «Экклесиаст и его рецепция в мировой культуре» (Минск: БГУ, 2012–2013) известного белорусского библеиста, гебраиста и германиста, автора более 500 работ Галины Вениаминовны Синило посвящено одной из самых знаменитых, цитируемых и загадочных библейских книг. Вольтер расценивал Книгу Экклесиаста как «самое философское творение Древней Азии». Рецензируемое научное сочинение раскрывает читателям и философский пафос этой книги, и ее поэтику, и историю ее эстетического бытования в культуре разных эпох и народов.

Монография представляет Книгу Экклесиаста в широчайшем культурно-историческом контексте. Без преувеличения можно говорить об энциклопедическом охвате материала. Первая часть работы «Предтечи, поэтика, религиозные интерпретации» (5) предлагает читателям глубокий текстологический анализ Книги Экклесиаста, исследует контекст, в котором она формировалась, а также постбиблейские религиозные интерпретации произведения. Автор внимательно прослеживает связи анализируемого творения с ближневосточными языческими культурами (египетской, шумерской, аккадской, ханаанейско-финикийской) – с текстами, поднимавшими проблему бренности жизни, смысла земного бытия и поисков бессмертия, теодицеи. В сферу сравнительного анализа вошли египетские поучения, «Песнь Арфиста» и «Беседа Разочарованного со своей Душой», шумерская «Поэма о Невинном Страдальце», вавилонский «Эпос о Гильгамеше» и другие творения Древнего Ближнего Востока.

Углубленному анализу диалога Экклесиаста с текстами родной ему еврейской культуры – Торы (особенно Книги Притчей Соломоновых и Книги Иова) в исследовании Г. В. Синило предшествует осмысление «широкого» («дальнего») контекста, повлиявшего на пафос и жанровую структуру Экклесиаста. При этом характеризуются не только моменты сближения произведений, но и жанрово-структурные различия, расхождения мировоззренческих воззрений.

В центре внимания автора религиозно-философская и социально-этическая проблематика произведения. Картина мира, духовного и социального бытия, представленная в Книге Экклесиаста, как отмечает исследователь, «поражает не только своей сложностью, неоднозначностью, невозможностью сугубо рационалистического

“выпрямления”, сведения к единому смысловому стержню, но прежде всего – сразу же бросающейся в глаза жесткостью или даже жестокостью приговоров нашему миру, который предстает бранным, изменчивым, тщетным, абсурдным» (5: 105). Бог, мир, человек, судьба, бренность земного бытия – все эти категории парадоксально осмысляются творцом Книги Экклесиаста. «Еще никогда ни об уделе человеческом, ни о Боге никто не говорил столь парадоксально и с таким порой безысходным и одновременно спокойным отчаянием, с таким признанием детерминизма и одновременно свободы воли, данной человеку. Вероятно, именно эта парадоксальность, кажущаяся алогичность в суждениях о Боге и мире с древних времен как привлекала сердца и умы к Экклесиасту, так и отпугивала, ставила в тупик» (5: 113), – резюмирует Г. В. Синило, отмечая при этом, что «Экклесиаст мыслит не столько философскими категориями, сколько художественными образами, он не только мудрец, но и поэт» (5: 116). Вопросы, остро поставленные древним поэтом и мыслителем – вечные проблемы бытия – невероятно болезненно отзываются в сознании современного читателя – человека начала XXI столетия.

Особое место в первой части монографии Г. В. Синило уделено поэтике древнего творения. Современная наука вносит коррективы в вопросы генезиса литературных жанров эллинистической эпохи. «Многие жанры, – читаем в монографии, – в том числе и идиллия, буколика, мим, диатриба, сформировались под влиянием ближневосточных традиций, в то время как еще в XIX и начале XX в. исследователи были уверены в обратном. Ныне можно с уверенностью утверждать, что именно традиции восточных культур и родившийся в их лоне жанр диатрибы повлияли на многое в последующей античной (греческой и римской) и европейской литературах (жанр менипеи). Возможно предположить, что в числе этих авторитетных влияний – Книга Экклесиаста» (5: 101).

Жанр самой Книги Экклесиаста (исходя из современной европейской системы жанров) Г. В. Синило характеризует как бессюжетную лирическую философскую поэму с элементами внутреннего монолога. Данная жанровая структура, по мнению автора, «оптимальна для создания целостного духовного портрета человека (автора и лирического героя) в контексте времени» (5: 204).

Специально следует отметить предложенное в монографии определение ритмической структуры древнего произведения: «Книга Экклесиаста чрезвычайно актуальна и в плане ритмических структур: она максимально приближается к форме свободного стиха, или верлибра, который держится на контрастах долгих и кратких строк, на максимальной выделенности и весомости каждого слова» (5: 101). Анализ ритмики Книги автор дает на примерах оригинала, сопоставляя цитаты с существующими переводами и характеризуя отклонения в переводах от ритма подлинника.

Второй том исследования Г. В. Синило вышел в Минске в 2013 г. с подзаголовком «Экклесиаст в мировой поэзии: от Поздней Античности до раннего Нового времени» (6). Предметом исследования данной части научной работы стала рецепция Книги Экклесиаста в религиозной и светской поэзии. Автор поставил одной из своих задач

«выявить общее и особенное в рецепции Книги Экклесиаста в различные историко-культурные эпохи и в различных ареалах» (6: 12). В монографии прослеживается долгий путь разноголосых толкований, интерпретаций и поэтических отражений Книги Экклесиаста в мировой литературе. От Книги Премудрости Йеѓошуа Бен-Сиры (еврейская культура конца эпохи Второго храма) до европейской поэзии эпохи барокко – такой путь проделывает читатель вслед за автором, ведущим его по следам, отзвукам, отголоскам Экклесиаста, оставленным в поэтических произведениях разных народов. Парабиблейские книги и кумранские тексты, византийская и латинская поэзия, армянская поэзия и ваганты, поэты Каролингского Возрождения и Позднего Средневековья, еврейская средневековая поэзия и молитвы Экклесиаста в европейской поэзии XVII века – таковы общие границы поэтических миров, вовлеченных в орбиту научного анализа. Что же касается имен авторов (рецензируемой монографии явно недостает именного указателя), в творчестве которых по-разному отразились идеи и образы Экклесиаста, то это, без преувеличения, – история всемирной поэзии. Джордано Бруно и Томмазо Кампанелла, Лопе де Вега и Луис де Гонгора-и-Арготе, Уильям Шекспир и Джон Донн, Мартин Опиц и Пауль Флеминг... Отдельная глава посвящена мотивам Экклесиаста в лирике Андреаса Грифиуса. Я перечисляю лишь «знаковые имена», но достоинство анализируемой работы еще и в том, что наравне с поэтами «первого ряда» автор цитирует, анализирует, интерпретирует и сотни строк их менее известных соплеменников; наряду с классическими европейскими литературами эпохи Возрождения и барокко – итальянской, испанской, английской, французской, немецкой – перед читателем предстают соотносимые с Книгой Экклесиаста произведения нидерландской, албанской, венгерской и славянской поэзии.

Особо хочется отметить, что среди моря всемирной литературы не потонули скромные имена поэтов Словакии: Ондreja Луцае (1596–1670) и Даниэла Горчички-Синапиуса (1640–1688). «Мотивы трагизма и бренности бытия, “подсвеченные” смыслами Экклесиаста, присутствуют также в **словацкой поэзии**, хотя и в меньшей степени, нежели в чешской» (6: 408), – отмечает автор. Опираясь на работу исследователя чешской и словацкой литератур Л. С. Кишкина (2), Г. В. Синило характеризует сложную национально-политическую и религиозно-культурную ситуацию в Словакии во времена господства Венгрии и империи Габсбургов, и констатирует: «Закономерно вместе с религиозными мотивами барокко в словацкую литературу проникают мистические мотивы Песни Песней и трагические мотивы Экклесиаста» (6: 408). В доказательство данного тезиса исследовательница упоминает сборники Ондreja Луцае «Латинские и словацкие двустушия» (имеются в виду «Disticha Latina et Slavica», 1653), «Оружие верующих» (1655) и «Ритмические молитвы» («Orationes rytmicae», 1669), указывает подготовленный Даниэлом Горчичкой-Синапиусом сборник пословиц и афоризмов «Новый базар латино-словацкий» (1678), называет сборник «Hortulus Animae riae» («Вертоград души набожной», Дрезден, 1676), в который также вошли стихотворения Горчички-Синапиуса. Стихотворение «Смерть» в переводе на русский язык – размышление поэта о суете, бренности мира и равенстве всех перед лицом

смерти – сопоставляется в рецензируемой монографии с отрывком из Книги Экклесиаста (6: 408–409).

Что же касается издания «Cithara Sanctorum» («Цитра святых», 1684), то сведения, приведенные в монографии Г. Н. Синило, нуждаются в уточнении. В монографии читаем: «Он (Горчичка – Л. С.) подготовил издание протестантских духовных песен “Cithara Sanctorum” (“Цитра Святых”, 1684) и включил туда около восьмидесяти своих песен и переводов» (6: 408; 519). Однако сборник духовных протестантских песен «Цитра Святых» был издан в Словакии в 1636 г. (см.: 12). «Его составил из старых чешских и словацких текстов, присоединив к ним новые переводные (с латинского и немецкого) и собственные песни, чешский эмигрант, евангелический священник *Юрай Трановский*» (2: 310, курсив мой – Л. С.). Сборник сыграл важную роль в развитии словацкой словесности, заложив основы традиционной духовной лирики. «В сфере протестантской духовной поэзии, – отмечает Г. П. Мельникова, – огромное влияние оказал изданный чешским эмигрантом Иржи Тржановским (Юрай Трановский, Гергиус Траносциус, 1592–1637) – поэтом и композитором – сборник “Цитра святых” (1636), в котором сконцентрирована духовная непоколебимость человека эпохи барокко, оказавшегося в ситуации длящейся катастрофы. “Цитра” Трановского была продолжена целым рядом других канционалов» (4: 158). С дополнениями и изменениями «Цитра святых» издавалась более ста раз; сборник 1684 года – это *десятое* издание книги (9: 22). Выпустил это издание, добавив в него свои песни и переводы, Даниэл Горчичка-Синапиус. Его роль в формировании корпуса текстов «Цитры Святых» немалая, и всё же на большинстве изданий, в том числе и издании 1684 года, справедливо значится: «...wydané od Kněze Giřjka Tránovského/Služebnjka Páně, při Cýrkwi Swato=Mikulássske w Liptowe» (9: 22). Милош Ковачка в своем вступительном слове и юбилейному изданию «Цитры Святых», приуроченному к 370-летию первого издания сборника, *краеугольным камнем* «Цитры Святых» назвал *Трановского и его братьев* и первым среди них – Синапиуса: «*Tranovský – Sinapius – Krman – Hruškovic, etc., ktorý je aj v novom Evanjelickom spevníku navidomoči prítomný, zakladateľský a základný: Tranovský a jeho bratia „trvajú a spievajú“ v novom slovenskom bohoslužobnom jazyku naďalej*» (11: 7).

Видимо, Г. Н. Синило опиралась на справочную информацию антологии «Европейская поэзия XVII века», где в комментариях И. Ивановой к стихам Горчички-Синапиуса данные о «Цитре Святых» представлены неполно (см.: 1: 275).

Хотелось бы добавить, что, касаясь мотивов Экклесиаста в словацкой поэзии, следовало бы в первую очередь не пропустить выдающегося религиозного поэта эпохи Ренессансного гуманизма евангелического священника, писателя, члена магистрата Яна Сильвана (1493–1573). В его стихах находим прямой отклик на слова Экклесиаста: «Суета во всем, что знаю я и вижу»/«*Marnost na všem znám a vidím*» (8: 237). Как отмечает Е. И. Кусакова, в поэзии Сильвана «новую трактовку получают и такие извечные темы, как эфемерность земного, бренность материального мира, проблема земного счастья (“Я пришел в этот мир”/ “*Přišel jsem na tento svět*”))» (3: 78).

Приведенные замечания и пожелания свидетельствуют о том, сколь неисчерпаема тема, ставшая предметом исследования Галины Винаминовны Синило (кандидата филологических наук, профессора кафедры культурологии факультета социокультурных коммуникаций Белорусского государственного университета; доцента кафедры зарубежной литературы филологического факультета Белорусского государственного университета). Ее исследовательский труд раскрывает перед читателем широкую поэтическую панораму и подтверждает характеристику Книги Экклесиаста как одной из самых цитируемых библейских книг, творения, которое миллионами отблесков отразилось в мировой поэзии.

Культурный диалог с Экклесиастом не завершается семнадцатым столетием – эпохой барокко. Автор рецензируемого двухтомного сочинения, заканчивая рассмотрение поэзии данного периода, а именно творчества «Немецкого Экклесиаста» – Андрея Грифиуса, ставит точку. А, может быть, все-таки многоточие?

Монография Г. В. Синило открывает перспективы дальнейших исследований в этом направлении – вплоть до XXI века. Ведь идеи, образы, пророчества и вечные вопросы Книги Экклесиаста тревожат современного человека ничуть не меньше (если не больше), чем волновали людей предшествующих столетий, а так находят отклики и в поэзии наших современников (назову хотя бы имена Германа Плисецкого, Наума Басовского, Дмитрия Гольдштейна, Давида Гарбара – см.: 7).

ЛИТЕРАТУРА

Европейская поэзия XVII века. Москва: Художественная литература, 1977. – 942 с. (Библиотека всемирной литературы. Серия 1. Т. 41).

КИШКИН, Л. С. *Чешская и словацкая литературы [XVII в.]*. In: *История всемирной литературы*: В 8 т. / АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Москва: Наука, 1987. – Т. 4. – С. 157–164.

КУРСАКОВА, Е. И. *Традиции словацкой религиозной поэзии и течение католической модерна*. In: *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Филология. Журналистика*. 2015. – Т. 15, вып. 2. – С. 77–81.

МЕЛЬНИКОВ, Г. П. *Культура Словакии*. In: *История культур славянских народов*: В 3 т. Т. II: От барокко к модерну. Москва: ГАСК, 2005. – С. 248–251.

СИНИЛО, Г. В. *Экклесиаст и его рецепция в мировой культуре*: В 2 ч. Ч. 1. Предтечи, поэтика, религиозные интерпретации. Минск: БГУ, 2012. – 220 с.

СИНИЛО, Г. В. *Экклесиаст и его рецепция в мировой культуре*: В 2 ч. Ч. 2. Экклесиаст в мировой поэзии: от Поздней Античности до раннего Нового времени. Минск: БГУ, 2013. – 543 с.

Экклесиаст в переводах стихами. In: *Стихи.ру*. <http://www.stihi.ru/2005/01/28-720>

Antológia zo slovenskej renesančnej poézie. Slovenská renesančná *lutna*. / Ed. Jozef Minárik. Bratislava: Tatran, 1982. – 461 s. (Edícia Zlatý fond slovenskej literatúry. Zv. 46).

AUGUSTÍNOVÁ, E. *Cithara Sanctorum*. Bibliografia. Martin: Slovenská národná knižnica, 2011. – 383 s.

Cithara Sanctorum. 1636–2006. Zborník prác z vedeckej konferencie, ktorá sa konala pri príležitosti 370. výročia 1. vydania kancionála v dňoch 22. a 23. novembra 2006 v Liptovskom Mikuláši a Liptovskom Jáne. / Ed. Miloš Kovačka a Eva Augustínová. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008. – 300 s.

KOVAČKA, M. *Tri dôvody jubilejného návratu úvodné slovo k zborníku Cithara Sanctorum –370.* In: *Cithara Sanctorum. 1636–2006.* Martin: Slovenská národná knižnica, 2008. – S. 3–9.

TRANOVSKÝ, Juraj: *Cithara sanctorum.* Písňe duchovní. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius 1937. – 660 s.

Л. А. Сугай

ZÁKLADY SIMULTÁNNÉHO TLMOČENIA

Recenzovaná publikácia: Štubňa, P.: Základy simultánneho tlmočenia. Bratislava: Univerzita Komenského, 2015, 162 s. ISBN 978-80-223-3943-8.

Didaktická publikácia P. Štubňu sa zaoberá teóriou a praxou simultánneho tlmočenia. Primárne je určená poslucháčom študijného odboru tlmočníctvo – prekladateľstvo v kombinácii s taliančinou, avšak spôsob, akým je publikácia koncipovaná umožňuje jej univerzálne použitie pre študentov väčšiny slovanských, germánskych a románskych jazykových kombinácií.

Učebnica pozostáva z teoretickej a praktickej časti, ktoré sú proporcionálne vyrovnané a vychádzajú z aktuálnych poznatkov súčasného translatologického, no aj kognitívne orientovaného výskumu, pretože dejiny teoretického aj experimentálneho translatologického výskumu v značnej miere korešpondujú s rozvojom poznania v oblasti neurovied, najmä kognitívnej lingvistiky a psycholingvistiky. Z hľadiska translatológie je hlavnou interdisciplinárnou výzvou vo vzťahu medzi psycholingvistikou a tlmočením úspešná implementáciu teoretických poznatkov (modelov) a metodológie psycholingvistiky do tlmočnickej praxe, do vzdelávacích programov pre tlmočníkov, ako aj do empirických kognitívne orientovaných tlmočnických výskumov. Predkladaná publikácia poukazuje práve na možnosti využitia teoretických poznatkov z rámca kognitívnych vied v propedeutike tlmočenia a tiež v translatologickej praxi.

V tomto zmysle teoreticky koncipované kapitoly učebnice objasňujú, okrem iného, komunikačné a kognitívne procesy, na základe ktorých sa simultánne tlmočenie realizuje. Obsahujú tiež návrhy výučbových a tréningových aktivít slúžiacich na rozvoj a upevňovanie jednotlivých tlmočnických zručností. Niektoré sú určené pre skupinovú prácu študentov pod vedením pedagóga, avšak väčšina z uvádzaných cvičení má individuálny charakter, čiže autor ich odporúča realizovať najmä formou samoštúdia

Analyticky zameraná časť publikácie oboznamuje študentov s možnosťami efektívneho využitia príslušných tlmočnických techník v praxi, pričom uvádzané teoretické poznatky autor učebnice vždy dopĺňa ukázkami z autentických orálnych komunikátov v slovenčine ako modelovom cieľovom jazyku. Osobitnú pozornosť venuje publikácia frekventovaným tlmočnickým chybám (všeobecným či špecifickým pre konkrétnu kombináciu jazykov) pri práci v simultánnom režime a tiež ich prevencii.

Užitočnú pomôcku pre tlmočnickú prax predstavuje aj kapitola o tzv. kompenzačných, respektíve núdzových stratégiách, pretože napriek svedomitej príprave tlmočníka sa v priebehu jeho pracovného výkonu môžu vyskytnúť situácie spôsobené externými (špecifická dikcia rečníka, stav technického zariadenia) alebo internými faktormi (rozsah pamäte tlmočníka, tempo jeho reči, psychická kondícia), ktoré môžu kvalitu jeho výstupu negatívne ovplyvniť.

V praxeologicky zameraných kapitolách podáva tiež učebnica P. Štubňu návody na prekonanie takých translatologických nástrah, akými sú tlmočenie ambivalentných konštrukcií, tlmočenie vtipov či vulgarizmov.

Recenzovaná publikácia je napísaná odborným štýlom, no súčasne nadmieru zrozumiteľne, prehľadne a štruktúrovane, preto nepochybujeme, že sa stane významným prínosom pre oblasť teoretického aj praktického vzdelávania budúcich tlmočníkov.

Tomáš Hamar

KOMPARATÍVNE A KOGNITÍVNOLINGVISTICKÉ POHĽADY NA SLOVENSKÚ VS. MAĎARSKÚ MORFOSYNTAX

Recenzovaná publikácia: TÓTH, Sándor János: *Aspekty slovensko-maďarskej porovnávacej morfosyntaxe*. Komárno: PF UJS, 2017, 295 s. ISBN 978-80-8122-220-7

Predkladané dielo je výsledkom niekoľkoročnej výskumnej aktivity autora, odrážajúcej prieniky medzi porovnávacou a kognitívnou lingvistikou. Monografia je sprevádzaná množstvom príkladov z domácej a zahraničnej odbornej literatúry, píše sa v nej (s. 11), že „je zacielená na komparatívny opis a výklad morfológických prvkov slovenčiny a maďarčiny z hľadiska ich synchronného fungovania v syntaktickej a sémantickej štruktúre vety. Ide teda o morfosyntaktické spracovanie javov slovenskej a maďarskej gramatiky, pri ktorom sa zohľadňuje aj vzájomný analogický a interferenčný vplyv v morfológii a syntaxi oboch jazykov.“

Obsahovú štruktúru publikácie tvoria štyri základné kapitoly, jej súčasťou je tiež 39 prehľadných gramatických tabuliek.

V predslove sa dozvedáme, že zámerom autora je preskúmať kontaktové, etnolingvistické, xenolingvistické a relativistické aspekty slovensko-maďarskej porovnávacej gramatiky – komparatívnej morfosyntaxe. Teoreticko-filozofická rovina sa preto upriamuje na kategorizáciu a jazykovú typológiu či usúvŕšňenie problematiky jazykového relativizmu (v kontexte s jazykovým univerzalizmom a jazykovým determinizmom). Citujúc z metodologickej časti (s. 11): „... cieľom je poukazovanie cez súradnice JOS (jazykového obrazu sveta – poznámka L.G.), typológie a porovnávaní na to, čo môže byť spoločné v gramatickej stavbe dvoch nepríbuzných, typologicky odlišných, ale areálovo blízkych jazykov.“

V súlade s koncepciou práce autor opisuje súvislosti JOS s typológiou, kategorizáciou, analógiou a transparentnosťou v morfológii, všíma si protiklad štruktúrno-formálnej a funkčno-sémantickej komparácie. Čo sa týka metodiky, uvádza, že morfosyntaktické súvislosti JOS koreluje s typologickými vlastnosťami ním skúmaných jazykov; porovnanie interpretuje z už spomínaného etnolingvistického a relativistického aspektu a závery prezentuje z hľadiska praktickej (lingvodidactickej a translatickej) aplikácie.

Druhá a tretia kapitola tvorí jadro recenzovaného publikačného výstupu. Kapitola č. 2 je venovaná morfosyntaxi nominálnych slovných druhov, kapitola č. 3 tematike slovesa a verbálnej frázy. Pri klasifikácii slovných druhov dostáva dôležité miesto funkčná morfológia. Odlišný spôsob kategorizácie slovných druhov i gramatických kategórií v slovenčine a maďarčine odкрýva nielen centrálne a periférne kritériá určujúce takúto klasifikáciu, ale často aj rozdielne lingvistické a jazykové perspektívy. Osobitne možno vyzdvihnúť doposiaľ málo prebádanú syntaktickú typológiu slovenského a maďarského jazyka.

V závere monografie formuluje autor niekoľko úvah. Konštatuje, že teória motivácie vykazuje úzke súvislosti s teóriou JOS, keďže prvky, ktoré komunikanti vnímajú za priechodné, sú vlastne prejavmi logiky ich jazykového zmýšľania; napriek pocitu cudzosti vyvolanej typologickými rozdielmi či inakosťou gramatickej logiky je paralelných prvkov JOS oveľa viac, t. j. JOS v slovenskom a maďarskom jazyku sa ukazuje ako relatívne blízky. Prejavuje sa to nielen v lexike, reáliách, ale aj v menej vnímateľnej gramatickej rovine. Podľa neho (s. 257): „Bilingválna komunita, ktorá je konfrontovaná s typologickými zvláštnosťami používaných jazykov, má tendenciu eliminovať cudzosť pomocou medzijazykovej analógie, ktorá zapadá do všeobecne chápanej prirodzenej dynamiky morfológie.“

Prínosné sú závery ohľadom využitia zistení v aplikačnej rovine. V medziach jazykový obraz sveta – translitológia je nepopierateľný fakt, že rozličnosť obrazov sveta v rôznych jazykoch (v tomto prípade v slovenskom a v maďarskom) zohráva dôležitú úlohu aj pri prekladateľskej činnosti. V monografii sa uvádza niekoľko problematických bodov prekladu v slovensko-maďarskej súvislosti. Nemenej významné je i lingvodidaktické využitie prirodzenej morfológie, keďže teoretické zistenia sú aplikovateľné aj vo vyučovaní cudzích jazykov, napríklad pri odkrývaní neuralgických miest, upozorňovaní študentov na štruktúru gramatického myslenia, na obraznosť, metaforickosť lexikálnej sémantiky druhého jazyka; etnojazykové kompetencie sa stávajú súčasťou spoznávania lingvoreálií a pod. Dielo ponúka riešenie na otázky gramatická analógia – interferencia dvoch JOS, vplyv slovenčiny na maďarčinu – maďarčiny na slovenčinu; približuje prejavy synchronnej dynamiky v morfológii a vymedzuje JOS ako motivujúci faktor.

Nadväzujúc na slová Juraja Vaňka, ktorý bol jedným z recenzentov rukopisu, „Monografia svedčí nielen o dobrej orientácii autora v oblasti morfológie a syntaxe slovenčiny a maďarčiny, ale aj o jeho schopnosti využiť poznatky súčasnej európskej a svetovej lingvistiky pri skúmaní tradičných javov systémovej jazykovedy,“ komparatívne orientovanú

a kognitívnoľingvisticky ladenú publikáciu Sándora Jánosa Tótha *Aspekty slovensko-maďarskej porovnávacej morfosyntaxe* vnímame ako solídny odborný prírastok do oblasti slovensko-maďarskej filológie.

Ladislav György

NOVÁ LINGVISTICKÁ MONOGRAFIA O HOMÍLII NA SLOVENSKU

Recenzovaná publikácia: BIELEKOVÁ, K. *Homília ako žáner a text*. Prešov: Akcent print, 2016. 166 s. ISBN: 978-80-89295-74-6.

Viac ako osemročné bádanie slovenskej lingvistky Kataríny Bielekovej v oblasti náboženskej komunikácie so zameraním na žáner homílie vyústilo v roku 2016 do vydania jej prvej samostatnej monografie *Homília ako žáner a text*. Táto na prvý pohľad útlá kniha s príťažlivou obálkou je po práci E. Zvalenej *Žánrové dimenzie biblickej epištoly* (2009), J. Mlacka *Štylistické otázky náboženskej komunikácie* (2012) a po knižnej triáde T. Rončákovej *Keď chce cirkev hovoriť mediálnym jazykom* (2008), *Ako cirkev hovorí mediálnym jazykom?* (2008), *Môže cirkev hovoriť mediálnym jazykom?* (2010) šiestou monografickou publikáciou slovenskej proveniencie venovanou problematike náboženskej komunikácie a písanou v slovenčine (tento fakt zdôrazňujeme preto, že v roku 2010 publikovala rusistka A. Petříková monografiu *Propoved' kak komunikativno-kulturnyj fenomen* vychádzajúcu z kontinuálneho komparatívneho výskumu gréckokatolíckej a pravoslávnej (aj slovenskej) homílie, avšak v ruštine). Túto skutočnosť považujeme v kontexte nepríliš výrazne sa rozvíjajúceho výskumu exponovanej problematiky na Slovensku za významnú. Podobne treba poznamenať a oceniť, že okrem K. Bielekovej v slovenskej lingvistike doteraz v podstate nikto nepracoval s nahrávkami a transkriptmi autentických homiletických prejavov z domáceho prostredia (okrem študentov, ktorých záverečné práce autorka viedla, a tiež nerátajúc niekoľko našich výskumných sond do homiletických textov (M. Bodnárová: *Človek a Boh v jazyku homílie, Personálna deiza v individuálnom štýle kazateľa Rasťa Dvorového*), ktoré vychádzajú z úvah a bádání K. Bielekovej a ktoré sme prezentovali na konferenciách, v textovej podobe zatiaľ vyšiel iba príspevok *Človek a Boh v jazyku homílie (lingvistický pohľad na oslovenie v súčasných homiletických prejavoch slovenskej proveniencie)* (2017).

Za zvláštnu či neštandardnú považujeme tú okolnosť, že autorke v celej práci v podstate chýba podrobná charakteristika vlastného výskumného materiálu; nachádzame o ňom iba vágnu súhrnnú informáciu v jednej zo záverečných kapitol (s. 112) a v rámci textovej prílohy tvoriacej poslednú časť práce niekoľko jednotlivých informácií o konkrétnej transkribovanej homílii. Zásady transkripcie, ktoré predchádzajú pred samotnou textovou

prílohou pozostávajúcou z ukážok štyroch homílií, sú vysvetlené detailnejšie. Tiež je otázne, či je súbor 20 homílií dostatočnou materiálovou bázou pre monografické spracovanie, najmä ak sa slovenská náboženská komunikačná sféra v súčasnosti vyznačuje až hypertrofiou homílií aj ich pomerne dobrou dostupnosťou.

Prvú, teoreticko-metodologickú časť knihy autorka uvádza prediktabilnou kapitolou *Súčasný výskum náboženskej komunikácie na Slovensku*. Kapitola neponúka očakávaný systematický prehľad doterajších výskumov exponovanej problematiky, skôr len výberovo sa orientuje na úzky okruh jednotlivých bádateľov, spomína sa tu v zásade len J. Kútnik Šmálov, J. Mistrík, F. Miko a J. Mlacek, ojedinele a nesystémovo aj iní autori, ktorí však reflektovali náboženskú komunikáciu skôr periférne (J. Sabol, D. Slančová). Možno sa iba domnievať, že autorka zvolila takýto postup i z toho dôvodu, aby sa vyhla redundantnému chronologickému uvádzaniu jednotlivých slovenských lingvistov od 40. rokov 20. storočia, keďže takýto prehľad poskytol nedávno J. Mlacek vo svojej monografii. Autorka v danej kapitole položila dôraz skôr na kľúčové pojmy ako *náboženský štýl*, *náboženská komunikačná sféra*, *biblický štýl*, *kazateľský štýl*, ktoré stále vyvolávajú medzi bádateľmi kontroverzie. Názory K. Bielekovej a jej stanoviská k týmto otázkam považujeme za správne a inšpiratívne (napr. s. 18). V súvislosti s reflexiou doterajšieho výskumu náboženskej komunikácie na Slovensku a najmä vzhľadom na samotný predmet monografie by sa v teoreticko-metodologickej časti azda žiadalo venovať určitý priestor aj osobitnej reflexii doterajších výskumov homílie – ak už nie v slovenskom, tak aspoň v príbuznom českom, ruskom a poľskom lingvistickom priestore, kde je tradícia výskumu náboženskej i homiletickej problematiky omnoho bohatšia (napr. M. Havlík, N. Kvítková, A. Petříková, D. Zdunkiewicz-Jedynak, D. Sarzyńska, A. Sieradzka-Mruk a i.). Naznačenú absenciu lingvistických zdrojov do určitej miery vyvažuje autorkina dobrá orientácia v teologickej literatúre o danej problematike.

V ďalšej kapitole v rámci teoretickej časti predstavuje autorka homíliu ako žáner. Odvoláva sa pritom na žánotvorné kritériá vymedzené D. Slančovou (s. 20), ktoré síce na ploche kapitoly podrobnejšie nerozvíja, no ako ich rozvinutie treba chápať ďalšie časti a kapitoly monografie venované textovým dimenziám a výrazovým prostriedkom homílie i jej kompozičnej štruktúre. K. Bieleková tu siaha po terminológii J. Findru (obsahová a formálna modelová štruktúra homílie, 2004) a tiež po koncepcii textovej lingvistiky E. Bajzíkovej a J. Dolníka (1998), resp. aj po výkladoch problematiky koherencie a kohézie J. Mistríka známych zo *Štylistiky* (1997). Najmä táto druhá časť práce pôsobí prevažne ako exemplifikácia

„teórie koherencie a kohézie“ na originálnom materiáli, ktorá v podstate neprináša nové poznanie, ústi skôr do afirmatívnych konštatovaní nesúcich sa v duchu, že všeobecná textovolingvistická teória „funguje“ aj na jedinečnom materiáli autentických náboženských prejavov, porov. napr. záverečné konštatovanie v podkapitole o lexikálnych konektoroch: „Potvrdilo sa, že aj medzi textovými jednotkami homiletického prejavu existujú prostriedky, ktoré svojím tmeliacim účinkom komponujú nadvetné celky. Konektory vytvárajú viazanosť textu kontaktne (vedľa seba), ale i dištantne (na vzdialenejšiu textovú jednotku alebo dlhší text), čím podporujú gramatickú štruktúru homílií.“ (s. 59).

V kapitole *Kompozičná stavba homílie* autorka ponúka cenné rady (najmä pre kňazov ako jednu skupinu potenciálnych príjemcov monografie) ohľadom používania priamej reči, ktorým predchádza kritická analýza získaných transkriptov. Prostredníctvom citovaných úryvkov ukazuje nefunkčné až defektné uplatňovanie priamej reči niektorými reálnymi kazateľmi.

Téma druhej kapitoly druhej časti ilokučná štruktúra homílie generuje aj určité očakávania týkajúce sa podrobnejšej analýzy argumentačných stratégií, príp. i tematických postupností (resp. mohli by sa pertraktovať v inej časti práce, keďže súvisia s jej celkovým zameraním na žánrovú a textovú dimenziu homílie) v homiletickom prejave. Bohužiaľ, tieto aspekty zostávajú autorkou opomenuté.

Exemplifikačný charakter má aj kapitola o jazykových výrazových prostriedkoch homílie. Jej pendantom je nasledujúca kapitola zameraná na mimojazykové prostriedky, v rámci ktorej podnetne pôsobí podrobnejší pohľad lingvistu na gestiku jednotlivých kazateľov, s ktorých prejavmi autorka pracuje.

Celou prácou sa popri prísnejšej a presnejšej opisno-analytickej jazykovo-textovej línii vinie aj voľnejšia úvahová línia „o hodnotových dimenziách homílie, jej významovom a výrazovom poslanstve v nábožensko-kresťanskom kreovaní človeka súčasnosti“, ako uvádza jeden z recenzentov publikácie, F. Ruščák, na prebale. Práve táto línia spolu s preskriptívnou intenciou niektorých kapitol je zaujímavým oživením i obohatením a napokon aj kompenzáciou miestami absentujúcich hlbších, analytických prienikov do homiletického textu.

Už názov recenzovanej monografie K. Bielekovej upozorňuje čitateľa na jeden, resp. dva ústredné aspekty homílie, ktoré sa v texte pertraktujú. Nejde teda o komplexné, skôr iba o čiastkové monografické spracovanie jedného z popredných žánrov náboženskej komunikácie, ktoré by mohlo byť a azda aj bude pre slovenskú lingvistiku stimulom

k podrobnejšiemu odhaľovaniu ďalších a iných stránok exponovaného žánru z ďalších a iných aspektov, napr. sociolingvistického, pragmalingvistického, kognitívningvistického a pod.

LITERATÚRA

BAJZÍKOVÁ, E. – DOLNÍK, J.: *Textová lingvistika*. Bratislava: Stimul, 1998, 134 s.

BODNÁROVÁ, M.: *Človek a Boh v jazyku homílie (lingvistický pohľad na oslovenie v súčasných homiletických prejavoch slovenskej proveniencie)*. In: *Liber – verbum – monumentumque* (duchovná kultúra a konfesionalita v dejinách). Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2017, s. 139 – 151.

FINDRA, J.: *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta, 2004, 232 s.

MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava: SPN, 1997, 598 s.

MLACEK, J.: *Štylistické otázky náboženskej komunikácie*. Ružomberok: Verbum, 2012, 177 s.

PETRÍKOVÁ, A.: *Propoved' kak kommunikativno-kulturnyj fenomen*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2010, 367 s.

RONČÁKOVÁ, T.: *Prienik náboženského a publicistického štýlu I. Keď chce cirkev hovoriť mediálnym jazykom*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2008, 181 s.

RONČÁKOVÁ, T.: *Prienik náboženského a publicistického štýlu II. Ako cirkev hovorí mediálnym jazykom?* Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2008, 211 s.

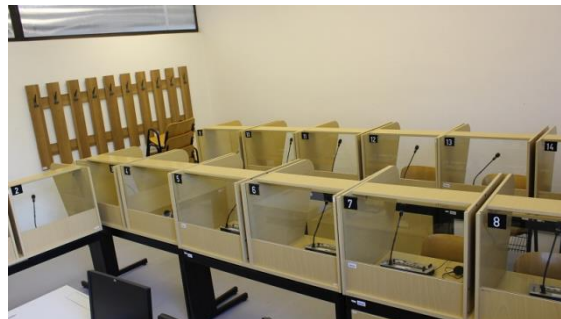
RONČÁKOVÁ, T.: *Môže cirkev hovoriť mediálnym jazykom?* Praha: Paulínky, 2010, 479 s.

ZVALENÁ, E.: *Žánrové dimenzie biblickej epištoly*. Prešov: PU v Prešove, 2009, 96 s.

Martina Bodnárová

SPRÁVY A INFORMÁCIE

Naše inovácie v odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo

Od nového akademického roku 2018/2019 sme pre študentov odboru prekladateľstvo a tlmočníctvo na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela zriadili novú tlmočnickú miestnosť. Miestnosť bola nainštalovaná v budove na Tajovského ulici č. 51. Študenti tak budú mať k dispozícii ďalších štrnásť kabínkových boxov s prepojením systému na učiteľa. V miestnosti sa budú učiť konzekutívne a simultánne tlmočiť, skúšať pamäťové cvičenia, pracovať s dostupnou technikou a notačným zápisom a podobne. Učebňu budú využívať študenti anglistiky, germanistiky, troch románskych jazykov (francúzština, španielčina, taliančina), ako aj študenti ruštiny a poľštiny. Zriadenie miestnosti, ktoré je ďalším krokom prepájania štúdia a praxe, sme technicky a organizačne zabezpečili pod mojou gesciou ako prodekana pre rozvoj, informatizáciu a vzťahy s verejnosťou FF UMB v spolupráci s Oddelením informačno-komunikačných technológií FF UMB. Kolegom z tohto oddelenia – vedúcemu Štefanovi Šimkovi, Jánovi Podsklanovi a Bc. Mojmírovi Lehockému, ktorým patrí vďaka za technickú podporu. Spolu s ďalšími troma už existujúcimi tlmočnickými učebňami tak môžeme zabezpečiť kvalitnejší a komfortnejší aspekt výučby tlmočenia na našej fakulte.

Inovujeme však nielen materiálno-technické vybavenie pre vyučovanie tlmočenia, ale aj samotné študijné programy. Od tohto akademického roka sme otvorili (resp. v niektorých prípadoch otvoríme) ďalšie nové programy v študijnom odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo, ktoré výrazne prepájame s praxou. Na jeho realizácii spolupracujeme s ďalším univerzitným pracoviskom, čím vytvárame potrebnú medzifakultnú a medziodborovú kooperáciu. Ide o študijné programy, ktoré vznikli v spolupráci s Ekonomickou fakultou UMB: konkrétne angličtina pre preklad v hospodárskej praxi, nemčina pre preklad v hospodárskej praxi a románsky jazyk pre preklad v hospodárskej praxi (do tohto programu vstupujú tri románske

jazyky – francúzština, španielčina a taliančina). Cieľom týchto programov je zacieliť študentov na komerčné prostredie a prostredníctvom kvalitného prekladateľského a tlmočnickeho vzdelania z nich vypracovať odborníkov na odborný preklad v ekonomicko-hospodárskom prostredí.

Ivan Šuša

POKYNY PRE AUTOROV

Upozornenia:

Neupravené príspevky nebudú uverejnené.

Za jazykovú správnosť príspevkov zodpovedajú autori.

Jazyk	Príspevky môžu byť napísané v jazyku, ktorý sa vyučuje na Filozofickej fakulte UMB. (t. j. slovenský, anglický, nemecký, ruský, francúzsky, španielsky, taliansky, maďarský, poľský)
Na začiatku príspevku označiť sekciu:	Literárnovedná; lingvistická; translatologická; kulturologická; recenzie; informácie o konferenciách; seminároch a kolokviách; kronika
Formát súboru:	Microsoft Word 2007 - *.DOCX
	Špeciálne symboly a znaky, ktoré nie sú obsiahnuté v znakovej sade unicode, zahrnúť ako obrázky. V prípade väčšieho počtu symbolov vložte celú tabuľku ako jeden obrázok.
Písmo	12 b, Times New Roman
Riadkovanie	1,5
Odseky:	Na začiatku každého odseku alebo logického celku odsadenie 1,5 cm
Zarovnanie	Do bloku

Hlavička	<p>NÁZOV PRÍSPEVKU (kapitálky, bold, veľkosť 14, centrované, riadkovanie 1,5)</p> <p>Vynechať riadok (1,5)</p> <p>Meno autora (bold, veľkosť 12, zarovnanie vľavo, riadkovanie 1), Vynechať riadok (1)</p> <p>Inštitúcia - pracovisko, mesto (bold, veľkosť 12 zarovnanie vľavo, riadkovanie 1)</p> <p>e-mail</p> <p>vynechať riadok (1,5)</p> <p>Kľúčové slová – 3-5 kľúčových slov v slovenčine a angličtine</p> <p>Vynechať riadok</p> <p>Text (text môže byť členený do kapitol a podkapitol)</p> <p>Príklad:</p>
-----------------	---

	<p style="text-align: center;">O REFLEXII TEÓRIE PREKLADU ODBORNÝCH TEXTOV</p> <p style="text-align: center;">NA SLOVENSKU</p> <p>Vladimír Biloveský</p> <p>Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica, vladimir.bilovesky@umb.sk</p> <p>Kľúčové slová: preklad, interdisciplinarita, translatológia Key words: translation, interdisciplinarity, translatology</p>
Text príspevku	Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5; zarovnané okraje Text členiť na odseky, kapitoly, resp. podkapitoly
Formát strany	Normalizovaná strana (30 riadkov, 60 znakov). Rozsah štúdie: minimálne 10 strán (pri riadkovaní 1,5)
Poznámky za príspevok	Poznámky v texte označujte (1), (2)... Umiestňujte ich na koniec textu pred zoznam literatúry. Nepoužívať poznámky pod čiarou!
Literatúra: Zoznam literatúry uvádzať v abecednom poriadku, prosíme nečíslovať	za textom vynechať riadok(1,5) LITERATÚRA (Times New Roman, bold, veľkosť 12, riadkovanie 1, zarovnané okraje) Vynechať riadok (1) Knižná: VILIKOVSKÝ, J. <i>Preklad ako tvorba</i> . Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1984, 240 s. Časopisecká: VILIKOVSKÝ, J. <i>Preklad jazykovej špecifiky</i> . In: Revue svetovej literatúry, 16,1980, č. 6, s.170-176. Štúdiá v zborníku: VILIKOVSKÝ, J. <i>Slovenské preklady Poeovho havrana</i> . In: Preklad a tlmočenie 3. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie v dňoch 20. a 21. júna 2001 v Banskej Bystrici. Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB, 2001, s. 12-40. (Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1, zarovnané okraje)
Resumé: 1/ v angličtine, ak je príspevok v slovenčine;	Za literatúrou, vynechať riadok (1,5) Resumé (Times New Roman, bold, veľkosť 12, riadkovanie 1, zarovnané okraje)

<p>2/ v slovenčine alebo angličtine, ak je príspevok v cudzom jazyku</p>	<p>Vynechať riadok (1) Text resumé (Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1, zarovnané okraje) Prosíme uviesť názov príspevku v jazyku resumé.</p>
--	--

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Language	Papers can be submitted in any language taught at the Faculty of Arts (Slovak, English, German, Russian, French, Spanish, Italian, Hungarian, Polish)
Document format	Microsoft Word 2007 - *.DOCX
Symbols and characters not contained in the Unicode Character Set must be inserted as pictures. In the case of several such symbols, insert the whole table as a picture.	
Please state the appropriate section at the beginning of your paper: Literary criticism; linguistics; translation studies; culturology; reviews; conference, seminars and colloquium information; chronicle	
Font	Times New Roman, 12 point
Spacing	1.5
Paragraphs	Please set an indent of 1.5 cm at the beginning of each paragraph or semantic unit
Text alignment	Justified
Heading	<p>TITLE OF THE ARTICLE (in capitals, bold, 14-point font, centred, 1.5 spacing) One blank line (spacing 1.5) Name of the author (in bold, 12-point font, left aligned, spacing 1) One blank line (spacing 1) Institution – place of employment, city (in bold, 12-point font, left aligned, spacing 1) E-mail address One blank line (spacing 1.5) Key words (3-5) Text...</p> <p>Example:</p> <p style="text-align: center;">O REFLEXII TEÓRIE PREKLADU ODBORNÝCH TEXTOV NA SLOVENSKU</p> <p>Vladimír Biloveský</p> <p>Faculty of Arts, Matej Bel University in Banská Bystrica vladimir.bilovesky@umb.sk</p> <p>Key words: translation, interdisciplinarity, translatology</p>

<p>Text of the paper (min. 10 pages)</p>	<p>Times New Roman, 12-point font, spacing 1.5, justified alignment.</p> <p>Please organize the text of your paper into paragraphs, chapters and sub-chapters (if needed).</p>
<p>Page format</p>	<p>Standard page (30 lines, 60 keystrokes each)</p>
<p>Endnotes</p>	<p>Please mark the endnotes, e.g. (1), (2), etc.</p> <p>Place them at the end of the text before the bibliographical references.</p>
<p>Bibliography: Please state in alphabetical, not numerical order.</p>	<p>One blank line after the text (1.5 spacing)</p> <p>Bibliography (Times New Roman, in bold, 12-point font, spacing 1, justified alignment)</p> <p>One blank line (spacing 1)</p> <p>Monograph: VILIKOVSKÝ, J. <i>Preklad ako tvorba</i>. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1984, 240 p.</p> <p>Journal: VILIKOVSKÝ, J. <i>Preklad jazykovej špecifiky</i>. In: <i>Revue svetovej literatúry</i>, 16, 1980, n. 6, p. 170-176</p> <p>Paper in an anthology: VILIKOVSKÝ, J. <i>Slovenské preklady Poeovho havrana</i>. In: <i>Preklad a tlmočenie 3. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie v dňoch 20. a 21. júna 2001 v Banskej Bystrici</i>. Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB, 2001, p. 12-40</p> <p>(Times New Roman, 12-point font, spacing 1, justified alignment)</p>
<p>Résumé: 1/ in another language if the paper is in Slovak; 2/ in Slovak or in English if the paper is in another language</p>	<p>After the bibliography leave one line blank (spacing 1.5)</p> <p>Résumé (Times New Roman, in bold, 12-point font, spacing 1, justified alignment)</p> <p>One blank line 1)</p> <p>Text of résumé (Times New Roman, in bold, 12-point font, spacing 1, justified alignment)</p> <p>Please state the title of the paper in the résumé, in the language of the résumé.</p>